

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2007-0003**

***YAPISALCI VE POST-YAPISALCI SOSYAL TEORİDE DİL
(Sosyal Teoride Bir Model Olarak Dil)***

**HAZIRLAYAN
Emine KOTLU**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ümit TATLİCAN**

AYDIN, 2007

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2007-0003**

YAPISALCI VE POST-YAPISALCI SOSYAL TEORİDE DİL
(Sosyal Teoride Bir Model Olarak Dil)

**HAZIRLAYAN
Emine KOTLU**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ümit TATLİCAN**

AYDIN, 2007

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Emine KOTLU tarafından hazırlanan Yapısalcı ve Post-Yapısalcı Sosyal Teoride Dil (Sosyal Teoride Bir Model Olarak Dil) başlıklı tez, 10.12.2007 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı</u> :	<u>Kurumu</u> :	<u>İmzası:</u>
Doç. Dr. Ümit TATLİCAN	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd. Doç Dr. Şebnem ÖZKAN	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd. Doç. Yasemin AY	Adnan Menderes Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Aslı Saraçoğlu
Enstitü Müdür V.

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Emine KOTLU

İmza :

YAZAR ADI- SOYADI: Emine KOTLU

BAŞLIK: Yapısalcı Ve Post-Yapısalcı Sosyal Teoride Dil (Sosyal Teoride Bir Model Olarak Dil)

ÖZET

20. yy.daki entelektüel gelişimin en belirgin özelliği, insanlığı, toplumsal tarihi ve toplumun nasıl işlediğinin yasalarını anlamak amacıyla dil çalışmalarının kullanılmasıdır. Dil çalışmaları, sosyal teoride özellikle 1960'lar ve 1970'lerde etkili olmaya başlamıştır ve dil günümüzde de sosyal teorinin önde gelen tartışma konularından biri olmayı sürdürmektedir.

Dil/gerçeklik tartışmaları yapısalcılık ve post-yapısalcılığın üzerinde yoğunlaştıkları temel konulardan biridir. Yapısalcılık ve post-yapısalcılığın dile ilgisi, günümüz sosyal teorisinin 'gerçek' algısındaki değişimi gözler önüne sermesi anlamında da dikkat çekicidir. Bu çalışmada özellikle insanbilimlerinde 20. yy'da dile yönelik yoğun ilginin nedeni ve geçirdiği dönüşüm, "gerçekliğin dilbilimsel modelinin kurulması" olarak görülen yapısalcılığın dile bakışı ve "gerçekliğin ele geçirilemez bir şey" olarak görüldüğü post-yapısalcılığın dil yaklaşımı çerçevesinde verilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Yapısalcılık, Post- yapısalcılık, Sosyal Bilimler, Sosyoloji, Dilbilim, Yapısalcı Dilbilim, Yapı- bozum, Yapısal Analiz, Söylem Analizi

NAME and SURNAME: Emine KOTLU

TITLE: Language In Structural and Post-Structural Social Theory (Language as a Model in Social Theory)

ABSTRACT

The most apparent feature of the 20th century intellectual development is to use linguistic studies in order to understand humanity, social history and the principles of how the society works. Linguistic studies started to be effective in social theory particularly in the 1960s and 1970s and language continues to be the one of the main issues in social theory.

Language-reality arguments are one of the main subjects that structuralism and post-structuralism focus on. This interest over language is also noticeable in terms of that it shows the changes in the contemporary social theory's perception of 'reality'. In this research, the reasons behind this intensive interest on language in human sciences in 20th century and its transformations were tried to be examined from the frameworks of structuralist view of language which is seen as being "the construction of a linguistic model of reality" and post-structural approach to language in which "reality is seen as a unruly thing".

KEYWORDS: Structuralism, Post-Structuralism, Social Sciences, Sociology, Linguistics, Structuralist Linguistics, Deconstruction, Structural Analysis, Discourse Analysis.

ÖNSÖZ

Dilin ve onun cisimleştiği sosyal, tarihsel ve kültürel etkilerin sosyal gerçekliğin inşa edici unsurları oldukları tezi 20. yüzyıl toplumsal düşüncesinde doruğuna çıkar. Farklı disiplinlerdeki (örneğin, lengüistik, psikanaliz, edebiyat eleştirisi, felsefe vs.) bir ürünü olan dil çalışmaları sosyal teoride özellikle 1960'lar ve 1970'lerde etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde dilin, içinde yaşadığımız dünyayı anlamada basit bir araç olmayıp, bu kavrayışın merkezinde yer aldığı, iddiası yaygınlık kazanır. Yapısalcılık ve post- yapısalcılığın en önemli ortak noktası her iki bakış açısının da dile olan ilgisidir. Dil toplumsal pratiğin bir aracıdır ve bu nedenle de, toplumsal aktörlerin içlerinde yer aldıkları tüm etkinliklere karışır. Bu çalışmada, sosyal teoride, 1950'li yıllardan itibaren, etkin bir yaklaşım olarak kendinden söz ettiren yapısalcılık ve özellikle, 1970'li yıllarda önceki dönem yapısalcılığın her bakımdan sorunsallaştırılmasına dayalı olarak sosyal bilimlerin hemen her alanında büyük bir uygulama alanı ve geniş bir taraftar kitlesi bulmuş olan post-yapısalcılığın dil konusundaki tezleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın yürütülmesinde, gerek çevirileri gerekse metnin okunarak yeniden düzenlenmesinde emeği geçen, yapıcı eleştirileriyle ve deneyimleriyle çalışma boyunca bana yol gösteren tez danışmanım ve hocam Doç. Dr. Ümit Tatlıcan'a ilgisi, yardımı ve tezin tamamlanması süresince tanıdığı özgürlük için teşekkür ederim. Aynı zamanda, daha önce birlikte yürüttüğümüz Lisans Tezi aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm ve bana kazandırdığı bilgilerle bu çalışma sırasında da yolumu önemli ölçüde aydınlatan Lisans Tezi danışmanım ve hocam, Yrd. Doç Dr. Hacer Harlak'a, çalışma boyunca gerekli kaynaklara ulaşmamda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve fikirleriyle yolumu aydınlatan hocam Yrd. Doç. Dr. Şebnem Özkan'a, bu çalışmaya yaptığı çevirilerle destek sağlayan hocam Yrd. Doç. Dr. Gülhan Demiriz'e, tezimi titizlikle okuyup tenkitleri bildiren hocalarım Yrd. Doç. Dr. Yavuz Kılıç ve Yrd. Doç. Dr. Yasemin Ay'a, çalışma boyunca gerekli kaynaklara ulaşmam konusunda desteğini esirgemeyen ve kütüphanesini bana cömertçe açan arkadaşım, Arş. Gör. Tuncay Saygın'a, çalışmanın hazırlanması ve basımı aşamasında yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışma sırasında ve tüm yaşamım boyunca maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen aileme de çok teşekkür ederim.

Emine KOTLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM: MODERN DİLBİLİMİN VE YAPISALCILIĞIN OLUŞUMU

1.1. Saussure Öncesi Dönemde Dil Çalışmaları	8
1.2. Ferdinand de Saussure	13
1.2.1. Dil/ Söz	17
1.2.2. Eşzamanlılık/ Artzamanlılık	20
1.2.3. Gösteren/ Gösterilen	22
1.2.4. Sentagmatik (Dizimsel) / Paradigmatik (Dizisel) Bağıntılar	23
1.3. Saussure Sonrası Dönemde Avrupa Dilbilimi	27
1.3.1. Rus Biçimcileri	28
1.3.2. Prag Dilbilim Çevresi	31
1.3.3. Kopenhag Dilbilim Çevresi	34
1.4. Amerikan Yapısalcılığı	35
1.4.1. Edward Saphir ve Leonard Bloomfield	35
1.4.2. Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi	36

2. BÖLÜM: YAPISALCILIK

2.1. Yapısalcılık: Gerçekliğin Dilbilimsel Modeli	40
2.2. Lévi- Strauss	54
2.2.1. İkili Karşıtlıklar	60
2.2.2. Totemcilik	61
2.2.3. Akrabalık Sistemi	62
2.2.4. Mitlerin Yapısı	63

3. BÖLÜM: POST-YAPISALCILIK

3.1. Post- Yapısalcılık: Bir Güç Türü Olarak Dil	69
3.1.1. Post-Yapısalcı Dil Anlayışı Üzerinde Wittgenstein Etkisi	72
3.1.2. Post- yapısalcılıktan Post-modernizme	75
3.2. Jacques Derrida ve Yapı-bozum	84
3.3. Michel Foucault ve Söylem	98

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	114
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ	133

GİRİŞ

Esasen dile duyulan ilgi ve dil konusunda yapılan çalışmalar tarihsel olarak oldukça eskidir. İlk dil çalışmaları, daha çok felsefi nitelikli olup dile yönelik çalışmaların bilimsel bir nitelik kazanması, 1916'da Saussure'ın, *Genel Dilbilim Dersleri* adlı eserinin yayımlanmasıyla mümkün olmuştur. Coward ve Ellis'in ifadesiyle, 20. yüzyıl entelektüel gelişiminin en belirgin özelliği, dil çalışmalarının, insanlığı, toplumsal tarihi ve toplumun nasıl işlediğinin yasalarını anlamak amacıyla kullanılmasıdır (Coward ve Ellis, 1985: 9). Dil çalışmaları, sosyal teoride özellikle, 1960'lar ve 1970'lerde etkili olmaya başlamıştır ve dil konusu, günümüzde de sosyal teorinin önde gelen tartışma konularından biri olma özelliğini sürdürmektedir. Bu noktada sorulması gereken temel soru, niçin dilin ve dilin sistemli yapısının insan bilimlerine temel alındığıdır. Buradaki temel amaç, 'insanlık' kavramını bilimsel analize tabi tutmaktır. Toplumsal olana dair herşeyin içinde dil vardır. Böylece dil aracılığıyla, 'insan' sözcüğündeki karmaşık ve kesin olmayan anlamın gizemliliğinden kurtulması da sağlanabilecektir (Coward ve Ellis, 1985: 10). Genel olarak dili bireyin inşa edildiği yer olarak gören yapısalcılıkta, bir toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde var oldukları için, insan, toplumsal, tarihi ve bireyselin kesişme noktası olarak görülür. Bu anlamda, sosyal bilimlerde, dil üzerine yapılan çalışmalar, insanın 'özne' olarak, yani *bir topluluğun dili kullanan bireyi*, toplumsal ve tarihsel bir varlık olarak alınmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın sosyal bilimleri, sosyal gerçekliklerin doğasını ve sosyal gerçeklikleri inşa eden süreklilikleri incelemeye almıştır. Sosyal gerçekliği inşa eden söz konusu sürekliliğin nesnelere, bilinmeyen insan, dil ve dili kullanan insandır. Bu ilgiden dolayı Rorty, 20. yüzyıl felsefesi için 'dilsel dönüş'ü mümkün kılan bir felsefi anlayıştan söz eder. Dil kullanımından dolayı gerçeklik sosyal bir hale geldiğinden, dil gerçekliğin sosyal inşasının kaynağıdır (Sözen, 1999:112).

Dilbilimin diğer kültürel olguları incelemede yararlı olabileceği düşüncesi esasen iki temel anlayışa dayanır: toplumsal ve kültürel olgular anlamları olan nesne ya da olaylardır, dolayısıyla, göstergedirler; toplumsal ve kültürel olguların özneleri yoktur, ancak bağıntılar ağıyla tanımlanırlar (Berger, 1996). Günümüzde, sosyal

bilimlerde dile yönelik ilginin bir nedeni de, dilin içinde yaşadığımız dünyayı anlamamızı sağlayan temsil edici bir fenomen olarak görüldüğü anlayışın terk edilerek, sosyal dünyanın bizzat kendisinin dil olarak görüldüğü bir aşamaya gelinmiş olmasından kaynaklanır. Söz konusu bakış açısı, büyük ölçüde Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesinden etkilenmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren dilin algılanışında köklü bir değişim yaşanmıştır. Artık, ilk dönem Wittgenstein'in dilin dünyayı bir resim gibi yansıttığı savı kabul görmemekte ve tamamen zıt bir kutba sürüklenmektedir. Bu dönem düşüncesine göre, dil artık bir oyundur. Her iki döneminde birbirine tamamen karşıt felsefeler geliştiren Wittgenstein, her iki düşüncesiyle de dil/gerçeklik tartışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Yapısalcılıkta dili kullanan bir varlık olarak insan nosyonu harekete geçirilir ve insan öznenin kimliğinin toplulukça inşa edildiği düşüncesi yaygındır. Bu bağlamda yapısalcılığın materyalist teoriye olanak sağladığı söylenebilir. Ancak burada söz konusu olan önemli noktalardan biri, yapının buyurucu ve dışsal olduğudur. Yapı öznenin yaşantısını önceden belirler ve yapısalcılıkta özne merkezden uzaklaştırılır (Coward ve Ellis, 1985: 10). Eleştirel bir bakış açısının yanı sıra, yapısalcılık ve post-yapısalcılığın ortak özelliklerinden belki de en önemlisi, her iki yaklaşımın da dil konusuna olan ilgisidir. Yapısalcılık ve post-yapısalcılığın dile ilgisinin nedeni, bu iki yaklaşımın köklerinin de bir ölçüde dilbilime, özellikle, Saussure'ın kuruculuğunu yapmış olduğu yapısal dilbilime dayanmasıdır. Yapısalcılık ve post-yapısalcılık dilin bir temsil aracı olmadığı konusunda ortak bir görüşe sahip olsalar da, post-yapısalcılığın dile bakışı yapısalcılığinkinden oldukça farklı bir yapı sergiler. Söz konusu iki yaklaşım arasındaki en önemli farklılık, yapısalcılığın dil temsil ve ideoloji arasındaki ideolojik bağlantılar üzerine gerçek anlamda durmamış olmasına rağmen; post-yapısalcılığın özellikle bu konulara yoğunlaşmasıdır. Post-yapısalcılara göre, dilin kullanımı, doğası gereği, Jameson'un ifadesiyle 'dil hapisanesi' olarak terimleştirilebilecek bir egemenliği gerektirmektedir (Jameson, 1997).

Bu çalışmada, sosyal teoride, 1950'li yıllardan itibaren, etkin bir yaklaşım olarak kendinden söz ettiren yapısalcılık ve özellikle, 1970'li yıllarda önceki dönem yapısalcılığın her bakımdan sorunsallaştırılmasına dayalı olarak sosyal bilimlerin hemen her alanında büyük bir uygulama alanı ve geniş bir taraftar kitlesi bulmuş olan post-yapısalcılığın dil konusundaki tezlerini tartışmayı amaçlıyoruz. Çalışmada, söz konusu

amaç çerçevesinde, yapısalcılık ve post-yapısalcılığın oluşmasında etkili olan tartışmaların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, özellikle birkaç noktaya odaklanılacaktır. Bunları, Saussure’ın dilbilim teorisi, Lévi-Strauss’un ‘mit’ açıklaması, Derrida’nın ‘yapı-bozum’ projesi ve Foucault’nun dil ve söylem konusundaki düşünceleri olarak sıralayabiliriz.

Tezimizin, “Modern Dilbilimin ve Yapısalcılığın Oluşumu” adlı birinci bölümünde, ilk olarak, dil çalışmalarının geçmişteki genel hatlarını vererek, Ferdinand de Saussure’a gelinceye kadar geçen dönemde yapılan dil çalışmalarını aktarmaya çalıştık. Saussure’ın dil konusundaki çalışmalarının etkisi sadece dilbilimle sınırlı kalmamış, onun temel kabulleri, özellikle 1960’lar ve 1970’lerde, sosyal teori, felsefe, lingüistik, edebiyat eleştirisi, kültür analizi, psikanaliz, düşünce tarihi, bilim felsefesi ve antropoloji gibi pek çok disiplinde etkili olmuş bir düşünce akımı olan yapısalcılığın genel çerçevesini oluşturmuştur. Bu nedenle, dil çalışmalarının tarihçesi ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda ilgili sürecin, ‘Saussure Öncesi Dönem’ ve ‘Saussure Sonrası Dönem’ şeklinde ikiye ayrılarak ele alındığını görmekteyiz. Bu bölümde ikinci olarak, görüşleriyle modern dilbilimin temellerini atan Ferdinand de Saussure’ın düşüncelerini, onun dil/söz, eşzamanlılık/artzamanlılık, gösteren/gösterilen, sentagmatik (dizimsel)/ paradigmatik(dizisel) bağıntılar gibi kavramsal karşıtlıkları ışığında ele alarak tartışmaya çalıştık. Çağdaş dilbilimin genel hatlarını çizen Saussure’ın kuramının ele alınmasının ardından, bu bölümde üçüncü olarak, yapısalcılık adlı akımın oluşmasında etkili olan, Rus Biçimciliği ile Saussure’ın dilbilimde ortaya koyduğu yeni yaklaşımı geliştiren ve Avrupa Dilbilimi olarak da adlandırılan, Prag Dilbilim Okulu ve Kopenhag Okulu gibi yaklaşımlar üzerinde durduk. Bu bölümde dördüncü olarak, A.B.D.’de de Saussure’ın çalışmalarından bağımsız olarak gelişen, yapı kavramının dil çalışmalarında gelişmesinde katkısı olan, Edward Saphir ve Leonard Bloomfield gibi, Amerikalı dilbilimcilerin dil konusundaki düşüncelerine kısaca değindikten sonra, 20. yüzyıl’ın Saussure kadar ünlü bir diğer dilbilimcisi olan, Noam Chomsky ve onun “Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi” görüşü üzerinde durduk.

Tezimizin, ‘Yapısalcılık’ adlı ikinci bölümünde, ilk olarak, yirminci yüzyılın ortalarında etkinlik kazanan yapısalcılık adlı akım, sosyal bilimlerde ‘yapı’ kavramı ve yapısalcı olarak adlandırılan bazı düşünürlerin yapı anlayışları üzerinde genel hatları ile durduk. Yapısalcılıkla birlikte dilin bilimsel bilgisi birer dil olarak incelenebilecek

bütün toplumsal pratiklere uygulanmaya başlamıştır. Dili, tüm birimleri birbiriyle ilişkili bir sistem olarak gören Saussure'ın çalışmaları sosyal bilimlere ilk olarak, Claude Lévi-Strauss'un çalışmalarıyla girer. Dolayısıyla Lévi-Strauss, Saussure'ın dilsel yapılarla ilgili düşüncelerinin 'toplumsal yapı'larda da etkili olabileceği düşüncesiyle, yapısalcılığı sosyal bilimlerde temellendirmeye çalışan ilk isimdir. Diğer bir deyişle, dil örneğinden hareketle toplumsal faaliyet alanlarını analiz etme girişimi ilk kez Lévi-Strauss tarafından gerçekleştirilmiştir. Lévi-Strauss'un düşünceleri, kendisinden sonra gelen birçok düşünürü etkilemiştir, bu nedenle Lévi-Strauss, yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olarak görülür. Bu bağlamda, onun çalışmaları, yapısalcılığın temel ilkelerinin anlaşılması açısından da önemlidir (Cuff *et al.*, 1998). Bu düşünceden hareketle, bu bölümde ikinci olarak, yapısalcılığı dilbilimin dışına ilk taşıyan kişi olan antropolog Lévi-Strauss'un yaklaşımını, onun, ikili karşıtlıklar, totemcilik, akrabalık sistemi, mitlerin yapısı gibi kavramlaştırmaları çerçevesinde ayrıntılı olarak aktarmaya çalıştık. Lévi-Strauss'un çalışmalarında, Saussure'ın yapısalcı dil modeli, Freud'un bilinçdışı kavramından esinlenen düşüncelerle bir araya getirilir. Saussure ve Freud'un yanı sıra, Lévi-Strauss'un yaklaşımını etkileyen diğer isimler, E. Durkheim, V. Propp ve M. Mauss olarak sıralanabilir (Işık, 2000: 3). Yapısalcılığın ilk dönemi, 1930'lu ve 1940'lı yıllardır. Bu yıllarda Amerika ve Avrupa yapısalcılığı gelişme göstermiştir. Esas olarak 1910 ve 1920'lerde ilk dilbilimsel çalışmaların ortaya çıkmasına rağmen, dilbilimsel yapısalcı çalışmalar, 1930 ve 1940 yılları arasında büyük gelişme ve yayılma göstermiştir. Özellikle 1950 ve 1960 yılları arasında yapısalcılık Fransa'da dikkat çekici bir noktaya ulaşmıştır. Bu dönemin en önemli ismi ise, Lévi-Strauss'tur. Söz konusu yıllarda etkili olan diğer isimler ise, düşünceleri yapısalcılık sonrası, post-yapısalcılık olarak adlandırılan dönemde de etkili olan, edebiyat eleştirisinde Barthes ve düşünce tarihinde Foucault'dur. 1960'lardan sonra ise, özellikle Foucault ve Derrida'nın etkisi görülmektedir.

Tezimizin 'Post-yapısalcılık' adlı üçüncü bölümünde, Ferdinand de Saussure'ın temellerini attığı yapısalcı dilbilime bir tepki olarak doğan, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Kıta Felsefesi bağlamında değerlendirilen, büyük ölçüde çağdaş Fransız felsefecilerinin özgün düşünceleriyle büyük bir ivme kazanan felsefi konum, anlayış ya da tutum olarak tanımlanan (Ulaş, 2002) post-yapısalcılığın genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Bu bölümde ikinci olarak, Derrida'nın dil ve gerçeklik ilişkisi

konusundaki düşüncesi üzerindeki etkisi nedeniyle, Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesi üzerinde kısaca durduk. Burada özellikle, Wittgenstein'in dil oyunları düşüncesi ile Derrida'nın 'yapı-bozumu' arasındaki benzerliklere yoğunlaştık. Wittgenstein üzerine yapılan son dönem çalışmalarda, onun felsefe tarzı ile Derrida'nın felsefesi arasında bir yakınlığın bulunduğu görüşü giderek daha çok kabul gören bir eğilim haline gelmiştir. Hatta öyle ki, Derrida ve Wittgenstein'in düşünceleri arasındaki benzerlik bazı araştırmacılar tarafından, "Derrida'nın düşüncelerinin Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesinin bir yansıması olduğu" şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte, her iki düşünür arasında belirli yakınlıkların olduğunu kabul eden; ancak, bu yakınlığın bir noktadan sonra farklılığa dönüştüğünü savunan düşünürler de vardır (Alpyağıl, 2002). Ancak, düzeyi ne olursa olsun, Wittgenstein'in 'dil oyunları' düşüncesinin Derrida (ve dolayısıyla post-yapısalcılar) için önemli ölçüde ilham kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde üçüncü olarak, post-modernizm adlı düşünce akımı ve onun post-yapısalcılıkla bağlantısı üzerinde durduk. Yapısalcılık modern dünyaya odaklanırken, post-yapısalcılık kendine konu olarak postmodern toplumu alır, dolayısıyla gerçekte, önde gelen çoğu post-yapısalcı aynı zamanda postmodernizm olarak bilinen düşünce hareketiyle de bir şekilde ilişki içindedir (Ritzer, 1992). Bu bölümde ayrıca, düşünceleriyle post-yapısalcılığın temel yönelimlerinin belirlenmesinde önemli bir isim olan Derrida üzerinde durduk. Derrida'nın, postmodernizm ve post-yapısalcılığın temel yaklaşımlarının belirlenmesindeki katkısı göz ardı edilemez boyuttadır. Tezin üçüncü bölümünde ayrıca, felsefe ve tarih alanında yaptığı katkıların yanı sıra, sosyal teori açısından da oldukça önemli katkıları olan Foucault'un dil ve söylem konusundaki düşüncelerini ele almaya çalıştık. Bu bölümde, Foucault'nun dil konusundaki düşüncelerine, insan bilimlerinin, insanları tahakküm altına alan baskıcı yönelimlerini açığa çıkardığı analizine konu olan 'özne kavramı'na ve Batı kültüründe insani hakikatin mutlak kaynağı olarak görülen "aydınlanma düşüncesi eleştirisi"ne kısaca değinilmiştir. Sosyal teoride Foucault'un düşünceleri, gücün/iktidarın çok boyutlu analizinin yanı sıra, bilginin toplumsal ve tarihsel kriminolojisi, özne ve toplumsal değişme teorileri ve dil felsefesi açısından da oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Sosyal teorideki önemli perspektiflerden biri olan ve yirminci yüzyıl ortalarında etkinlik kazanan yapısalcılık, kökleri Saussure'in kurucuğunu yaptığı yapısal-dilbilimde olan bir yaklaşımdır. 1940'lı yıllardan sonra, dilbilim dışındaki alanlara da

uygulanmaya başlanmış olan yapısalcılık, genel anlamda, gerçekliğin yapısını kavramada dili kendisine örnek olarak alan ve bu yöntemi insanın diğer faaliyet alanlarına uygulayan bir yaklaşımdır. Sosyal bilimlerde özellikle 1960'lı yıllarda oldukça güç kazanmış olan yapısalcılık, 1960'lı yılların sonundan itibaren şiddetli eleştiriler almaya başlamış ve yapısalcılık sonrası bir döneme geçilmiştir. 'Yapısalcılık sonrası', diğer bir ifadeyle 'post-yapısalcılık' adıyla anılan anlayışın iki önemli öncüsü ise, tezimizin post-yapısalcılık bölümünde düşüncelerini ayrıntılarıyla vermeye çalışacağımız, Fransız düşünür ve dilbilimci J. Derrida ile Fransız düşünür ve tarihçi M. Foucault'dur.

Sonuç olarak tezimizde, sosyal teoride dilsel modelin kullanım biçimlerinin bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Dilin kaynağı ve yapısı konusundaki çalışmaların sosyal teori açısından önem taşımasının nedenlerinden biri, bu tartışmaların, gerçekliğin doğası konusundaki tartışmalara kapı aralamasıdır. "Dil dünyayı nasıl temsil etmektedir?" Yapısalcılık öncesi dönemde Wittgenstein da dâhil olmak üzere birçok teorisyenin dil ile ilgili olarak cevap aradığı en önemli soru budur. Saussure kendisinden öncekilerin dile bakışından farklı bir bakış açısı ortaya koyar. Saussure'ın en önemli katkılarından biri, ortaya koyduğu metodolojik örnek ve öne sürdüğü görüşlerle, göstergebilimin ortaya çıkmasını sağlamanın yanı sıra, yapısalcılık ve çağdaş bir akım olan post-yapısalcılık üzerindeki etkisidir.

20. yy.'da sosyal teoride ortaya çıkan gelişmelerin ortak yönelimi, klâsik sosyal teori mantığının yeni girişimlerle aşılmasıdır. Bu dönemde, sosyal teinin genel görünümü, 'makro' düşünce sistemlerinin yerini 'mikro' yaklaşımlara bıraktığı bir yapı sergiler. Böylece, bu dönemde önceki dönem sosyal teori anlayışının 'makro' yaklaşımlarından çok farklı bir görünüme sahip olan teorik perspektifler çokluğu ortaya çıkmıştır (Giddens, 2000). Dolayısıyla, yapısalcılık, post-yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik ve etnometodoloji ile feminizm tartışmalarından esinlenerek oluşturulan kuramsal arayışlar ve daha pek çok teorik perspektif ampirik ve pozitivist sosyal teoriyi saf dışı bırakmıştır (Skinner, 1997: 13-14).

Sosyal teoride özellikle '20.yy.'da, dil ve anlam konusuna duyulan ilgide önemli bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, dile yönelik araştırmalar oldukça eski dönemlere dayanır. Dile ilginin çok eski dönemlere dayanması, günümüzde ulaştığı noktaya çok

farklı disiplinlerdeki çok farklı gelişmelerin etkisi ile gelmiş olması, bu nedenle konunun aslında çok geniş olması, çalışmamızın sınırlarının çizilmesinde de önemli bir zorluğu oluşturmaktadır. Konunun söz konusu özelliği nedeniyle, elinizdeki çalışmanın, herhangi bir bireysel girişimle üstesinden gelinebilecek bir çalışma olmadığı açıkça görülmektedir. Bu nedenle, çalışma boyunca geliştireceğimiz argümanlar, kesinlikle tamamlanmış bir kuramsal-kavramsal çalışmanın ürünleri olmayıp, bu argümanlar ekseninde tartışılmayı ve geliştirilmeyi bekleyen bir hazırlık çalışması niteliğindedir. Araştırmamız kuramsal olup, literatür taramasına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.

I. BÖLÜM

MODERN DİLBİLİMİN VE YAPISALCILIĞIN OLUŞUMU

I.1. SAUSSURE ÖNCESİ DÖNEMDE DİL ÇALIŞMALARI

Günümüzde artık sosyoloji, antropoloji, psikoloji gibi bilim dallarından başlayarak bilgisayar teknolojilerine kadar uzanan bir düzlemde dil çalışmaları yapılmaktadır (Işık, 2000). Bunun bir nedeni, Cuff vd.nin de belirttiği gibi, sosyal bilimlerde bir yaklaşımın bir disiplin veya alandan esinlenmesi ve en temel kabullerini bir başka disiplinden almasının oldukça yaygın bir durum olmasıdır. Yapısalcılık farklı alanlardaki farklı gelişmelerden etkilenmiş bir akım olmakla birlikte, kökleri dilbilimde olan bir sosyal ve kültürel analiz modelidir ve 1950'lere kadar dilbilimdeki en başarılı çizgilerden biri olan yapısalcı dilbilimden yararlanan bir akımdır (Cuff *et al*, 1998). Bu nedenle yapısalcı düşünce içinde yapı kavramının ne anlama geldiği ve 'yapısalcılık' adıyla anılan akımın yöntemini, temel önermelerini anlayabilmek için modern dilbilimin kurucusu olarak anılan Ferdinand de Saussure'ın dilbilim ve göstergebilim konusundaki düşünceleri ile Saussure sonrası dönemde, yapısalcılığın ortaya çıkışına kadar geçen süre içinde yapılan dilbilim çalışmaları üzerinde genel olarak durulması gerekir. Bununla birlikte, Saussure'ın düşüncelerini ve bu düşüncelerin modern dilbilim için taşıdığı değeri anlayabilmek için Saussure öncesi dönemde yapılan dil çalışmalarına genel hatları ile değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Dilbilimin tarihçesi çok kısadır, bununla birlikte dile ilişkin çalışmaların net bir başlangıcını yakalayabilmek için tarihsel olarak çok gerilere gitmek gerekmektedir. Dil çalışmalarının tarihçesiyle ilgili çalışmalara bakıldığında ilgili sürecin, genel olarak *Saussure Öncesi* ve *Saussure Sonrası Dönem* olarak ele alındığını söylemek mümkündür (Özkan, 2006: 371). Saussure'ın *Genel Dilbilim Dersleri* adlı çalışmasının ardından yeni bir dil anlayışı belirginleşmiştir (Culler, 1985: 56).

Dile ilişkin çalışmaların, birkaç farklı ancak birbiriyle bağlantılı gerekçeye dayalı kaynakları olduğu söylenebilir. Bu gerekçelerden biri, kutsal metinlerin ve

duaların başkalarına ve sonraki kuşaklara oldukları gibi aktarılmasını sağlamaktır. Hint Felsefesinin niteliklerinin anlatıldığı ve Sanskritçe’de kutsal bilgi anlamına gelen Veda’lar İ.Ö. X. yüzyıl öncesine uzanır. Veda’lar dört bölümden oluşur. Veda’ların son bölümü olan *Upaniṣad*’lar felsefi açıdan özel bir önem taşımaktadır. Veda’lar, söz konusu yıllarda Hindistan’da etkili bir dil geleneğinin kurulduğunu ve önemli gramercilerin yetiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Antik Hint’te olduğu gibi Antik Yunan’da da İ.Ö. VI. yüzyıl’dan itibaren dilbilgisi çalışmalarına ek olarak, dil felsefesine ilişkin ilk tartışmaları bulmak mümkündür. Antik Yunan’da dile felsefe içinde önemli bir yer ayrılmıştır. Dil dışı gerçeklikle dilsel kavramlar arasında bağıntı olup olmadığı ve eğer herhangi bir bağlantı varsa, bunun niteliği uzun süre üzerinde durulan tartışma alanlarından birini oluşturmuştur (Özkan, 2006: 371). Sokrates’ten önceki genel eğilim dilin düzeninin doğadan geldiği şeklindeydi. Herakleitos’a göre, tabiatta bir düzen bulunmakta ve bu düzen de insanın dilinde yansımaları bulmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde kelimelerin doğuştan ya da tabiattan geldiğine inanılmaktaydı; bütün tartışma dilin veya dar anlamıyla kelimelerin ortaya çıkışı üzerinde toplanmıştı. Sokrates döneminde ise, bu doğa kaynaklı anlayışın karşısında yer alan ve toplumsal bir uzlaşının sonucu olarak kelimelerin ortaya çıktığı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır (Işık, 2000: 26). Ancak Sokrates’in düşüncesine göre, toplumsal uzlaşının sonucu nesnelere ad verme etkinliği gelişigüzel olmamalı, bu etkinlik varlığın doğal nitelikleri, işlevleri göz önüne alınarak uzman kişiler tarafından yapılmalıdır. Platon da (İ.Ö. 427-347), *Kratylos* ya da *Adların Doğruluğu Üzerine* adlı kitabında, Sokrates’in “dilsel varlıklar uzlaşımaldır” saptamasına katıldığını ifade etmiştir. Aristoteles (İ.Ö. 384-322) ad, eylem, ilgeç gibi dilbilgisi kavramlarının isim babası olmuş, ayrıca dile özgü birçok konuyu tartışmıştır. Ortaçağ’da da Batıda dilbilgisine verilen önem artarak sürmüştü ve bu dönemde Latince oldukça yaygınlaşmıştır (Özkan, 2006: 371). Hıristiyanlıktan başlayarak, 18. yy. sonuna kadar dil konusuna dinsel bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Ancak 19. yy.da dilin kaynağını ve evrensel kurallarını bulmaya yönelik bir çaba içine girilmiştir. Bu dönemde dilin gerisinde yatan mantığın bulunması amaçlansa da, bu dönemin dilbilimi ile çağdaş dilbilim arasında oldukça önemli farklılıklar bulunmaktadır. Rönesans dönemi, birçok alanda olduğu gibi dil çalışmaları için çok verimli bir dönem olmuş ve Latince dışındaki dillere de ilgi artmıştır (Işık, 2000: 26).

XIX.yy’a değin dil çalışmalarının gelişimi şu şekilde özetlenebilir (Özkan, 2006: 372):

- Dil felsefesine ilişkin tartışmalar
- Dillerin gramer yapılarının belirlenmesi
- Karşılaştırmalı ve tarihsel dil çalışmaları – bu bağlamda dil akrabalıklarının, dillerin diakronik (artzamanlı) değişim çizgileri üzerine kimi saptamalar
- Standart dillerin yapılarının belirlenmesi

Tarihsel bir bakış açısının hâkim olduğu 19. yüzyılda dilin zamanla evrim, değişim ve gelişim geçirdiği kabul edilmiştir. Çağdaş dilbilim ise, dilin bir sistem olduğu düşüncesinden hareket etmiş ve bu sistemin işleyişiyle ilgili sorunlar gibi konulara ağırlık vermiştir (Işık, 2000). Dolayısıyla dile duyulan ilgi bir hayli eski olmasına rağmen, her dönem dili diğerinden farklı bir düzlemde değerlendirmiştir.

Saussure’ın dilbilim konusunda devrim niteliğindeki yaklaşımı, önceki dönemin tarihsel bakış açısından farklı olarak, dili belirli bir zaman kesiti içinde ele almasından kaynaklanır. Saussure ile birlikte, doğa kaynaklı anlayışı da karşısına alan ve toplumsal bir uzlaşımın sonucu olarak dilin doğduğu iddiası önem kazanmıştır. Saussure’a göre, sözcükler ve gösterdikleri nesnelere arasındaki bağ toplumsal uzlaşılar sonucu oluşmuş tamamen keyfi bir bağdır. Saussure, yeni bir dilsel yöntem oluşturmaya çalışırken, daha sonra sosyal bilimlerin birçok dalında kendisinden söz ettirecek olan ‘yapısalcılık’ akımının temelini oluşturan özgün bir yöntem geliştirmiştir (Işık, 2000: 27).

Saussure’ı bildik anlamda bir dilbilimciden ayırt eden ve felsefi dil incelemesi için vazgeçilmez kılan yön, onun ‘temel sorularla ilgili’ olmasıdır. Başka bir deyişle, Saussure mevcut şekliyle dilbilimden hoşnut değildir ve dilden söz edildiğinde, ortaya atılan varsayımların sorgulanmasından işe başlanması gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, Saussure’a göre, dil incelemesi dilin doğasını ve gerçek nesnesini belirlemeye yönelik kuşatıcı sorulardan yola çıkmalıdır (Altuğ, 2001: 173). Saussure’ın sözleriyle, “Dilbilim incelediği konunun öz niteliğini ortaya koyma sorunuyla hiç ilgilenmemiştir. Oysa bu ilk işlemi gerçekleştirmeden bir bilim kendine özgü bir yöntem oluşturamaz.” (Saussure, 1976: 23) Saussure, dile felsefi yaklaşıma yönelttiği eleştiride, gramer incelemesi olarak başlayan dil felsefesinin mantıkta temel bulduğunu ve bunun dil incelemesini dilden uzaklaştırdığını ifade eder. Dilin bir yapıya sahip olduğu, fakat bu yapının bir başka yapının, düşüncenin, yansıması olduğu görüşünde temel bulan ‘gramer incelemesi’ (Port Royal Grameri, 1660) cümle yapılarını, düşüncelerin

mantıksal biçimlerinden elde etmeye çalışıyordu. Örneğin, töz ve nitelik kategorilerine, sırasıyla, isim ve sıfat gramer kategorileri karşılık geliyordu. Saussure'a göre, bu görüş dilin özerkliğini tanııyordu. Oysa bir dilin yapısı kendisine içsel olma anlamında özerktir. Başka bir deyişle, Saussure'ın kastettiği anlamda yapı bir başka şeyin, düşüncelerin veya verili olguların yapısının bir yansıması veya temsili değildir (Altuğ, 2001: 173). Dolayısıyla Saussure, geleneksel, yani yapısalcılık-öncesi yaklaşımda temellenen temsil düşüncesine, başka bir deyişle sözcüklerin anlamlarının yerini tuttukları diğer şeylerden geldiği düşüncesine katılmadığını açıkça ifade etmiştir (Cuff *et al*, 1998).

Saussure'nin önceki dönem dil incelemelerine yönelttiği bir diğer eleştiri de, dil yapısının özelliklerini bir başka yapının özellikleri çerçevesinde açıklama çabasının yanlışlığı üzerinedir. Saussure'a göre, dil özerk olduğu için, dil yapısının özelliklerini başka yapıların özellikleri çerçevesinde açıklamak bir yanılgıdır. Bu görüşleri ile Saussure, o zamana kadar yürürlükte olan dile bakış biçiminde kökten bir değişime sebep olmuştur. Yirminci yüzyıl dil düşüncesine damgasını vurmuş olan bu 'değişim', aynı zamanda, insanın bilinçli tüm etkinliklerinde dilin oynadığı rolün yeniden değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. Saussure, dilin, içinde yaşadığımız dünyayı anlamada basit bir araç olmayıp, bu kavrayışın merkezinde yer aldığını, iddia eder ve ona göre, insanın varoluşunun özünde dilsel olarak eklemlenmiş bir varoluş söz konusudur. Sözcükler, önceden verilmiş olan bir şeyler düzenini adlandırmakta kullandığımız, salt sessel etiketler veya iletişime yardımcı öğeler değildirler, sözcükler kendileri, aracılığıyla, insanların dünyalarının eklemlendiği toplumsal karşılıklı etkileşimin ürünü olan özsel öğelerdir. Bununla birlikte, Saussure'ın dil düşüncesi dili insan aklının temel ifade aracı olarak kabul eden anlayışın da ötesine uzanır (Altuğ, 2001: 174).

Saussure'a göre dilbilim konusunda bütün yanlışlıkların temelinde yatan ilk yanılgı, karşılaştırmalı dilbilgisinin Hint-Avrupa dilleriyle sınırlı araştırmalarında bulunduğu bağıntıların ne anlama geldiği konusunda hiç düşünmemiş olmasıdır. Ona göre, yalnızca karşılaştırmalı olan bir yöntem gerçeğe hiçbir şekilde uymayan ve her türlü dilin gerçek koşullarına aykırı düşen çok sayıda görüşe yol açan bir yöntem olmaktan öteye gidemeyecektir (Saussure, 1976: 24).

Saussure'a göre, dilbilim incelemesinde, uygun bir yöntemle, güncel dil gerçekliğini incelemek ve betimlemek, *eşsüremlî* olması gereken betimlemeye hiçbir kuramsal ya da tarihsel önvarsayım karıştırmamak ve dili kendi biçimsel öğelerinde çözümlenmek şeklinde bir yol izlenmesi gerekmektedir. Kendisinden sonra gelen dilbilimciler de Saussure gibi dili kendi içinde ve kendisi için ele almaya başlamışlar ve çağdaş dilbilim için temel önemde olan, dilin bir dizge oluşturduğu ilkesini benimsemişlerdir. Böylece, dilbilim günümüzde geçerli olan üçüncü evresine ulaşmıştır. Bu görüşe göre, hangi kültür içinde kullanılırsa kullanılsın, hangi tarihsel durumda ele alınırsa alınsın, her dil için, dilde parçaların sistemli bir düzenlenişi vardır. Günümüzde geçerli olan dilbilim anlayışının eskiden geçerli olan anlayıştan en temel farklılıklarından biri, dilsel olgu kavramının yerini bağıntı kavramının almasıdır (Benveniste, 1995: 26-27). Saussure'a göre, bir öğeyi yalnız belirli bir kavramın birleşimi gibi ele almak yanlış olur. Öğeyi bu yoldan tanımlamak, onu parçası olduğu sistemden ayırmak demektir. Bu, öğelerle başlayıp bunları toplayarak sistemi yaratabileceğimizi sanmak olur. Oysa tam tersine dayanışık bütünden yola çıkarak bu bütünün kapsadığı öğeleri çözümlenme yoluyla elde etmek gerekir. Saussure'ın bu görüşü genel olarak yapısalci dilbilimin çıkış noktasını oluşturur (Tüfekçi, 2004). Çağdaş dilbilim, dildeki her öğeyi kendi başına inceleyerek nedenini daha eski bir dil durumunda aramak yerine, her bir öğeyi eşsüremlî bir bütünün parçası olarak almaya başlamıştır. Dolayısıyla, öğeleri tek tek ele alan 'tekilci' (atomist) yaklaşım yerini 'yapısalcılığa' bırakmıştır (Benveniste, 1995: 27).

Dilbilimin Saussure'la başlayan bilimsel dönemi üç temel evreden geçer: (1) Saussure ve Amerikalı dilbilimci E. Sapir'in başını çektiği, dilin eşzamanlı boyutta incelenmesini savunan, yüzey yapıyla ilgilenen evre birinci evre olarak kabul edilir. Bu evre, belirgin dilsel yapıları tamamlamaya odaklanır. Saussure temel dilsel birim olarak göstergeyi (*signe*), Sapir ise sembolü (*symbole*) kabul eder. Bununla birlikte, her iki dilci de dizimler (*syntagmes*) ve dizinler (*paradigmes*) gibi daha büyük birimler üzerine de çalışır. Temel dilsel birimlerin çözümlenmesi ve dil göstergesini oluşturan en küçük birimlerin betimlenmesi Saussure ve Sapir'in izleyicilerinden olan, Prag Dilbilim Çevresi'ni kuran Troubetzkoy ve Jakobson'un da üzerinde yoğunlaştıkları konulardandır. Daha sonra, göstergenin, anlambirim (*moneme*) ve sözcükbirim (*lexeme*) ya da biçimbirim (*morpheme*) gibi düzeyleri, Andre Martinet tarafından ortaya konur. Amerikalı dilbilimciler ise dilin, dizimsel ve sözdizimsel çizgisel eksenini üzerinde

göstergeler arasındaki bağıntıları incelerler. Bu çalışmalar için Bloomfield, Harris ve Avrupalı dilbilimcilerden Benveniste ile Tesniere'in adları anılır. Sözü edilen birinci evrenin temsilcileri çalışmalarını bir gerçekten üretilmiş sözlü ya da yazılı sözceler bütününden hareketle yaparlar. Bu evre *Klasik Yapısalcılık*, *İşlevsel Dilbilim* ya da *Dağılımsal Dilbilim* gibi adlarla anılır. (2) Yüzey yapı (structure de surface) ya da derin yapı (structure profonde) kurallarına ilişkin varsayımların oluşturulmasıyla birlikte dil kuramlarının ikinci evresi başlar. L. Hjelmslev'in çalışmaları bu evredeki ilk adımlar olarak kabul edilse de derin yapıların incelemesi en açık ifadesini Noam Chomsky'nin *Üretici-Dönüştürsel Dilbilgisi* çalışmalarında bulur. Temel dilsel birim olarak cümleyi kabul eden Chomsky, Descartes ve Port-Royal'in çalışmalarından esinlenerek bir yandan dizimsel yapılarda (structures syntagmatiques) anlamın ortaya çıkışını, bir yandan da derin yapıları yüzey yapıya dönüştüren mekanizmayı inceler. (3) Dilin üçüncü evresini ise tümce düzeyinden daha büyük dilsel birimlerin incelenmesi belirler. Bu noktada dilbilim, üretilen sözceler dizisiyle, bir başka ifade ile söylemle (*discours*) ilgilenir. Gündelik dilin de edebiyat dili kadar önem taşıdığı üçüncü evrede dilin betimlenmesi derin yapıdan yüzey yapıya kadar devam eden çeşitli düzeylerin ayrımını içerir (Tüfekçi, 2004: 3).

Yapısalcılık tarihsel gelişimi boyunca dört ana düşünce ekseninde çevresinde gelişmiştir. Bunlardan ilki, yukarıda kısaca değindiğimiz Saussure'ın düşünceleri, ikincisi Bloomfield'in öncülüğündeki Amerikan yapısalcılığı olarak adlandırılan 'Dağılımsal Dilbilim'in çalışmaları; üçüncüsü, Saussure'ın dilbilimi üzerine temellendirilen Avrupa'daki, yapısalcı dilbilimin çalışmaları (Prag Dilbilim Çevresi ve Kopenhag Dilbilim Çevresi), dördüncüsü ise Rus Biçimcileri olarak anılan okulun çalışmalarıdır. (Yüksel, 1995). İlerleyen bölümlerde yapısalcılığın bugünkü halini almasında katkısı olan bu yaklaşımlar genel hatlarıyla değerlendirilecektir.

1. 2. FERDİNAND DE SAUSSURE

Modern yapısal dilbilimin kurucusu ve bu nedenle yapısalcılığın babası sayılan İsviçreli dilbilimci Saussure, 26 Kasım 1857'de Cenevre'de doğdu. Saussure'ın çalışmalarının devrimci niteliği, ölümünden üç yıl sonra, 1916'da bazı eski öğrencilerinin derslerinde

aldıkları notlara dayanan bir kitap yayınlamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Saussure’ın düşünceleri Avrupa dilbiliminin gelişmesine etkisinin yanı sıra, sosyal bilimlerde yaygın bir düşünce akımı olan yapısalcılığın doğmasında da oldukça etkili olmuştur.

Saussure, çağdaş dilbilime katkıları dışında, iki çağdaşı Emile Durkheim ve Sigmund Freud’la birlikte insan davranışı çalışmalarını yeni bir temele oturtması bakımından da önemli bir isimdir. Bu üç bilim adamına göre, insan davranışı fizik dünyadaki olayların incelenmesine benzer biçimde incelendiğinde yeterince kavranamaz ve araştırmacı insan davranışını incelerken ilgili davranışın toplumdaki bireyler açısından taşıdığı anlamı öznel izlenimler olarak görerek bir tarafa atamaz. Ayrıca, Saussure, Durkheim ve Freud’a göre, insan davranışını inceleyen bir bilim, tek tek olayların tarihsel nedenlerine inmeye çalıştığında en iyi fırsatları gözden kaçıracaktır; o halde bu bilim olayların genel bir toplumsal çerçeve içindeki işlevlerine yönelmelidir. Onlara göre, toplumsal olaylar, belirli bir gelenek ve değer sisteminin bir parçası olarak değerlendirilmeli, “insanların bir toplumda yaşamalarını, birbirleriyle iletişim kurmalarını ve genellikle davrandıkları biçimde davranmalarını sağlayan değer ve gelenekler nedir?” gibi sorulara yanıt bulunmaya çalışılmalıdır. Çünkü ancak böyle bir çabanın sonucunda, söz konusu bilimin, birbirinden farklı olayların tarihsel nedenlerine ilişkin sorulara yanıtlayan bir bilimden çok daha farklı bir bilim dalı haline gelmesi mümkün olabilecektir. Culler’in de belirttiği gibi, Saussure ile iki çağdaşı, tek tek nedenlerden çok temelde yatan bir sistemi arayan bu tür bir araştırmanın üstünlüğünü ortaya koyarak, insan davranışı konusunda daha kapsamlı bir çalışmaya olanak sağlamışlardır. Bununla birlikte, Saussure’ın en önemli katkılarından biri, ortaya koyduğu metodolojik örnek ve öne sürdüğü görüşler sayesinde, göstergebilimin ve çağdaş bir akım olan yapısalcılığın gelişmesine yardımcı olmasıdır. Ayrıca, Culler’in ifadesiyle Saussure’ın dile yaklaşımı, dille insan zihni arasındaki yakın ilişkiye odaklanması açısından da önem taşımaktadır (Culler, 1985: 9). Saussure’ın dilbilime, sosyolojiye, göstergebilime ve genel olarak insan bilimlerine yapmış olduğu bu katkılar onun çağdaş düşünce tarihi açısından önemli biri olarak görülmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Saussure, dilbilim için olduğu kadar, sosyal teori açısından da önemli bir isimdir. Bu nedenle bu bölümde Saussure’ın dil konusundaki düşünceleri üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Ne var ki, Saussure, çok az şey kaleme almıştır; tüm yayınladıkları, ilk Hint-Avrupa dilindeki ünlüler sistemi üzerine bir kitap, Sanskritçede

topluluğunun kullanımı konusunda bir doktora tezi ve birkaç teknik yazıdır (Culler, 1985). Onun gerek dilbilim alanında gerekse bu alan dışındaki etkisi, 1907–1911 yılları arasında Cenevre Üniversitesinde Genel Dilbilim konusunda verdiği ders dizisinde tutulan öğrenci notlarından oluşturulan *Genel Dilbilim Dersleri* (1916) adlı bir kitap sayesinde mümkün olmuştur. *Genel Dilbilim Dersleri*'nde Saussure'ın ilk çabası, ele aldığı konuyu sınırlandırarak onun ne olduğunu anlamaya yönelmek, kendi ifadesiyle dili “kendisi olmayan şeylerden ayırmak” olmuştur (Culler, 1985).

Saussure'a göre, dil özerk bir yapı olarak görülmelidir. Onun dil incelemesi bu düşüncenin temellendirilmesi çerçevesinde örülmüştür. Ancak Saussure, ‘yapı’ terimini kullanmamış, bunun yerine ‘sistem’ kavramını kullanmayı seçmiştir. Bununla birlikte, yapı kavramını dilbilime sokan Trubetskoy olmuştur (Giddens, 2005: 133). Dilbilimin gereğini dilin görünüşlerinin tümünün oluşturduğunu düşünen Saussure burada herhangi bir topluluğa fazladan bir önem atfetmez. Saussure'a göre dilbilimin görevleri üç başlık altında sıralanabilir (Saussure, 1976: 27):

- a) Ulaşabildiği bütün dilleri betimlemek, bu dillerin tarihini incelemek, bir başka deyişle dil ailelerinin evrimini göstermek, her ailedeki ana dillerin ilk biçimlerini olanaklar çerçevesinde ortaya koymak;
- b) Bütün dillerde sürekli ve evrensel olarak kendini gösteren güçleri araştırmak, tarihin bütün özel olaylarını açıklayabilecek genel yasaları bulmak;
- c) Kendi sınırlarını çizmek ve kendisini tanımlamak.

Saussure'ın dil olgusuna yaklaşımının temelini günümüzde yerini yapı kavramına bırakmış olan dizge (sistem) kavramı oluşturur. Saussure'ın kullandığı anlamda dizge doğrudan kavranabilen elle tutulur bir nesne ya da bir töz değil, bir biçimdir. Doğa bilimlerinden farklı olarak dili kavramak isteyen bir bilim adamının önünde bir nesne yoktur. Diğer bilimlerde araştırmacılar araştırmacının o konuya eğilmesinden önce de var olan konular üzerinde işlem yaparken ve bu konuları değişik bakış açılarıyla ele alabilirken, dilbilim alanında durum tamamıyla farklıdır. Saussure bu konudaki düşüncesini şu sözlerle ifade eder (Saussure, 1979: 29):

Konunun, görüş açısından önce var olması şöyle dursun, nerdeyse görüş açısı konuyu yaratır. Kaldı ki söz konusu olguyu ele alış biçimlerinden hangisinin öncelik taşıdığını ya da üstün olduğunu da önceden bize hiçbir şey göstermez.

Saussure'a göre, dilbilimcinin araştırma nesnesini kavramasının tek yolu, doğa bilimciden farklı olarak, ele alacağı olgunun öğeleri arasındaki farklılıklar ve karşıtlıklardır. Saussure bu düşüncesini ünlü Cenevre-Paris ekspresi benzetmesinden hareketle açıklar. Her gece saat 23.00'de Cenevre'den kalkan Cenevre-Paris ekspresinin vagonları da, görevlileri de, sık sık, hatta her gün değişebilir. Dolayısıyla "Cenevre-Paris ekspresi" derken, hep aynı tren değildir söz ettiğimiz, her yıl 23.00'de Cenevre garından kalkan 365 treni tek bir gerçeğin karşılığı sayarak bu şekilde konuşuruz. Bu gerçeği belirleyen somut bir tren değil, demiryolu ulaşımında söz konusu 365 trenin tümü için geçerli olan bir durumdur (Saussure'den akt. Yücel, 1982: 21).

Saussure burada kendi bakış açısının ipuçlarını vermektedir. Bu bakış açısından hareketle Saussure dili ikili kavram karşıtlıkları çerçevesinde değerlendirir. Saussure'ın yapısalcılık ve semiyolojideki sonraki gelişmeler açısından önemli ve farklı öğretileri, dil (language) ve söz (parole) ayrımı, göstergenin keyfi karakteri, farklılık (difference) fikri, göstergenin gösteren ve gösterilenle birlikte inşası, eşzamanlı/artzamanlı ayrımı biçiminde sıralanabilir (Giddens, 2005:133). Saussure, bu kavramlar ışığında dilbilimsel yaklaşımlarını açıklarken 'göstergebilim'den de söz eder. Saussure, dilbilimi, dilsel olsun olmasın tüm göstergelerin toplum içindeki varoluşlarını inceleyecek yeni bir bilim dalı olan 'göstergebilim'in bir parçası olarak değerlendirir. Saussure bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder:

Demek ki, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir. (...) Göstergebilim diye adlandıracağız biz bu bilimi. Göstergebilim, göstergelerin öz niteliğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir bize (...). Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir. Onun için göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecektir. Böylece insana ilişkin olgular içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecektir (Saussure, 1976: 36-37).

Saussure, dilbilime bilimler arasında bir yer verilebilmesinin onu göstergebilime bağlamakla mümkün olduğunu savunur. Ona göre, göstergebilim sosyal psikolojiye ve

bunun sonucu olarak genel psikolojiye bağlanacak bir bilimdir. Dolayısıyla, göstergebilimin yerinin kesin olarak belirlenmesi işi psikolojiye düşmektedir. Dilbilimcinin görevi, göstergesel olgular bütünü içinde dilin özel bir dizge olmasını sağlayan şeyi ortaya koymaktır (Saussure, 1976: 37).

Saussure bu düşüncesiyle, dilbilimin kendi inceleme nesnesi olan dili incelediği gibi tüm gösterge dizgelerini inceleyebilecek genel bir bilim dalının oluşması konusunda bir öneri getirmiş olur. Yüksel'in ifadesiyle, Saussure'ın bu önerisi doğrultusunda çalışan kuramcılar, 'gösterge' kavramını sadece dil için değil bir bildiri ileten her nesne ya da dizge için geçerli sayılabileceği biçimde genişleterek tanımlamışlardır. Örneğin, Umberto Eco, 'gösterge' kavramını, "başka bir şeyin yerine anlamlı olarak geçebilecek herhangi bir şey" olarak tanımlar (Eco'dan akt. Yüksel, 1995: 27).

Saussure dili bir göstergeler sistemi (semiyotik sistem) olarak görür ve onun asıl düşüncesi de dili daha geniş iletişim sistemleri içine yerleştirmektir. Saussure bu projesini gerçekleştirememese de, II. Dünya Savaşı sonrasında bu düşünce yapısalılık adlı akımın temel amaçlarında biri haline gelmiştir (Cuff *et al*, 1998: 299).

Bu noktada, Saussure'ın düşüncelerini daha iyi anlayabilmek amacıyla, onun dilbilimsel yaklaşımını açıklarken kullandığı ikili kavram çiftlerini biraz açmak uygun olacaktır. Saussure'ın ele aldığı karşıtlıkların başında dil/söz karşıtlığı gelir.

1.2.1. Dil/Söz

Saussure'a göre dil, dilyetisinin birey dışında kalan toplumsal yönüdür. Dolayısıyla Saussure'ın dil tanımlamasının Durkheim'ın 'toplumsal dayanışma' kavramına benzediğini söylemek mümkündür. Saussure bu konudaki düşüncesini şu sözlerle ifade eder:

Dilyetisinin birey dışında kalan toplumsal yönüdür dil. Birey tek başına onu ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Dil, varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan işleyişini bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekmektedir. Çocuk dili dünyaya geldiği andan itibaren yavaş yavaş

edinir. Sözü kullanma olanağından yoksun kalan bir kimse bile, duyduğu sesli göstergeleri anlamak koşulu ile dili yitirmez: Çünkü dil sözden apayrı bir şeydir (Saussure, 1976: 35).

Saussure, dili dilyetisinin toplumsal kısmı olarak tanımlasa da, dilin kendisini sözle açığa çıkaracağını özellikle vurgular. Saussurecu anlamda dil, bir dil sistemine verilen addır. Dil bir göstergeler dizisidir ve dili konuşmadan, konuşulan ve yazılan sözcükten ayıran belirleyici temel faktör, onun sistematik karakteridir (Giddens, 2005). Söz ise dilin somut kullanımı, yani dilin belirli bir konuşucu tarafından belirli bir andaki uygulamasıdır. Dolayısıyla Saussure’a göre, somut ve bireysel olan ‘söz’ün arkasında, onu belirleyen soyut ve toplumsal bir sistem (yapı), yani dil vardır ve dilbilimin amacı, bu yapıyı ortaya çıkarmaktır. Bunu yapabilmek için de o, ‘söz’ü inceler. Saussure, dilin kimsede eksiksiz olarak bulunmadığını, sadece toplumda eksiksiz olarak yer aldığını ifade eder (Saussure, 1976: 30).

Genel olarak Saussure’a göre, dili sözden ayırmak demek, (1) toplumsal bir olguyu bireysel bir olgudan, (2) temel bir olguyu ikincil, belirli oranda rastlantısal nitelik taşıyan olgudan ayırmak demektir (Saussure, 1976: 34). Dolayısıyla, sosyal bir kurum olan dil, tekil konuşmacının yarattığı bir şey değildir. Konuşmacı dilin üstlendiği mevcut formları, Saussure’ın deyişiyle, ‘pasif bir biçimde özümser’ Başka bir deyişle, Saussure, dilin konuşan kişinin bir işlevi ya da yeteneği olmadığını, bireyin edilgen bir biçimde belleğine aktardığı bir ürünü olduğunu ifade eder. Saussure’a göre, dil bireysel bir tasarlama gerektirmezken, söz “bireysel bir istenç eylemidir”. Bu eylemde ise birbirinden ayrılması gereken iki şey; (1) konuşan bireyin, kişisel düşüncesini aktarmak amacıyla dil dizgesini kullanmasını sağlayan bileşimleri; (2) bu bileşimleri dışa iletmesini sağlayan zihinsel (anlıksal)-fiziksel düzeneğidir (Saussure, 1976: 34).

Yapısalcılığın önemli isimlerinden biri olan Barthes, dili, Saussurecu bir bakış açısıyla, “dilyetisi eksi söz” olarak tanımlar (Aktaran: Işık, 2000: 30). Dil Saussure’a göre, toplumsal sözleşmeye dayanan keyfi bir değerler sistemidir ve bireyin tek başına neden olduğu değişikliklere karşı direnir, bu nedenle de o toplumsal bir kurumdur. Söz ise, dilin aksine, bireysel bir seçme ve gerçekleştirmedir. Bu anlamda tamamen dilin karşısında konumlanmış bir kavram olarak tanımlanabilir. Sözü tanımlayan temel nokta dilin aksine bireysel bir edim olmasıdır (Işık, 2000: 31).

Dilyetisinin insana özgü doğal bir nitelik olduğunu düşünen Saussure, dil ve dilyetisinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini özellikle vurgular:

Dil, dilyetisinin –gerçi önemli, ama yalnızca belirli– bir bölümüdür. O hem dilyetisinin toplumsal ürünüdür, hem de bu yetinin bireylerce kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu, anlaşma ürünü (uzlaşımsal) kurallar bütünüdür. Tümüyle ele alındığında dilyetisinin pek çok biçime büründüğü, karmaşık bir olgular bütünü olduğu görülür. Dilyetisi birçok alana açılır: hem fiziksel, fizyolojik ve zihinsel niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir. İnsana ilişkin olguları kapsayan hiçbir bütüne yerleştiremeyiz onu. Çünkü dilyetisinin birliğini nasıl ortaya çıkartacağımızı bilemeyiz (Saussure, 1976: 31).

Dilyetisinin bu karmaşık görünümüne karşın, dil kendi başına bir bütündür. Saussure, dilyetisinin kapsadığı olgular arasında birinci sırayı dile verecek olursak, başka her türlü sınıflandırmaya karşı koyan bir bütüne doğal bir düzen getirmiş olacağımızı belirtir. Dilin bir sözleşme, bir anlaşma olduğunu ifade eden Saussure'a göre, üstünde anlaşmaya varılan göstergenin öz niteliği önemsizdir. Diğer bir deyişle, dilyetisini oluşturan şey ses değildir (Saussure, 1976: 30). Dolayısıyla, ona göre, dilyetisi konusunda ses aygıtının seçilmiş olması tamamen rastlantı eserdir ve ikincil bir sorundur. Ses aygıtı dilin insanlar arasındaki temel aracı olsa da, ses aygıtının bu özelliği dilin en temel özellikleriyle hiçbir ilişkiye sahip değildir: dilin bu temel özelliklerinin kaynağı insanın göstergeler sistemini kavrama ve düzenleme yetisinden kaynaklanmaktadır (Giddens, 2005: 133). Ses yalnızca düşüncenin bir aracıdır, tek başına varlıktan yoksundur. Sesler ancak düşünceleri dile getirmeye ya da iletmeye yaradıklarında dil yerine geçerler; yoksa yalnızca birer ses olarak kalırlar. Düşünceleri iletebilmek için, onların, bir göstergeler sisteminin parçası olmaları gerekir (Culler, 1985: 20).

Saussure, dilyetisinin biri olmadan öbürünü düşünemeyeceğimiz hem bireysel, hem de toplumsal bir yanı olduğunu ifade eder. Bununla birlikte, dilyetisi, ona göre, her an yerleşik bir dizgeyle bir evrim geçirir. Dolayısıyla dil, hem çağdaş bir kurumdur, hem de geçmişin bir ürünüdür. Her an dizgeyi tarihinden, bugünkü durumu geçmişinden

ayırt etmek ilk bakışta insana kolay gibi görünse de, gerçekte bunlar birbirine öylesine sağlam bir bağla bağlıdır ki, bunları ayırmakta güçlük çekeriz. Dil her şeyden önce bir dizgedir ve bu nedenle onun dününü bugününden ayırmak pek kolay bir iş değildir. Dolayısıyla nereden bakarsak bakalım, Saussure’a göre, dilbilimin konusunu tümüyle hiçbir yerde bulamayız. Saussure, dilbilimin konusunun ne olduğu konusundaki tüm bu güçlükleri ortadan kaldırmanın, tek yolunun, dilin kendisine yönelerek “bunu dilyetisinin bütün öbür gerçeklemelerinin kurallı ilkesi” saymakla mümkün olacağını iddia eder (Saussure, 1976: 30).

Dilin görevi insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır ve dil analizinde bir dilin kendisini oluşturan farklı unsurların karşılıklı ilişkileri aracılığıyla iletişime nasıl katkıda bulunduğu incelenmesi gerekir. Bir dilin insanlar arasındaki iletişime nasıl katkıda bulunduğunu anlamamızın konuşmanın tekil parçalarına bakılarak mümkün olamayacağını ifade eden Saussure, bunun ancak bir bütün olarak dile bakılarak mümkün olabileceğini, dolayısıyla da dil ve düşünce arasındaki farka odaklanmamız gerektiğini vurgular. Çünkü tekil konuşma edimi daima bir derece özeldir ve bu nedenle de bilimin konusu olamaz. Diğer taraftan dil ise, değişmez ve onu konuşan herkese aittir; o cümlelerimizi şekillendiren hammadDEDİR (Craib, 2002).

Dilin, konuşan kişinin bir işlevi veya yeteneği olmadığını, bireyin edilgin bir biçimde belleğine aktarılan bir ürün olduğunu, dilin kimsede eksiksiz olmayıp, yalnızca toplumda eksiksiz olarak yer aldığını ifade eden Saussure’a göre, dil, o toplumu oluşturan her bireyin beyinde ‘güçlü bir dilbilgisi dizgesi’dir ve “konuşan kişilerde büyük ölçüde aynı izlenimin oluşması, alıcı ve düzenleyici yetilerin işleyişiyle gerçekleşir” (Saussure, 1976: 34). Saussure, dilbilimi oluşturan toplumsal bağı yakalayabilmemizin tek koşulunun, bütün bireylerin zihninde bulunan söz imgelerinin tümünün anlaşılması olduğunu ifade eder (Saussure, 1976: 34).

1.2.2. Eşzamanlılık/Artzamanlılık

Daha önce de değindiğimiz gibi, kendisinden öncekilerin dile olan yaklaşımlarındaki en önemli eksikliğin dile bakış açılarından kaynaklandığını ifade eden ve bunu aşabilmek için özellikle söz konusu araştırma nesnesinin sınırlarının iyi belirlenmesi gerektiğini belirten Saussure’ın bu amaç doğrultusunda ortaya koyduğu dil (language)/söz (parole)

ikili karşıtlığının yanı sıra, bir diğer ikili karşıtlık, eşzamanlılık/artzamanlılık ayrımıdır. Buna göre, dilin devamlılığını ve buna bağlı olarak bir iletişim aracı işlevi görmesini sağlayan şey parole'ün (kullanımdaki dilin) artzamanlılıkları (tarihsel değişim ya da dinamikler) değil, language'ın –ya da dilin toplumsal olarak yerleşik, yapısal, somut boyutlarının– eşzamanlılıklarıdır (ilişkiler sistemi) (Marshall, 1999: 642).

Saussure'a göre dil iki ayrı yaklaşımla incelenebilir: eşzamanlı ve artzamanlı. Eşzamanlı dilbilim bir dilin tüm durumunun tek bir zaman düzleminde incelenmesi, dildeki zamandaş öğeler arasında söz konusu olan bağlantıların belirlenmesidir. Artzamanlı dilbilim ise, dilin belirli bir zaman dilimi içinde incelenmesi, sözgelimi, zaman içinde bir ögenin yerine başka bir ögenin geçebilme durumunun belirlenmesidir. Sözcüklerin tarihsel boyut çerçevesinde incelenmesi artzamanlı bir yaklaşım gösterir. Böylece eşzamanlı dilbilim dilin, dural(statik) yönünü yani, belirli bir zaman içindeki durumunu ele alırken, artzamanlı dilbilim dilin tarihsel gelişim içinde çeşitli dönemlerdeki evrim aşamalarını incelemeyi amaçlar. Saussure, artzamanlı bakış açısının belirli durumlarda dile eşzamanlı yaklaşımın sağlıklı sonuçlar vermesini engelleyebileceği düşüncesiyle, eşzamanlı ve artzamanlı yaklaşımların birbirinden kesinlikle ayrılması gerektiğini düşünür. Saussure'ın artzamanlı yaklaşımını benimseyen dilbilimcilere karşı çıkmasının temel nedeni, onların dilin kendisine değil, tarihsel değişim içindeki evrimine baktıklarını düşünmesidir. Dili karşıtlıklar ilişkileri üzerine kurulan bir dizge olarak tanımlayan Saussure, eşzamanlı yaklaşımın birincil derecede önemli olduğunu vurgular. Saussure'a göre, dilin yapısı da eşzamanlıdır ve dil dizgesi içinde bulunan bağıntılar da eşzamanlı bir bağımlılık içindedir. Yüksel'in de ifade ettiği gibi, Saussure'ın dil konusunda artzamanlı ve eşzamanlı olgular arasında yaptığı ayırım ve dizge anlayışı bağlamında eşzamanlı yaklaşıma tanıdığı öncelik yapısal çözümlemenin temel ilkelerinden birini oluşturur. Yapısal çözümleme artzamanlı olgulara değil belirli bir zaman dilimindeki bağlantılara yoğunlaşır (Yüksel, 1995: 23).

Özetle, Saussure artzamanlı analizin dili incelemekte izlenecek tek yol olmadığını ve bu yöntemin dilin tarihsel gelişimini çok yetersiz bir biçimde açıkladığını iddia eder. Saussure'a göre tarihsel yönün yanı sıra dilin, tarihte belirli bir noktada eşzamanlı bir sistem oluşturan öğelerinin de analiz edilmesi gerekmektedir (Piaget, 1999: 73). Saussure, artzamanlı analizi dilbilimsel bir inceleme için önemsiz görmemekle birlikte, eşzamanlı analize her zaman öncelik tanır.

1.2.3. Gösteren/ Gösterilen:

Saussure'ın dil/söz ve eşzamanlılık/artzamanlılık ayrımlarının yanı sıra diğer önemli kavram çifti, gösteren ve gösterilendir. Daha önce belirttiğimiz gibi Saussure, dilin arkasında temel bir yapı ya da mantık olduğunu düşünür. Ona göre, bu yapı ya da mantığın unsurları göstergelerdir. Dil göstergesini 'biçim' olan iletişim imgesiyle, 'anlam'ı belirleyen bir kavramın birlikte oluşturduğu karmaşık bir bütün olarak tanımlayan Saussure, göstergeyi oluşturan iki öğeden iletişim imgesine 'gösteren', kavrama 'gösterilen' adını verir. Örneğin, herhangi bir dilde söylenen 'ağaç' sözcüğü 'gösteren', bu sözcüğün zihinde uyandırdığı 'ağaç' kavramı 'gösterilen'dir. Herhangi bir dilde söylenen 'ağaç' sözcüğü ile bu sözcüğün zihinde uyandırdığı kavram, birlikte, 'ağaç' dediğimiz 'gösterge'yi oluşturur. Saussure, dil göstergesini, "iki yönlü zihinsel bir kendilik" olarak tanımlar. Saussure'a göre, bu öğeler birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve aralarında çağrışımsal bir ilişki vardır. Bununla birlikte, Saussure, dil göstergesinin "bir nesneyle adı birleştirmedeğini, bir kavramla işitme imgesini birleştirdiğini" özellikle vurgular (Saussure, 1976: 60-61). Saussure'ın burada işitme imgesinden kastı sadece fiziksel nitelikli ses değil, aynı zamanda sesin zihindeki izidir, diğer bir deyişle, duyu organlarımızın zihnimizde oluşturdukları tasarımlardır (Saussure, 1976: 33). Saussure, bu konudaki düşüncesini şu benzetmeyle açıklar:

Dil bir kâğıda benzetilebilir. Düşünce kâğıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Kestiniz mi ikisi de kesilir. Dilde ne ses düşünceden ne de düşünce sestem ayrılabilir (Saussure, 1979: 105).

Craib'in de belirttiği gibi, insanlar gündelik hayatlarında sözcüklerin nesnelere etiketler gibi iliştilerdiklerini varsayma eğiliminde olsalar da, Saussure kavram ve nesne arasındaki farkı vurgulayarak bu bağı koparmıştır. Saussure, göstergeyle onun işaret ettiği şey arasındaki ilişkinin keyfi bir ilişki olduğunu ifade ederek kendisinden önceki dönemde dile bakış açısını altüst etmiştir. Gösterge ve göndergesi arasında hiçbir zorunlu ilişki yoktur ve bu ilişki daha çok toplumsal bir uzlaşma ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, belirli bir nesneye o adın verilmesinin sebebi sadece söz konusu toplumsal uzlaşma ile açıklanabilir. Bununla beraber, Saussure dildeki anlamın karşılıklı ilişkileri ile oluştuğunu ifade eder. Dolayısıyla, belirli bir göstergenin anlamı sistem içindeki diğer göstergelerle ilişkisi çerçevesinde tanımlanmaktadır. Ona göre, bir dildeki sözcüklerin tamamı bir bütünün yapısını belirler (Craib, 2002). Örneğin, 'yukarı' sözcüğünün

anlamını ‘aşağı’ sözcüğünün anlamıyla ilişkisi içinde anlar ve birini diğeri olmadan tasavvur edemeyiz (Marshall, 1999: 282). Aynı şekilde, kırmızı ışık yeşil ışığı da içeren bir yapının parçasıdır. Dolayısıyla kırmızı ışığın anlamı yeşile göre belirlenir ve dur anlamına gelir; çünkü yeşil geç demektir. Saussure’ın bu karşıtlık ilişkisinin en açık biçimde rakamlar üzerinde gözlenebileceğini düşünür. Örneğin, biz ‘üç’ teriminin sadece ‘bir’, ‘iki’, ‘dört’ ve benzeri ilişkisi yüzünden bir anlama sahip olduğunu biliriz (Craib, 2002).

Saussure’a göre, dil toplumsal bir kurumdur. Ancak o, diğ er toplumsal kurumlardan birçok bakımdan ayrılır ve onun özniteliğini anlayabilmemiz için bir takım yeni olgulara başvurmamız gerekir. Saussure’a göre, “dil kavramları gösteren bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, kutsal nitelikli simgesel törenlerle, bir toplumda incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin simgesel işaretleriyle vb. karşılaştırılabilir.” Bununla birlikte, Saussure’a göre, dil bu dizgeler içinde en önemlisidir (Saussure, 1976: 36). Işık’ın da belirttiği gibi, Lévi-Strauss’un gerek akrabalık sistemlerini gerekse mitleri analiz ederken kullandığı genel çerçeve de budur. Barthes, Lévi-Strauss’un hemen hemen tüm eserlerinde Saussure’dan açıkça yararlandığını ifade eder.

I.2.4. Sentagmatik (Dizimsel)/ Paradigmatik (Dizisel)Bağıntılar:

Bir dil durumunda her şeyin bağıntılara dayandığını düşünen Saussure, dil dizgesi içinde iki tür bağıntıdan söz eder: Sentagmatik(dizimsel) ve paradigmatik (çağrışımsal/dizisel) bağıntılar. Saussure, dil öğelerinin düşey bağıntılarını betimlemek için ‘çağrışımsal’ sözcüğünü kullanmıştır. Daha sonra Kopenhag Okulu dilbilimcilerinden Hjelmslev bu sözcük yerine Türkçede ‘dizisel’ olarak karşılanan ‘paradigmatique’ (paradigmatik) sözcüğünü kullanmıştır (Yüksel, 1995: 25). Saussure’a göre, dil öğeleri arasındaki bağıntı ve ayrılıklar, her biri belli bir değerler düzeni yaratan birbirinden farklı iki alanda ortaya çıkar. Bu iki düzeyin karşıtlığı, her birinin öz niteliğini daha iyi anlamamızı sağlar. Bir yandan konuşma sırasında sözcükler birbirlerine bağlanmalarından ötürü, dilin çizgiselliğine dayanan bağıntılar kurarlar ve bu çizgisellik iki öğeyi birden söylememizi olanaksız kılar. Bu öğeler söz zincirinde birbiri ardına sıralanır (Saussure, 1979: 115). Sentagmatik (dizimsel) bağıntı bir cümle içindeki her sözcüğün kendisinden önce ve sonra gelen sözcüklerle olan çizgisel (yatay) ilişkisini ve

çizgi içindeki konumunu belirler. Belirli bir cümle içinde kullanılmayan, ancak, kullanılmış olan özgül bir sözcükle aynı görevsel niteliği taşıdığı için, söz konusu sözcüğün yerine kullanılabilecek olan sözcükler ise dilin, paradigmatic ya da çağrışımsal (düşey) bağıntılarını oluşturur (Yüksel, 1995: 25).

Bir dizimdeki her öge değerini yalnız daha önce, daha sonra, ya da kendisinden hem daha önce hem de daha sonra gelen öğelerle olan karşılığında alır (Saussure, 1976: 115).

Çizgisel bağlantı içinde öğeler bitişik bağlantılarını sürdürürler. Bu tür bağlantıları Saussure sentagma/dizim olarak adlandırır. Bunlara karşılık gelen bağlantılar da dizimsel bağlantılardır. Paradigmatic/çağrışımsal bağlantılar ise, bir sözcüğün çeşitli şekillerde bağlantılı olduğu başka sözcükleri çağrıştırmasıyla oluşur. Saussure'nin ifade ettiği anlamda çağrışımsal bağlantılar belleğe ait olgulardır. Onlar bir dili konuşan bütün bireylerin dilini oluşturan iç birikimin bir parçasıdır (Altuğ, 2001: 207). Dayanağı uzam olan bu birleşimlerin dizim olarak adlandırılabilmesini ifade eden Saussure'a göre her sözcüğün üç çeşit çağrışım alanı vardır (Yüksel, 1995: 25):

- Sözcükler arasındaki biçimsel çağrışımlar (dal, dil, dol)
- İçerimler arasındaki anlam çağrışımları (sevmek, hoşlanmak, beğenmek)
- Aynı sözcük ailesinin üyeleri arasındaki biçim ve anlam çağrışımları (yazı, yazar, yazmak, yazgı, yazın)

Herhangi bir dizgenin çözümlenmesi söz konu dizgenin öğeleri arasındaki sentagmatic (dizimsel) ve paradigmatic (dizisel) bağıntıların belirlenmesini gerektirir. Ancak dizim incelemesi sözdizimi incelemesiyle aynı şey değildir. Sözdizimi incelemesi dizim incelemesinin yalnızca bir bölümüdür. Cümle içinde yer alan bir sözcüğün anlamı, öncelikle cümledeki öteki sözcüklerle ve oluşturduğu dilbilgisi birimleriyle olan bağıntısıyla (sentagmatic bağlantı) , ardından da, aynı dilbilgisi birimi içinde onun yerine geçebilecek tüm öteki sözcüklerle olan bağıntısıyla (paradigmatic bağlantı) belirlenir. Saussure'ın sentagmatic ve paradigmatic ayrımı birçok kuramcının çalışmasına yansımıştır (Yüksel, 1995: 26).

Özetleyecek olursak, çağdaş dilbilimin babası olarak kabul edilen Saussure, dilin ve dillerin sistematik incelemesini yirminci yüzyıl dilbiliminin günümüzdeki aşamaya ulaşmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenleyen kişidir. Saussure, dilbilimin konusunu *toplumsal nitelikli dil/kişisel nitelikli söz* ayrımından yola çıkarak belirler ve dilin dış tarihsel bir bakış açısıyla değil, *eşzamanlı* analizle incelenmesi gerektiğini savunur. Saussure ölümünden önce Cenevre Üniversitesinde vermiş olduğu bir dizi derste, “sözcüklerle bunların sosyal anlamları arasındaki ilişki” hakkındaki düşüncelerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Saussure, dilin niteliklerini şu şekilde özetler (Saussure, 1976: 35):

1. Dilyetisiyle ilgili karmaşık olgular bütünü içinde dil sınırları yeterince belirli bir konudur. Dilyetisinin birey dışında kalan toplumsal yönüdür dil. Birey tek başına onu ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Dil varlığını yalnızca toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan işleyişini bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekmektedir. Çocuk dili dünyaya geldiği andan itibaren yavaş yavaş edinir. Sözü kullanma olanağından yoksun kalan bir kimse bile, duyduğu sesli göstergeleri anlamak koşulu ile dili yitirmez: Çünkü dil sözden apayrı bir şeydir.
2. Sözden ayrı olan dil ondan bağımsız olarak incelenebilir. Örneğin, günümüzde artık konuşulmayan dillerin işleyiş biçimlerini yine de öğrenebiliyoruz.
3. Dilyetisi karmaşık bir olgudur. Oysa dilyetisinin diğer öğeleri dışarıda bırakılarak sınırlandırılan dil ise bütünlük gösterir: bir göstergeler dizgesidir o ve bu dizgede önemli olan anlam ve işitimi imgesinin birleşimidir. Anlam da işitimi imgesi de zihinsel niteliklidir.
4. Dil de söz kadar somuttur. Bu da incelemeye somut bir kolaylık sağlar. Dil göstergeleri temelde zihinsel de bir soyutlama değildir. Toplumun onayladığı ve tümü dili oluşturan çağrışımsal birleşmeler, merkezi beyinde bulunan gerçekliklerdir. Dil işitimi imgelerini kucaklayan bir bütün, yazı ise bunların somut biçimidir.

Saussure’ın *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yapıtında yaptığı ilk şey, ele aldığı konuyu sınırlandırmak, böylece daha önce dil konusuna eğilen araştırmacılardan farklı olarak dil üzerine felsefe yapmak ya da onun tarihsel gelişimini incelemek yerine, onun için gerçekliğini kavramaya yönelerek, kendi ifadesiyle dili ‘kendisi olmayan’ şeylerden ayırmak olmuştur. Saussure’a göre, dil yapılaşmış bir bütündür ve her dil,

kendisine özgü nitelikleriyle ayrı bir bütün, özerk bir sistem oluşturur. Onun dil incelemesi de bu düşüncenin temellendirilmesi çerçevesinde örülmüştür. Saussure'ın düşünceleri, modern dilbilimin temelini oluşturmasının ve kendisinden sonraki dilbilimciler için önemli ve farklı çalışma alanları açmış olmasının yanı sıra, sosyal bilimlerde oldukça etkili olan yapısalcılık akımının doğmasına zemin hazırlamış olması nedeniyle de önemlidir.

Coward ve Ellis'in de belirttiği gibi, dil yapısının öğeleri göstergelerdir ve yapısalcılığın itici gücünü sağlayan da söz konusu 'gösterge' kavramıdır. 'İşaret' eski Yunan'dan modern çağlara kadar dilin temel çekirdeği olarak kabul edilmiş olsa da, Saussure'ın bu anlamda getirdiği temel yenilik, işaretlerin ya da kendi ifadesiyle, göstergelerin iki bölümden meydana geldiği ve bu iki bölümün de birbirinden önce varolmadığı gibi, ilişkilerinin dışında hiçbir anlamlarının olmadığını göstermesi olmuştur. Bu işaretler, ses imgesi, yani 'gösteren' ve işaret imgesi, yani 'gösterilen'dir. Örneğin, 'kedi' işareti, hem kendisini oluşturan 'k-e-d-i' sesleri göstereninden, hem de kedi kavramı gösterileninden meydana gelir. Bu ikisi, gösteren ile gösterilen, birlikte işareti yani 'gösterge'yi oluşturur ve ikisinin de işaret içindeki ilişkilerinden başka herhangi bir anlamları yoktur. Yani gösteren ve gösterilen arasındaki bağ tamamen keyfidir. Saussure'a göre, işaretler, 'kendi başlarına' değil, sadece içerisinde buldukları anlamlandırma sistemleri içinde anlam taşırlar. Dolayısıyla Saussureci anlamda yapı, gösteren ve gösterilene anlamlandırma imkânı veren şeydir (Coward ve Ellis, 1985: 29). Saussure bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir:

Dilde pozitif terimler olmaksızın sadece farklılıklar vardır. İster göstereni, isterse gösterilene ele alalım, dilde dilsel sistemden önce varolan ne fikirler ne de sesler vardır; fakat sadece bu sistemden doğan kavramsal ve sese ilişkin farklılıklar bulunur (Saussure'den Akt. Coward ve Ellis, 1985: 29).

Böylece yapı, sadece yerleştirmez, aynı zamanda, hem gösterilenleri hem de gösterenleri yaratır ve yapı bir farklılıklar sistemidir. Her gösteren ona benzeyen fakat onunla özdeş olmayan gösterenlerden farklıdır ve yine her gösteren anlamlandırma zincirinde, kendisinden önce ve sonra gelenden farklıdır. Dil, öğelerinin birbirlerini farklılık yoluyla meydana getirdiği bir yapıdır (Coward ve Ellis, 1985: 30).

1928'de La Hayre I. Dil kurultayında yapısalcı dilbilim, Saussure'ın dilbilimini temel alarak kurulmuştur. Dolayısıyla yapısalcı dilbilim, Prag ve Kopenhag dilbilim çevresi düşünürleri tarafından Saussure'ın çizmiş olduğu doğrultuda, ancak Saussure'ın kavramlarının geliştirilmesi ve bunlara yenilerinin eklenmesiyle Avrupa dilbiliminin en etkin ekollerinden biri haline gelmiştir. Bununla beraber, kaynağı doğrudan Saussure olmamakla birlikte, 'Amerikan Yapısalcılığı' adıyla anılan farklı bir yaklaşım da ABD'de gelişmiştir.

Saussure, dilbilim için olduğu kadar sosyal teori açısından da önemli bir isimdir. Dili ilişkili belirli yasalar tarafından düzenlenen bir sesler sistemi olarak değerlendiren Saussure'ın çalışmaları modern yapısalcılığın kaynağı olarak görülür. Saussure'ın çalışmaları sosyal bilimlere ilk olarak, insan zihninde oluşmuş bilinçsiz olarak işleyen düşünce kuralları sistemini açıklamak isteyen Claude Lévi-Strauss'un çalışması aracılığı ile girmiştir (Cuff *et al*: 1998).

I.3. SAUSSURE SONRASI DÖNEMDE AVRUPA DİLBİLİMİ

Yüksel'in ifade ettiği gibi, yapısalcılığın bütün çeşitli uygulama alanlarına yansıyan genel tarihsel oluşumunda dört belirleyici etken söz konusudur. Bunlar Saussure'ın düşünceleri; Bloomsfield'in öncülüğündeki Amerikan yapısalcılığı olarak adlandırılan 'Dağılımsal Dilbilim'; Avrupa dilbilimi olarak da adlandırılan 'Prag Dilbilim Okulu' ile 'Kopenhag Okulu' ve Rus Biçimciliğidir (Yüksel, 2005: 33). Bir önceki bölümde, görüşleriyle modern dilbilimin temellerini atan Saussure'ın görüşlerini genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Değindiğimiz gibi Saussure, 'dil/söz, eşzamanlılık/artzamanlılık, gösteren/gösterilen, sentagmatik/paradigmatik bağıntılar gibi ikili kavramlarla kendisinden önceki dilbilimcilere önemli ölçüde ilham kaynağı olmuştur. Bu bölümde ise Rus Biçimciliği ile Prag Okulu ve Kopenhag Okulu ile Amerikan Yapısalcılığı gibi yapısalcılığın oluşumunda etkisi genel olarak kabul edilen dilbilim okullarının düşünceleri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Söz konusu dilbilim okullarından özellikle Prag Dilbilim Çevresi'nin, 'yapısalcılık' üzerindeki ya da en azından Lévi- Strauss'un yaptığı çalışmalar ve

göstergebilim üzerindeki etkisi tartışılmaz boyuttadır. Ancak, yapısalcılığın edebiyat alanında yaygınlaşmasında ve günümüzdeki şeklini almasında en az Prag Okulu kadar etkili olan bir diğer akım Rus Biçimciliğidir.

1.3.1. Rus Biçimciliği:

Rus Biçimciliği, Saussure ve Prag Okulu'ndan sonra yapısalcılığın önemli kaynaklarından üçüncüsü olarak kabul edilir (Tüfekçi, 2004: 4). Diğer bir deyişle, Saussure'ın çalışması nasıl yapısalcılığın dilbilimden kaynaklanan genel özünü belirliyorsa Rus Biçimciliği de edebiyat alanında yapısalcılığın çıkış noktasını ifade eder (Yüksel, 1995: 33). Zamansal ve mekânsal koşullar göz önüne alındığında, bu topluluk ile Saussure arasında bir bağıntıdan söz etmek zordur. Bununla birlikte, topluluğu oluşturan araştırmacıların, Saussure'ın dile yaklaşımına çok benzer bir tutumla edebiyat olgusuna eğildiklerini söylemek mümkündür (Bayramoğlu, 1982: 32). Biçimcilerin çeşitli metin türlerine ilişkin ortaya attıkları ilkeler yalnızca yapısalcılığın temel kaynaklarından biri olmakla kalmaz, yazınbilim ve göstergebilimde kullanılan kavram ve yöntemlerin de temelini oluşturur (Yüksel, 1995: 35).

Biçimcilik, 1915- 1930 yılları arasında, Moskova ve Leningrad'da yaşayan on dolayında araştırmacının Moskova dilbilim topluluğu çevresinde sürdürdüğü faaliyetlere verilen addır. Söz konusu topluluğun çalışmaları görüşlerine karşı çıkan çevrelerce *Biçimcilik* olarak adlandırılır. Bu adlandırma, başlangıçta eleştirel bir bakış açısına işaret etmekle birlikte, zamanla söz konusu araştırmacıların çalışmalarını tanımlayan bir terim halini alır (Tüfekçi, 2004: 4).

Hawkes'a göre, biçimci eleştiriyi oluşturan ve onu yapısalcılığa bağlayan nokta, 'yazın'ın bir çeşit 'dil', kendi kendini yöneten ve iç tutarlılığı olan, kendini sınırlayan kendini düzenleyen ve açıklayan bir yapı olarak kavranmış olmasıdır. Bu anlamda biçimci eleştirinin görevi de bireysel yapının genel yazınsal dizge içinde üretildiği yeni değişkenleri algılamak ve açıklamaktır (Yüksel, 1995: 36).

19. yüzyıl edebiyat incelemelerinin ve eleştirisinin esere dönük olmayan tavrı Rus Biçimcilerinin ilk eleştiri noktası olur. Onlar, sanatı duygu anlatımı olarak algılayan, sanatçıyı merkeze yerleştiren ya da sanatı açıklamak için tarihe, sosyolojiye, politikaya başvuran incelemeleri reddederken, eserden hareket etmeyi amaçlarlar.

Onlara göre öncelikle yapılması gereken edebiyatı diğer türlerden ayıran biçimsel özelliğin cevabının bulunmasıdır. Edebiyatı inceleyecek olan bilim ya da yöntemin de özerk olması gerektiğini savunan Rus Biçimcilerine göre, yazın biliminin asıl konusu da yazın değil *edebilik* olgusudur (Tüfekçi, 2004: 4).

Bu akım ortaya çıkışından kısa bir süre sonra politik nedenlerle sona erse de, 1965'te Tzvetan Todorov'un, Rus Biçimcilerinin yazılarından oluşturduğu *Théorie de la Litterature (Yazın Kuramı)* adlı kitabının yayımlanmasıyla yeniden güncellik ve etkinlik kazanmıştır. Rus Biçimcileri, edebî yapıtın araştırılmasında estetik, psikolojik ve tarihsel tüm ölçütlere karşı çıkarak yapıtın sadece kendisi için incelendiği ve nesnel ilkeler üzerine kurulmuş eleştirel bir yaklaşım geliştirmek amacını taşıyorlardı. Bu nedenle, tıpkı Saussure gibi, incelemenin özgül nesnesini başka alanlardan ayırarak eşzamanlı bir yaklaşımla, 'yazının yazınsallığı' ve 'şiiirin şiiirselliği' gibi edebî yapıtın özgül niteliklerinin incelenmesine yoğunlaştılar. Biçimciler, önceki araştırmacıların köktenci tarih anlayışına karşı çıkmalarına ve edebiyat tarihinin başvurduğu yazarın yaşamı, eser üstünde etkisi olan toplumsal ve kültürel olgular gibi köktenci kavramların bir tarafa bırakılması gerektiğini ifade etmelerine rağmen, tarihi dışlamazlar. Onlar, bireysel yapıtı tarihle bütünleştirerek yapıtın sanatsal değerini tarihe dayandırırılar (Yüksel,1995: 33-34).

Rus Biçimcileri, yazınsallığın özünü alışkanlığı kırmakta görürler ve metnin bu söz konusu alışkanlıkları kırmayı nasıl sağladığı üzerinde dururlar. İletişime, betimlemeye yarayan bir araç olarak kullanılırken gündelik dilin, bilincine varılmaz. Gündelik dil cam gibidir; onu değil onun aracılığıyla işaret ettikleri algılanır. Oysa şiiir dili şiiirin camı bükmesi, bozması, yeni bir düzene sokmasıyla şiiirirtici bir başkalık yaratır. Bu başkalık insanı silkeleyen, uyandıran ve dile getirilen her ne ise ona yeni bir gözle baktıran bir biçim oluşturur. Rus Biçimcileri şiiirin gerçeklik karşısındaki tutumunu değil, dil karşısındaki tutumunu önemserler. Dış dünya, duygular ya da düşünceler Rus Biçimcilerine göre şiiirin ancak malzemesi olabilirler (Tüfekçi, 2004: 5). Rus Biçimciliğinin önde gelen yazarlarından Shklovsky, biçimcilerin sanat yapıtında biçime ağırlık tanıma nedenlerini, simgeselci akımın 'sanat imgelerle düşünmektir' deyişine karşı çıkarak açıklar. Shklovsky'e göre, gündelik hayatımızda birçok kez algıladığımız nesnelere -tanıdığımızı varsayarak- bir süre sonra yüzeyden algılamaya başlarız. Diğer bir deyişle, önümüzde duran nesneyi gördüğümüzü sanırız ama

görmeyiz. Dolayısıyla nesnenin içeriksel boyutlarını gitgide kısaltırız. Oysaki sanat yoluyla nesne, alışlagelmiş yüzeyden algılamanın ötesindeki gerçekliği duyurabilir bize. Bu anlamda, sanat nesnelere tanımamız için değil ‘görmemiz’ için, yani “taşı daha taş kılmak” için vardır. Bu da Rus Biçimcilerine göre bir içerik değil, biçim sorunudur. Shklovsky’e göre, nesnelere gerçekliğinin sanat yoluyla duyurulması iki şekilde gerçekleşir; biçime ağırlık kazandırılmasıyla algılama sürecini uzatmakla ve nesneyi, algılayana ‘yabancı kılma’ yoluyla nesnenin ilk kez görülüyormuşçasına algılanmasını sağlayarak. Shklovsky, sanatçının dünyayı algılama biçimimizi yeniden biçimlendirmeyi başarmayı amaçladığını bu sayede dünyayı gerçek anlamda görmemizi sağladığını ifade eder. Ona göre sanatın biçimleri ise ancak sanatın yasalarıyla açıklanabilir. Böylece Rus Biçimciliğinde ‘biçim’ yeni bir anlam kazanır bu anlamda yalnızca içeriğin bir kılıfı değil, kendi bütünlüğü olan ve kendi adına incelenecek bir olgudur (Yüksel, 1995: 35).

Rus Biçimcilerine göre, bir yapıtı edebî kılan özelliklerin araştırılması, birçok dil düzeyinin ve birçok metin düzeyinin ayırt edilmesi gereğini beraberinde getirir. Dolayısıyla Rus Biçimcileri, şiirsel dil ile gündelik dil ayrımının en temel ayrım olduğu görüşünde birleşirler. Dış dünyanın, nesnelere, davranış ya da düşünüş biçimlerine bakarak kanıksandığını iddia eden biçimciler, şiirin söz konusu kanıksamayı sarsarak, nesnelere, davranışları, düşünceleri ve duyguları taze bir bakışla yeniden görmeyi, yeniden algılamayı sağladığını savunurlar. Rus Biçimcileri, roman ve öykü gibi düzyazı türlerini de edebîlik bakımından çözümlenmeyi amaçlarlar. Onlara göre şiirin alışkanlığı kırma gücü kendi dışında bir şeye işaret etmesinden değil de dilsel düzenlenişinden kaynaklanıyorsa, romanın alışkanlığı kırma gücü de yaşamı yansıtmaktan değil, onu özel bir biçimde düzenlemesinden kaynaklanır. Rus Biçimcileri bu durumu açıklamak adına şiirde uyguladıkları ayrıma benzer bir ayrımdan hareket ederler. Şiirde edebîlik gündelik dilin değişik bir biçimde düzenlenmesinden kaynaklanır, ancak roman dilinin metni ona edebîlik sağlayan bir özellik değildir. Metinde karşılaşılmayan ancak bir çıkarımla elde edilen olay sırası, bir başka ifadeyle öykü gerçek yaşamdaki gibi kronolojiktir. Yazar, bu sırayı bozarak yaşamdakine uymayan yapay bir diziye yerleştirir. Rus Biçimcileri, bu noktada romanda edebîlik özelliğinin söz konusu yapay diziyle birlikte alışkanlığı kırmaktan doğduğunu söylerler. Yazarın kronolojik sıraya sadık kaldığı örneklerde de zaman düzeni üzerinde bir oynama söz konusudur. Yazar, kimi olayları özetler, kimilerini daha kısa ya da daha uzun anlatır, kimilerinin

ayrıntılarını belirginleştirir. Dolayısıyla, yazar ister kronolojik sıranın dışına çıksın ister sadık kalsın, zaman düzeninde mutlaka oynama yapar, ayrıca olayların, kişilerin kimin bakış açısından görüleceğini saptarken yapay bir dizge ortaya koyar. Bu dizge alışkanlıkları kırdığı için edebilik özelliği taşır (Tüfekçi, 2004: 5).

Biçimcilere göre içerik ve biçim bütünü biribirinden ayrılmaz öğeleridir. Bir başka Rus biçimcisi Tomashevsky bir yapıtı oluşturan ‘izlek’lerin incelenmesi konusuna eğilir. Bu yazara göre, edebî yapıtın incelenmesi yapıtın izleksel öğelerine indirgenmesiyle ve daha fazla indirgenemeyecek öğelerin belirlenmesiyle gerçekleşir. Rus Biçimcilerinin ortaya attığı yapısalcı olarak nitelendirilebilecek edebî yaklaşım bu akımın sona erişinden sonra Prag Okulu çevresinde geçerlilik bulmuştur. Rus Biçimcileri etkin oldukları süre içinde, edebiyat yapıtını kendi içinde inceleme ilkesiyle, edebiyat yapıtının biçimsel yanını vurgulamalarıyla ve inceleme sırasında yapıtı ‘izlekler’ birimlerine indirgeme gibi yöntemlerle Saussure ile hemen hemen aynı zamanlarda ve ondan bağımsız olarak yapısalcı yaklaşımın bazı temel ilkelerini edebiyat eleştirisi alanına sunmuşlardır. Rus Biçimcilerinin ortaya attığı, yapısalcı olarak nitelendirilebilecek edebî yaklaşım, Biçimcilik Rusya’da sona erdikten sonra ‘Prag Okulu’ çevresinde geçerlilik bulmuştur (Yüksel 1995: 36).

I.3.2. Prag Dilbilim Çevresi:

1926’da, Çekoslovakya’nın Prag kentinde, dilsel olguların tartışılması amacıyla bir araya gelen V. Mathesius, B. Havranek, B. Trnka, J. Vachek adlı Çek bilim adamlarına üç Rus araştırmacının da katılımıyla kurulan Prag Dilbilim Çevresi doğrudan Saussure’dan etkilenir (Işık, 2000: 36).

Prag Dil Çevresine sonradan katılan üç Rus araştırmacısı N.S. Troubetzkoy, R Jakobson ve S. Karcevkiç’in de bu etkinliklere büyük katkıları olmuştur. Troubetzkoy sesbilimini kurup geliştirenlerin başında gelir. Jakobson, Prag Çevresiyle *Rus Biçimciliği* arasında, dolayısıyla *Rus Biçimciliğiyle yapısalcılık* arasında köprü kuran isimdir. Prag Dilbilim çevresi, daha sonra L. Tesnière, E Benveniste, A. Martinet gibi ilerde büyük ün kazanacak olan dilbilimcilerin de katılımıyla daha da genişler (Yücel, 1982: 24-25). Etkinliğini İkinci Dünya Savaşına kadar sürdürecektir olan topluluğun temel prensipleri 1928’de La Haye’de gerçekleştirilen uluslararası kongrede dile getirilmiştir.

Çalışmalarını önce şiir ve edebiyat sorunlarına yoğunlaştıran Prag Okulu yapısalcılarını daha sonra ilgi alanları içine tiyatroyu, sinemayı, görsel sanatları ve müziği de ilâve etmişlerdir (Yüksel, 1995: 37).

Prag Dilbilim Çevresinin üyeleri, Saussure'ın dilin bir bildirişim dizgesi olduğu görüşüne, dilbilimcinin de her zaman işlevi göz önüne alarak olguyu içinde yer aldığı dizgeye bağlayarak ele alması gerektiği konusundaki görüşlerine ve 'eşzamanlı inceleme'nin dilbilim için zorunlu olduğu görüşüne katılırlar (Yücel, 1976: 25). Prag Dilbilim Okulu dilcilerine göre, dilin özü ve niteliğini anlayabilmenin en etkin yolu eşzamanlı yaklaşımdır (Işık, 2000: 37).

Dilin ayrılıklar üstüne kurulmuş bir sistem olduğu düşüncesinden çıkarak çalışmalarını özellikle, sözcükleri kuran seslerin birbirinin yerine geçerek anlam ayrılığı oluşturma görevi taşıması üzerine yoğunlaştıran Prag Okulu dilbilimcilerinin yapısalcılık anlayışına 'görevselcilik' de denmektedir. Prag Okulu'nun en önemli dilbilimcilerinden Trubetzkoy bu görevselci yaklaşımı 'sesbilim' alanına uygulamıştır. Yüksel'in ifadesiyle, bu okulun çalışmalarının ürünü olan "anlam ayırıcı ses" (phoneme) kavramı ('hasta' ve 'pasta' kelimelerindeki 'h' ve 'p' sesleri gibi) yapısalcı çalışmanın yöneldiği başka alanlarda, özellikle de edebî yapıtların çözümlenmesinde önemli bir anahtar kavram oluşturur (Yüksel, 1995: 30).

Yaptıkları çalışmalarda *yapı* kavramını ilk kez kullanan Prag Dilbilim Okulu dilcileri, geliştirdikleri ilkelerin sadece sesbirimlerine değil, dilin bütün bölümlerine uygulanabileceğini ifade ederler (Yücel, 1982: 27).

Prag Okulunun önemli isimlerinden biri olan J. Mukarovsky, Prag yapısalcılığının kaynaklarını sıralarken dilbilim alanında Saussure'ın, edebiyat kuramı alanında ise Rus Biçimcilerinin büyük etkisinden söz eder. Böylece yapısalcılığın oluşumunda birincil derecede önem taşıyan üç temel kaynak aynı çatı altında buluşarak etkileşim yoluyla günümüze dek ulaşan yapısalcılık akımının temel ilkelerini belirlemişlerdir (Yüksel, 1995: 37).

Tahsin Yücel söz konusu ilkeleri altı maddede özetler (Yücel, 1982: 10):

1. Ele alınan nesnenin “kendi içinde ve kendisi için” incelenmesi.
2. Nesnelerin, kendi öğeleri arasındaki bağıntıların bütünü olan bir ‘dizge’ olarak ele alınması.
3. Söz konusu dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve her olguyu bağlı bulunduğu dizgeye dayandırma zorunluluğunun sonucu olarak, nesnenin artzamanlılık içinde değil, eşzamanlılık içinde ele alınması.
4. Bunun sonucu olarak, köken, gelişim, etkileşim gibi artzamanlı sorunlara ancak ele alınan nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunlarında eşzamanlı olgular gibi sistematik olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirildiği ölçüde yer verilmesi.
5. Nesnenin “kendi içinde ve kendisi için” incelenmesinin sonucu olarak ‘metafizik’ değil, maddeci, ‘özdekçi’ bir yaklaşım biçiminde tanımlanması.
6. Tüm bu çabaların, felsefi, siyasal ya da yazınsal bir öğretiyi değil, tutarlı bir yöntem oluşturmaya yönelmesi.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Jakobson Rus Biçimciliği ile yapısalcılık arasında köprü kuran kişidir. Jakobson’un kuramsal çalışmaları ve uygulamaları, yapısal dil bilim yöntemlerini şiir diline uygulayan yapısalci çalışmaların kaynağını oluşturur. Çalışmalarını daha çok şiir, destan, halk masalı gibi sözlü sanatların sessel ve anlamsal özelliklerine yoğunlaştıran Jakobson, ortaya koyduğu ‘sözlü iletişim’ kuramıyla ‘konuşma’nın anlamını belirleyen tek etkinin iletinin kendisi olmadığını öne sürer. Jakobson şiir incelemelerini, ses ve sözcük düzeyinde koşutluk, bakışlılık, karşıtlık, yönelme gibi dilsel kullanımların yapıya getirdiği estetik ya da anlamsal zenginliğe yoğunlaştırır. Ona göre koşutluk, bakışlılık, karşıtlık, yineleme gibi kullanımlar edebî yapının yüzeysel yapısından derin yapısına ulaşmasında önemli ipuçları sağlar. Jakobson kuşaktan kuşağa sözlü anlatım yoluyla ulaşan halk masalları konusunda da çalışmıştır. Jakobson’a göre halk masalının bireysel değil toplumsal özelliği baskındır; halk masalı, Saussure’ın kullandığı anlamda, ‘dil’dir; taşıdığı ‘söz’ niteliği yani bireysel söyleyiş biçimi ile belirleyici bir özellik taşımaz. Jakobson’un bu yaklaşımı insanbilimine yapısalci yaklaşımı getiren Lévi-Strauss’un yapısalci çalışmaları aracılığıyla girmiştir (Yüksel, 1995: 40).

I.3.2. Kopenhag Dilbilim Çevresi:

Danimarka'da 1930'lu yılların başında kurulan Kopenhag Okulu, Saussure'ın izleyicilerinin bir araya geldiği, yapısal dilbilimin önemli kurumsal oluşumlarından biridir. Saussure'ın 'gösterge' ve 'dizge' kavramlarından yola çıkan ve dili göstergelerden oluşan bir dizge olarak alan Kopenhag Dilbilim Okulunun diğer adı Glosematik dilbilim Okuludur (Yüksel, 1995: 31). Bu okulun dilcileri sesbilim ve dilin yapısı üzerine çalışmışlar ve kendi yaklaşımlarına 1936'dan itibaren 'Glossematika' adını vermişlerdir. Söz konusu terim 'Glossa' kökünden türemiş olup Yunanca 'dil' anlamına gelmektedir. Bu kavramı ilk olarak kullananlar Louis Hjelmslev ve H.J. Uldall adlı dilbilimcilerdir. Işık'ın ifadesiyle glosematik yaklaşım çeşitli bilimlerden, dil bilimi ayırmanın ve Saussure'ın önerdiği şekliyle, kendi içinde ve kendisi için bir dilbilim yaratma çabasının önemli adımlarından biri olarak görülebilir (Işık 2000: 40).

Dil biçiminin kendiliklerinin, 'cebirsal' özellikler taşıdığını öne süren Hjelmslev'e göre, dil bir bütün, kendi içinde tutarlılığı olan bir yapıdır. Temel amacı 'dil cebiri' olarak adlandırdığı inceleme yöntemi ile dillerin çeşitlilikleri içinde dilin değişmez yapısını, ortak özelliklerini bulmak olan Hjelmslev, Kopenhag Dilbilim Çevresinin görüşlerinin yayılmasında en önemli katkıyı gerçekleştiren kişilerden biridir (Işık, 2000: 40). Hjelmslev, Saussure gibi, dilin töz değil biçim olduğu görüşünden yola çıkmakla birlikte, Hjelmslev'den başka çağdaş dilbilimcilerin iki düzeyle sınırladıkları biçim/töz karşıtlığını biçim, töz ve anlam kavramlarını içeren üçlü bir karşıtlık biçiminde değerlendirir (Yücel, 1982: 39). Hjelmslev'in düşüncelerinden esinlenen diğer Kopenhag Dilbilim Okulu dilcileri de dili 'töz' den değil 'biçim'den oluşan matematiksel bir dizge olarak kavrayarak, tıpkı matematik gibi soyut bir dil örgüsü yaratma ve tüm dilleri açıklayacak genel bir yapı oluşturma amacı güderler (Yüksel, 1995: 31). Kopenhag Okulu, yapısalılık tarihinde özel bir yere sahiptir. Yücel'in ifadesiyle, özellikle Kopenhag Okulu dilcilerinden Hjelmslev'in 1943'te yayımlanan *Bir Dilyetisi Kuramı İçin Temel Kavramlar* ve 1963'te yayımlanan *Dilyetisi* adlı yapıtları yapısalcı dilbilimin temel yapıtları arasında yer alır (Yücel, 1982: 28).

I.4. AMERİKAN DİL OKULU

Sausure'ın çalışmalarından bağımsız olarak gelişen Amerikan Dilbilimi kaynağını insanbilim ve etnografi çalışmalarından alır. Bununla birlikte, Amerikan Okulu dili, kendi içindeki ölçülere göre ve kendisi için incelemesi bakımından Saussure'dan esinlenmiş olmasa da Saussure'ın dile yaklaşımını sürdürür (Yüksel, 2005: 31).

A.B.D.'de dil çalışmalarının öncüsü olarak Franz Boas gösterilir. Boas'a göre, geleneksel dilbilim çalışmaları, gerek Batı dillerinin gerekse kendi içinde farklılık gösteren yerli dillerin açıklanmasında yetersiz kalmıştır (Işık, 2000: 41). Yapmış olduğu çalışmalarla Kuzey Amerika Kızılderililerinin dilleri hakkında birçok verinin elde edilmesine katkıda bulunan Boas, yazılı kaynağı olmayan bu dillerin genel yapısının ortaya çıkartılmasını sağlamıştır. Boas, Kızılderili dillerini tarihsel gelişimine ilişkin belgelerin bulunmayışı nedeniyle, dili eşzamanlı yaklaşımla ele almıştır (Yüksel, 2005: 31). Boas'ın düşünceleri daha sonra Amerikan dilcileri E. Saphir ve L. Bloomfield tarafından iki ayrı yönde geliştirilerek devam etmiştir.

I.4.1. Edward Saphir ve Leonard Bloomfield:

Amerikan dilbilimi Noam Chomsky öncesinde iki önemli ismin etkisinde kalmıştır: Edward Saphir (1884-1989) ve Leonard Blomfield (1887-1949). Saphir ve Blomfield arasında çok açık görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Boas'ın öğrencisi olan Saphir, yerli dilleri üzerinde köken araştırmaları yapmıştır. Saphir, dili insan bilimleriyle ilişkilendirerek ve insan kültürünün bir ürünü olarak inceler. Saphir dili kültürel bir işlev olarak ele alır dil onun için, "toplumsal gerçekliğin bir kılavuzu" ve "büyük bir toplumsallaştırıcı güç"tür. Dolayısıyla Saphir, sosyokültürel yapı, gerçeklik ve düşünce arasında belli bir bağ kurar (Özkan, 2004: 375). Saphir'in dil tanımı bu düşüncesini gözler önüne sermektedir (Saphir'den akt. Işık, 2000: 44):

... dil sistemli olarak üretilen bir simgeler düzeni aracılığıyla, duygu ve isteklerin iletilmesinde kullanılan, içgüdüsel olmayan yalnızca insana özgü bir yöntemdir.

Saphir'in dille uygarlık ilişkisi konusundaki düşünceleri, Amerikan dilciliğinde dil ve uygarlığın, adet ve geleneğin ilişkisini inceleyen 'etnolinguistik'in temelini oluşturur. Sesbilim alanında da incelemeler yapan Saphir, sesbilimsel ve sesbilgisel düzeylere 'biçimbilimsel sesbilim' adlı yeni bir düzey eklemiştir. Saphir dili düşünceyle bir bütün olarak alması ve sosyalleşmenin temel taşı olarak görmesi nedeniyle anlam düzeyinde de araştırmalar yapmıştır. B.L. Whorf adlı çağdaşı ile ortaya attığı ve belli bir topluluğun diline bakılarak söz konusu topluluğun düşünce yapısının anlaşılacağı varsayımları 'Saphir-Whorf Hipotezi' olarak anılır (Işık, 2000: 44).

Birçok açıdan Saphir'den farklılık gösteren Bloomfield, dil çalışmalarını diğer bilimlerden bağımsız ve kendine yeten bir bilim haline getirmek için çok çalışmıştır. Saphir hümanist sayılabilecek bir yaklaşımla dil ve insan doğası ve kültür arasında bağ kurarak dili açıklarken, Bloomfield gözlenebilirliği olmayan herhangi bir veriyi araştırmaya değer bulmaz. Onun bu tutumu Watson'un davranışçı psikolojisinden etkilenmesinden kaynaklanır. Bloomfield'in dil tanımı Saussure'dan oldukça farklıdır. Bloomfield dili "bir dilsel toplulukta üretilebilecek sözler toplamı" olarak tanımlar. Bloomfield de, Boas gibi, geleneksel dil çalışmalarının dille ilgili yeterli verileri sağlamaktan uzak olduğunu düşünür. ABD'deki etkisi uzun süre devam eden Bloomfield'in görüşlerinin en etkili savunucusu Z.S. Harris olmuştur. Dağılımsal Dilbilim, dilsel olguları bir davranış biçimi olarak ele alıp, tümevarım yöntemiyle ve anlamı tam anlamıyla göz ardı ederek, ses dizilişlerine indirgediği birimleri belli bir aşamadaki birleşme özelliklerine göre betimler (Özkan, 2004: 375). Dilbilime Bloomfield'in çalışmalarıyla önemli katkılar sağlamış olan Amerikan dilbiliminin cümlelerin dizimsel özelliklerine yoğunlaşan ve 'anlam'ı bir tarafa bırakarak biçime yönelen çalışmaları dilbilimde yeni gelişmelere olanak sağlamıştır (Yüksel, 2005: 31). Bloomfield ve onun izleyicilerinin dilsel formlara yönelen ve bir anlamda Amerikan dilbiliminin genel hatlarını belirleyen çalışmaları, Saussure'ınki gibi dilbilimin önemli atılımlarından biri sayılan yaklaşımın kapılarını açmıştır. Bu yaklaşım Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dil bilgisidir (Işık, 2000: 47-48).

1.4.2. Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi:

XX. yy.'da dilbilimciler arasında devrim yaratan kuramcılardan biri Ferdinand de Saussure, bir diğeri ise Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky'dir. 1960'lara değin etkisini sürdüren Amerikan Yapısalcılığı, özellikle Chomsky'nin eleştirileriyle, önceki

kimliğine özgü gücünü yitirir ve yine Chomsky'nin yaklaşımını benimseyerek geliştirenlerin görüşleri aracılığıyla yeni bir kimlik kazanır (Özkan, 2004: 375). Bu anlamda Chomsky'nin düşünceleri özel bir önem taşımaktadır. Kendisinden önceki dilbilimcilerin ortaya attıkları görüşlerin olgunlaşmasını sağlayan ve dilbilimde Saussure'ın düşüncelerinden sonra en önemli görünen gelişmeyi gerçekleştirmiş olan Chomsky'nin dilbilim alanındaki görüşleri, 'Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi' adıyla anılır (Yüksel, 2005: 31).

Chomsky kendisinden önceki dilbilimcilerin katkılarını yadsımamakla birlikte bazı eksiklikler üzerinde durmuştur. Chomsky'nin hocası Harris'in çalışmalarına ilişkin eleştirisi şöyledir: bir dil varlığı dağılımında yer alan herhangi bir seçenek, dil kuralları yönünden doğru olabilese de bu onun aynı zamanda anlamlı olmasını gerektirmez. Chomsky'nin bu konuda verdiği ünlü örnek, "Colorless green ideas sleep furiously." (Renksiz yeşil fikirler büyük bir öfkeyle uyuyorlar.) ifadesidir. Cümle dilbilgisi yönünden doğrudur. Buna karşın bir anlam içermemektedir (Özkan, 2004: 375)

Chomsky'nin 'Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi' anlayışıyla dilbilimde gerçekleştirdiği aşama aynı zamanda Saussure'den bu yana dilbilim alanındaki en büyük sıçramayı ifade eder. Michael Lane'e göre, Chomsky'nin yaklaşımı Saussure'ın yaklaşımından bir devinim ve üretkenlik içermesi yönüyle farklılık gösterir (Lane'den akt. Yüksel, 1995: 32). Chomsky'nin üretici dönüşümsel dilbilgisi ile ilgili ilk yayını, 1957 tarihli *Structures Syntaxiques* (Dilbilimsel Yapılar) adlı çalışmasıdır. Chomsky burada örtük ve belirtik karam ikilisine yer vermiştir. Chomsky, her dilde konuşucunun ve dinleyicinin, esasları üzerine aralarındaki iletişimi yapılandırdıkları ve çözümledikleri bir kurallar bütünü (gramer yapı) olduğundan hareketle, tüm insanların beyinlerinde ilgili yapıyı potansiyel olarak doğuştan taşıdıklarını düşünür ve bu ortak yapıyı 'örtük dilbilgisi' olarak tanımlar (Özkan, 2004: 376). Chomsky'nin bu kuramındaki temel varsayımı, doğuştancı bir tez olarak, her sağlıklı bireyin dünyaya bir dili konuşmasını mümkün kılacak evrensel bir dilbilgisi şemasıyla geldikleridir (Altınörs, 2000: 16). Chomsky'nin *Structures Syntaxiques* (Dilbilimsel Yapılar'da sorguladığı bir başka kavram ise yaratıcılıktır. Chomsky, bu kavramıyla, dil öğreniminin sadece öykünmeye dayanmadığını açıklamaya çalışır. Bireylerin dilbilgisel sezgilerinden yararlanarak hiç

okumadıkları ya da duymadıkları cümleler üretebildiklerine dikkat çeker. Chomsky bunu ‘dilsel yaratıcılık’ olarak adlandırır (Özkan, 2004: 376).

Dile Saussure’ın ‘dil’ ve ‘söz’ kavramlarına çok yakın bir bakış açısından yaklaşan Chomsky, kendi ortaya attığı edinç/edim (yeterlik/icraat) kavramlarıyla, Saussure’ın ortaya attığı dil/söz kavramları arasında bazı paralellikler olduğunu ifade eder. Chomsky’nin kullandığı, ‘edinç/yeterlik’ (competence) kavramı, konuşan ve dinleyenin sonsuz sayıda tümce üreterek anlamasını sağlayan düzenek ya da kurallar dizgesi, kısacası kişinin diline ilişkin bilgisidir; ‘edim/icraat’ (performance) kavramı ise, edinç/yeterlik denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanır (İmer, 1990). Diğer bir ifadeyle, Chomsky’nin ‘yeterlik’ kavramı konuşan kişinin, yani aktörün konuştuğu dilin kurallarının bilmesiyle ilgilidir. İkinci kavram olan ‘icraat’ kavramı ise, konuşan kişinin dili kullanmasıyla ilgilidir. Chomsky’nin kullandığı edinç ve edim kavramları, Saussure’ın dil ve söz kavramlarıyla benzer anlamlar içeriyor gibi görünseler de, aralarında temel farklılıklar söz konusudur (Işık, 2000: 32). Aradaki farkı Saussure’dan bir alıntıyla netleştirecek olursak:

Dilde edilgenlik ve belleksel olgunun yanı sıra toplum ağır basarken, edinçte yaratıcılık, üreticilik ve konuşucu egemendir. Dil bir göstergeler dizgesidir, edinç ise bir kurallar düzeneğidir. Biri üründür, öbürü üretim sürecidir (Saussure’dan Aktaran: Işık, 2000: 32).

Görüldüğü gibi, Saussure, Chomsky’den farklı olarak, yeterliği, bizzat dilbilgisi olarak adlandırılan kurallar bütünü, dili ise bu kurallar bütününün oluşturduğu ürün olarak tanımlar.

Chomsky’e göre anadilini öğrenen bir insan, annesinden ve çevresinden duya duya, anadilinde sözleri öbeleştirme yollarını ve sözdizimi örgüsünü kavrar. Bu sayede anadilinde sonsuz sayıda sözcük öbeği, diğer bir deyişle cümle üretebilme yeteneğine sahip olur. Dildeki kalıplaşmaları, kuralları, kısaca insanın konuştuğu dil üzerindeki bilgisini Chomsky, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ‘edinç/yeterlik’ (dil yeteneği) terimiyle ifade eder. Kişinin bireysel dil kullanma yeteneğine ise ‘edim/icraat’ (dil kullanımı)

adını verir. Dil yeteneği (dil) kurallarla belirlenir ve görevseldir; dil kullanımı ise davranışsal bir özellik taşıır(Yüksel, 1995: 32).

Chomsky, her bir cümle için derin yapı ve yüzeysel yapı öngörür. Chomsky'nin dizgesinde, sözdizimsel dağılımda bulunan, evrensel nitelikte olduğu varsayılan biçimsel soyut yapı derin yapı olarak adlandırılmıştır (Özkan, 2004: 376). Derin yapı cümlelerin anlamını belirlediği için soyut, temel biçimdir. Yüzeysel yapı ise, derin yapıda var olan anlamın açıklanma biçiminin sesler ve sözcüklere dökülerek gerçekleştirilmesidir(Yüksel, 1995: 32). Birey zihin alanında kurguladığı, karşı taraftaki dinleyen-lere, okur-lara aktarmak istediği duygu, düşünce boyutundaki kimi birikim öğelerini, önce derin yapılara sonra da yüzey yapılara dönüştürür. Chomsky, önce anlamın derin yapıda bulunduğunu düşünmüş, daha sonra ise, anlamın yüzey yapıda oluşabileceğini kabul etmiştir. Chomsky'e göre, derin yapılar, kendilerine ulaşılabilmesi için onları söyleyenle konu ile ilgili paylaşımı gerektiren için anlamlardır (Özkan, 2004: 376).

II. BÖLÜM

YAPISALCILIK

II.1. YAPISALCILIK: GERÇEKLIĞİN DİLBİLİMSEL MODELİ

‘Yapısalcılık’ terimi, sosyolojide en genel düzeyde ve esnek bir biçimde, toplumsal yapıya toplumsal eylem karşısında öncelik tanıyan yaklaşımları anlatmak için kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 807). Ancak daha özele inildiğinde, ‘yapısalcılık’ olarak adlandırılan bu akımı tanımlamanın pek de kolay olmadığı görülür Yapısalcılıkla ilgili tüm kaynaklarda yapısalcılığın genel ve kapsayıcı bir tanımını yapmanın zorluğundan söz edilmektedir. Bu zorluğun önemli nedenleri, bir düşünce okulu olarak yapısalcılığın birkaç farklı fikir çizgisinden beslenmesi, birbirinden oldukça farklı disiplinler tarafından kullanılması ve belki de en önemlisi, yapısalcı olarak anılan bazı isimlerin kendilerini yapısalcı olarak görmemesi olarak sıralanabilir.

Yapısalcılık inceleme konusu olarak yapıyı ele alır, bu nedenle de, yapısalcılığı daha iyi anlayabilmek için öncelikle yapı kavramına açıklık getirmek gerekmektedir. Yapı terimi yapısal işlevselcilik, yapısalcılık ve post-yapısalcılık gibi kuramların merkezi ögesidir. Yapı her üç kuramda da hem adlandırıcı hem de açıklayıcı bir kapasite ile kullanılmıştır. Yapı konusunda üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanım söz konusu değildir. Örneğin Raymond Firth ‘e göre toplumsal yapı, “insanların toplumsal yaşamlarında nasıl davrandıklarını anlamamıza hizmet etmesi için tasarlanmış analitik bir araç”tır. Ona göre, toplum üyelerinin davranışları açısından son derece önemli görünen toplumsal ilişkiler, yapı kavramının özünü oluşturur ve “bu ilişkiler yürürlükte olmasaydı toplumun bu biçimde var olmasından da söz edilemezdi”. Sewell’e göre ise yapı bir kavram olmayıp sosyal bilimsel söylemde daha çok bir metafor işlevi görmektedir. Sewell yapının bu nedenle kesin bir şekilde tanımlanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. (Marshall, 1999: 805).

Yapı kavramı, en kısa biçimde, bir bütünü oluşturan unsurların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bütünlük olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda “Toplumsal yapı,

(...) ekonomi, eğitim, aile, din, siyaset, gibi temel sosyal kurumların karşılıklı ilişkilerinden oluşan bir bütünlük” olarak nitelendirilebilir (Kızılcılık, 2002: 164). Waters’a göre, çoğu sosyal bilimci ‘toplumsal yapı’ kavramını çok sık kullansa da, bu kavramın anlamı yeterince net değildir ve sosyal bilimciler kavramı kendi gözlemlerinde keşfettikleri kalıpları anlatmak için kullanmaktadırlar (Waters, 1994). Toplumsal yapıda esas olan karşılıklı ilişkidir. Dolayısıyla toplumsal yapı, toplumsal ilişkiler bütünü ve bu ilişkilerin istikrar gösteren bir düzeni olarak görülür. Yapısalcılığa göre, bir ögenin yapı içinde kendi başına bir değeri yoktur, söz konusu öge ancak içinde yer aldığı sistem bağlamında anlam taşımaktadır. Diğer bir deyişle, bir ögenin anlamı içinde yer aldığı sistemdeki diğer öğelerle ilişkileri bağlamında değer kazanır. Dolayısıyla, yapı, içinde yer alan bir ögenin değişmesiyle bütün bir sistemin de değişebileceği bağlantılardan oluşan bir denge durumu olarak tanımlanabilir. Bayraktar’ın ifadesiyle, burada sözü edilen yapı, genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle ilişkilerinden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak da dilsel öğelerin oluşturduğu, eşzamanlı iç bağlantılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge, kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün, sözdizimsel düzendir (Bayraktar, 2004).

Yapısalcılıktaki yapı kavramını belirlemek için sık sık ‘bütün’, ‘bütünsellik’ gibi kavramlara başvurulmaktadır. Bu anlamda yapı, öğelerin toplamından daha fazla bir şey ifade eden bir bütünselliktir. Öyle ki, bu bütünsellik hiçbir şekilde kendisini oluşturan öğeler yığına indirgenemez. Bütünsellik, birbirinden oldukça farklı birçok yapısalcılık türünün ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Yapısalcılıkta yapı, tek bir bireyin oluşturamayacağı, değiştiremeyeceği ve ortadan kaldıramayacağı bir sistem olarak görülür. Buna dil örneği ile açıklık getirilecek olunursa, ilke olarak uzlaşımsal nitelikte olan dili tek tek bireyler kullanmaktadır, ancak bir sistem ve bir anlam üretme düzeni olarak dil tek tek konuşmacıları aşar. Bunun nedeni, dilin işleyiş kurallarının toplumsal düzeyde yer almasıdır. Yapısalcılık tek bir kişinin bu kuralların oluşturduğu yapıyı büyük ölçüde değiştiremeyeceği düşüncesi üzerine kuruludur. Birey bu yapıya yalnızca boyun eğmektedir. Bu anlamda yapının bir diğer özelliği bilinçdışı oluşudur. Yapısalcılığa göre, yapı, hem etkin olma hem de bilinçdışı olma anlamında, bireyi önemsiz kılan, bu anlamda özneyi silen bir kavramdır (Kızılcılık, 2002).

Genel anlamda ‘yapısalcılık’, gerçekliği tek tek olgulara değil de olgular arasındaki ilişkilere bakarak saptama yoludur (Scholes’den akt. Yüksel, 1995: 18). Yapısalcılığın bu temel ilkesi, Gardner’in ifadesiyle, “tüm insan davranışlarının ve düşünsel eyleminin yapısal bir temele dayandığı ve düzenli bir çözümlenmeyle bu yapının ortaya çıkartılabileceği inancına” dayanmaktadır. Yapısalcılıkta toplumsal hayat bir göstergeler karışımı olarak görülür, her göstergenin anlamı keyfidir ve bu anlam, her bir göstergenin halihazırda kullanımdaki diğer göstergelerden farkına göre belirlenir (Baert, 1998). Yapısalcılık, bu nedenle, ele aldığı konunun tarihsel boyutunu bir kenara bırakarak söz konusu olguyu evrimci olmayan bir bakış açısıyla değerlendirir. Jameson’un ifadesiyle yapısalcılığın bir diğer amacı ‘insan zihninin değişmez yapıları’ni bulmaktır (Jameson’dan akt. Yüksel, 1995: 18) Dolayısıyla, bazı düşünörlere göre yapısalcılık, bir anlamda, önceki dönem bilim anlayışının ‘insanın evrimi’ düşüncesinin içerdiği iyimserliği, ‘insan zihninin değişmezliği’ savıyla ortadan kaldıran karamsar ve dural bir yaşam görüşüdür. Bu yönüyle bazı düşünörlere göre bu akım etkinlik kazandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin Avrupalı insanının ruh durumunu dile getiren bir yaklaşımı ifade eder (Yüksel, 1995: 18). Ancak araştırmacıların birçoğu yapmış oldukları tanımlarda yapısalcılığı bir dünya görüşü olarak görmediklerini açıkça belirtmişlerdir. Piaget, yapısalcılığın uzun süredir varlığını sürdürmesini onun bir felsefe ya da öğreti olmamasının en büyük kanıtı olarak görür (Piaget, 1999: 124).

‘Yapısalcılık nedir?’ dendiğinde, buna birçok düzlemde yanıtlar getirilmeye çalışılmış ve en çok da bir yöntem olduğu öne sürölmüştür. Bununla birlikte, yapısalcılığın bir yöntem olmadığı kimi yapısalcılar tarafından belirtilmiş, yalnızca bir ‘araştırma yönelimi’ ya da ‘analiz biçimi’ olduğundan söz edilmiştir. Genel olarak birçok yapısalcı yapısalcılığın “temel özellikleriyle belirli bir öğreti ya da felsefe değil, yalnızca bir yöntem olduğu tanımında birleşmektedir. Örneğın Piaget’ye göre, yapısalcılık, taşıdığı özelliklerle, belirli bir öğreti ya da felsefe olmayıp sadece bir yöntemdir (Piaget, 1999: 124). Buna karşın Chatalet, yapısalcılığın insan bilimlerindeki bugünkü biçimiyle bir yöntem olmadığını, sadece bir araştırma yönelimi olduğunu ifade ederek yapısalcılığın daha da kısıtlayıcı bir tanımını yapar (Chatalet’den akt. Yüksel, 1995: 19). Ronald Barthes’a göre yapısalcılık, çağdaş dilbilim yöntemlerinden kaynaklanmış bir kültürel ürünleri çözümlenme biçimidir (Barthes’dan akt. Yüksel, 2005: 20). Yüksel ise Melih Cevdet Anday tiyatrosunun yapısal çözümlenmesini yaptığı

çalışmasında, yapısalcılığı bir edebî eleştiri yaklaşımı olarak değerlendirmekte ve yapısalcılığın bir dünya görüşü olduğu şeklindeki fikrin genel kabul görmemesinin nedenini, yapısalcılığın bir dünya görüşü olabilecek nitelikleri taşıyıp taşımadığının henüz tam olarak belirlenmemiş olmasına bağlamaktadır. Yüksel'e göre, yapısalcılık 'dizge' (sistem) düşüncesini dilbilim, eğitim, psikoloji, yazınbilim, müzik, resim, tiyatro gibi alanlarda da ön plana çıkaran bir okuma çözümleme ve değerlendirme yaklaşımıdır (Yüksel, 1995: 11).

Yapısalcılık özellikle 1960'lar ve 1970'lerde, sosyal teori, felsefe, lingüistik, edebiyat eleştirisi, kültür analizi, psikanaliz, düşünce tarihi, bilim felsefesi ve antropoloji gibi pek çok disiplinde etkili olmuş bir düşünce akımıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, yapısalcılığın net bir tanımını yapmanın zor olmasına ve söz konusu akım birçok kökten beslenmesine rağmen, aslında bunlar arasında en önemli olanı, kuruculuğunu Saussure'ın yapmış olduğu yapısalcı dilbilim okuludur. Diğer bir ifadeyle, yapısalcılık farklı alanlardaki farklı gelişmelerin bir ürünü olsa da, bugün yapısalcılık olarak andığımız akımın ana kaynağı, Ferdinand de Saussure'ın çalışmasıdır (Cuff *et al*, 1998: 282).

Saussure, düşünceleri ile çağdaş dilbilime olan katkılarının yanı sıra, iki önemli çağdaş olan, Emile Durkheim ve Sigmund Freud ile birlikte insan davranışı çalışmalarının yepyeni bir temele oturmasında etkili olmuştur. Bu üç düşünür de, insan davranışına fizik dünyanın olaylarına yaklaşıldığı gibi yaklaşılamayacağını ve insan davranışını inceleyen bir bilimcinin olayların kendisiyle değil, anlamlı olaylarla ilgilenmesi gerektiğini özellikle vurgulamışlardır. Bununla birlikte, üçü de insan davranışını inceleyen bir bilimin, tek tek olayların tarihsel nedenlerine inmeye çalıştığında en iyi fırsatları kaçırdığını kabul eder. Dolayısıyla diyebiliriz ki, Saussure ve diğer iki çağdaş, tek tek nedenlerden çok, bu olayların temelinde yatan bir 'sistem'i arayan bu tür bir araştırmanın üstünlüğünü ortaya koyarak insana yönelik daha kapsamlı bir araştırmaya olanak sağlamışlardır (Culler, 1985: 7). Saussure, sosyolojide Durkheim'ın yapmış olduğu gibi, dilbilimin inceleme konusunu tanımlamaya çalışmış ve onu büyük ölçüde birey-üstü bir olguda, bireysel konuşma ediminden ziyade dil sisteminde aramıştır. Ve yine Saussure, Durkheim'a benzer şekilde, bir şeyin nasıl işlediğini onun tarihine bakarak anlayamayacağımızı, aksine tıpkı toplumu ancak onu oluşturan farklı parçalar arasındaki ilişkiye bakarak anlayabileceğimiz gibi, dili

anlayabilmek için de dilin farklı parçaları arasındaki ilişkiye bakmamız gerektiğini öne sürmüştür (Ritzer, 1992).

Yapısalcı yaklaşım, birey ve özneyi önemsiz saymanın yanı sıra tarihsel açıklamalar ve dıştan incelemeleri de önemsiz sayar. Yapısalcılık, bir birey, zaman ve özgürlük felsefesi olarak görülen varoluşçuluğa tamamen ters düşen bir akımdır. Söz konusu akım, Fransa’da belirli bir dönemde, Sartre’ın varoluşçuluğunun yıpranmasının düşünce alanında bir boşluk yaratması sonucu yaygınlaşmıştır (Kızılcelik, 2002: 172).

Yapısalcılık genel olarak yapının dinamik karakterini ortaya koyan, felsefi ve toplumsal problemleri sergiler gördükleri genel yapı ya da modeller aracılığıyla açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, canlı varlığın, müstakil ve bağımsız parçalardan oluşan bir yapı meydana getiren bütün olduğunu belirtir ve sosyal bilimlerde araştırma ve açıklamanın bu yapının temele alınarak yapısal bir yöntemle gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Bu çerçevede dâhilinde yapısalcılığın, sosyal bilimler alanında gözlenen fenomenlerin, söz konusu fenomenlerin gerisinde yatan yapılarla açıklanabileceğini savunan ve hümanizme karşı tavır alan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla yapısalcılar, sorumluluğu özgür insana bırakan ve insanın kendisini nasıl yaparsa öyle olduğunu iddia eden Sartre’ın tam tersine, insanın bilinçli iradesinin ötesinde ya da bireysel kontrolü dışında kalan yapılar tarafından nasıl yapıldıysa ya da oluşturulduysa öyle olduğunu öne sürerler (Cevizci, 2000). Diğer bir deyişle, yapısalcılık varoluşçu ideolojilerin zirveye taşıdıkları ‘özne’ düşüncesinin bir antitezi olarak ortaya çıkmıştır.

Yapısalcılık yalnızca Fransa’yla sınırlı kalmamış, birçok ülkede yaygınlaşmış ve felsefe, sosyal teori, lingüistik, edebiyat eleştirisi, kültür analizi, psikanaliz, düşünce tarihi, bilim felsefesi, antropoloji gibi birçok bilim dalında 1960’lar ve 1970’lerde etkili olmuştur. Keat ve Urry’nin belirttiği gibi, günümüzde pek çok yapısalcı yöntem ve teori mevcuttur. Chomsky’nin dilbilimi, antropolojideki yapısal işlevselcilik, Marksist yapısalcılık, Lévi-Strauss’un yapısalcılığı ve Fransız yapısalcılığı bunlara örnek olarak gösterilebilir. Keat ve Urry, insan incelemelerinin antropolojiden edebiyata, politikadan dilbilime kadar tüm alanlarına uygun tek bir yapısalcı yöntemin var olduğunu öne süren bazı düşünürler olmasına rağmen, gerek analizde gerekse değerlendirmede kullanılabilecek tek bir yapısalcı yöntemin olamayacağını özellikle altını çizmiş; çeşitli

yapısalcı analiz tiplerinin bazı ortak özelliklere sahip olsalar da, farklılıklarının da bulunduğunu ifade etmişlerdir (Keat ve Urry, 2001: 192). Yapısalcılık tek ve bütüncül bir perspektif olmaktan uzaktır. Ancak yine de, tüm yapısalcılık türlerinde ortak olan noktalardan ilki, yapının ve onu oluşturan öğeler arasındaki ilişkinin yapıyı oluşturan tekil ve bireysel öğelerden daha önemli olduğu görüşüdür. Başka bir ifadeyle, yapının onu oluşturan öğelerden daha önemli olduğu görüşü tüm yapısalcılık türleri tarafından paylaşılmaktadır. Bir diğer ortak yön, tüm yapısalcılık türlerinin yapıyı oluşturan öğeler arasında düzenli, sistematik ve sürekli ilişkiler bulunduğu düşüncesini benimsemeleridir. Yapısalcılığa göre, bir dizgenin öğelerinin konumsal anlamı, dizgeyi oluşturan öğeler arasındaki ilişki aracılığıyla anlam kazanır (Keat ve Urry, 2001: 193).

Yapısalcılığın, 1930'lar ile 1940'lı yıllara rastlayan ilk dönemi, dilbilimsel bir inceleme yönelimi olarak, Amerika ve Avrupa yapısalcılığının gelişme gösterdiği dönemdir. Esas olarak 1910 ve 1920'lerde dilbilimsel yapısalcı çalışmaların ortaya çıkmış olmasına rağmen, dilbilimsel yapısalcı çalışmalar, özellikle, 1930'lar ve 1940'lar arasında büyük bir gelişme ve yayılma göstermiştir. 1950 ve 1960 yılları arasında ise, yapısalcılık Fransa'da dikkat çekici bir duruma gelmiştir. 1960'lardan sonra ise, genel olarak Foucault ve Derrida'nın kuruculuğunu yaptığı post-yapısalcılık etkisi görülmektedir.

Yapısalcı yaklaşım, 'yazın' yapıtını, dil aracılığıyla oluşan ama açıklanması için söz konusu dili anlamının ötesinde bir çalışmanın gerektiği, özgün bir 'ikinci dil' olarak alır. Bu anlamda, yapısalcılara göre, tek başlarına da anlamlı olan sözcükler ya da sözcük kümeleri, yazınsal bir gösterge olarak birbirleriyle bir ilişkiye sokuldukları an, ilk anda yadırgayacağımız türden yeni bir anlam ilişkisi kurarlar (Yüksel, 1995: 47).

Vardar'a göre, yazınsal ürünleri, göstergelerden oluşan, iç bağlantıların belirlediği birer 'dil' gibi ele alan yeni bir eleştiri türü olan yapısal eleştiri; başlıca araştırma yöntemi olarak benimsediği, yapısal yöntem aracılığıyla, yazınsal yapıtı kendi içinde, kapsadığı iç anlamlar ve ördüğü iç bağıntılar açısından bağımsız bir veri, özerk bir bütün, kapalı bir dizge, dile benzer bir göstergeler düzeni olarak ele alır. Yapısal eleştiri, tümü açıklayıcı, çok yönlü bir eleştiri türüdür. Dolayısıyla yapısal eleştirmen bütünü kucaklar, inceleme konusuna giren her örneği değerlendirerek yapıtın ilk dilinden yeni bir ilişkiler bütünü üretir. Yapısalcı eleştirinin buradaki amacı, gerçeği

temelinden kavrayan, bütünsel bir açıklamaya ulaşmaktır. Ancak, yapısalcılar bunu ne kadar başarabildikleri konusunda yoğun bir şekilde eleştirilmişlerdir. Yapısalcı eleştirinin değerlendirmesindeki ilk kural, yapıttaki her şeyin bir anlamı olabileceği ilkesidir. Nasıl bütün tümceleri açıklamayan bir dilbilgisi eksik ve kusurlu sayılırsa, ele aldığı inceleme konusundaki bütün göstergeleri, kavramları anlaşılır kılmayan bir değerlendirme de başarısız sayılır. “Biçimlere dayanarak öğelerin görevine, işlevlerine ulaşmak, yüzeysel düzeyden ‘derin yapıya’ varmaktır. Derin yapıya ulaşmak da ‘anlamlandırma’ çabasının başarısına bağlı bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır (Vardar, 1974: 316).

Fransız yapısalcı edebiyat eleştirmeni Roland Barthes göstergebilimin en önde gelen savunucularından biri olarak tanınmaktadır. Barthes gösterge kavramın, modern mitler diye yorumladığı şeyleri analiz edecek biçimde geliştirmiştir. Barthes’e göre tamamlanmış bir gösterge başka birşeyin göstereni haline geldiğinde bir mit ortaya çıkmaktadır. (Marshall, 1999: 283). Roland Barthes’a göre, tıpkı bir dilcinin bir cümlelerin anlamını değil, anlamın dile getirilmesini sağlayan biçimsel yapıyı belirlemesi gibi, eleştirinin görevi de, yapıtın iletisini değil, dizgesini belirlemektir; dizge (biçim) gösteren, anlam ise (içerik) gösterilen olduğuna göre, içerik ancak biçim yoluyla kavranabilecektir (Barthes’den akt. Yüksel, 1995: 49). Barthes’a göre, yapısalcı eylem, dizisel bir biçimde yürütülen düşünsel işlemlerden oluşur ve temel amacı, nesnenin işleyiş yasalarını bulmaktır. Yapısalcı araştırmacı, ele aldığı nesnede açık seçik olarak görünmeyen ya da anlaşılmayan verileri ortaya çıkarmak için nesneyi parçalara ayırır ve gerekli düşünsel saptamaları yaptıktan sonra yeniden kurar. Bu işlem sonrasında, söz konusu nesne düşünsellik katılmış bir nesnedir artık ve “yeniden kurma” işlemini gerçekleştirme yolunda kullanılan dil, yapıtı oluşturan dil değil, eleştirmenin kullandığı ‘öte-dil’dir. Barthes’ın ‘parçalara ayırma’ ve ‘ekleme’ adını verdiği bu iki işlemden parçalara ayırma işlemi, çözümlenmesi amaçlanan bütün içindeki öteki parçalardan farklı oluşu nedeniyle, belirli bir anlam taşıyan devinik parçaların (birimlerin) saptanmasını öngörür. Öyle ki, bu türden bir parçanın, tek başına ele alındığında bir anlamı yoktur, ancak herhangi bir değişikliğe uğraması, bütünün bir ölçüde değişmesine neden olur. Lévi-Strauss’un ‘mitbirim’, sesbilimcilerin ‘anlam ayıran ses’ kavramlarını andıran bu birimlerin varlığı, söylem içinde yer alan ve dizimsel bir ilişki içinde oldukları başka gerçek birimlerin ve dizisel bir ilişki içinde oldukları (birlikte bir sınıf

oluşturdukları) ama çözümlenen nesne içinde somut olarak yer almayan birimlerin varlığıyla belirlenir (Yücel, 1995: 62).

Barthes ve diğer yapısalcılara göre, ‘gerçeklik’ vardır. Ancak yapısal eleştiri, yapının gerçeklikle ilişkisini konu olarak almaz. Barthes’in ifadesiyle (Barthes’den Akt. Yüksel, 1995: 50):

Dünya vardır ve yazar dili kullanır: İşte yazının tanımı da budur. Eleştirinin nesnesi çok farklıdır; o ‘dünya’yla uğraşmaz, başkalarının yarattığı dilsel anlatım biçimleriyle uğraşır; yorumun yorumudur, birincil dile (ya da nesne dile) uygulanmış bir ikincil dil ya da ‘öte-dil’dir.

Dolayısıyla, yapısalcılıkta, eleştiri bir ‘öte-dil’ olduğuna göre, yapısalcı eleştirinin de görevi, ‘doğru’yu değil, ‘geçerli’ olanı ortaya çıkartmaktır. Dil kendi başına ne doğru ne de yanlış; ne geçerli ne de geçersizdir. Bir dilin geçerli ya da geçersiz olması ise tutarlı bir göstergeler dizisi oluşturması ya da oluşturmamasıyla belirlenir.

Barthes’e göre, dil ‘masum’ ya da ‘yansız’ değildir. Yapıta yansıyan göstergeler, hem yazarın hem de okurun bilincine yerleşmiş olan, ekinel, toplumsal bir birikimden biçimlenir (Yüksel, 1995: 50). Barthes, ın anlatı türündeki en önemli çalışmalarından biri, Balzac’ın *Sarrasine* adlı uzun öyküsü üzerine yaptığı *S/Z* adlı çözümlemesidir. Barthes’in *S/Z*’si Balzac’ın eserinin çözümlemesiyle iç içe girmiş bir takım kuramsal açıklamalar ve saptamalar da içerir. Barthes’in bütün eserlerindeki temel amacı, gerçekliğin değişen yapısını göstermektir. Bazı düşünürler Barthes’in eserlerini iki döneme ayırarak ilk dönem eserlerinin yapısalcı son dönem eserlerinin ise post-yapısalcı nitelikler taşıdığını belirtirler. Tahsin Yücel’in ifadesiyle, Barthes’in düşüncelerini belirlemek ilk bakışta oldukça zor bir iş gibi görünmektedir. Barthes’in etkinlik alanının eleştiri mi, yazınbilim mi, dilbilim mi, göstergebilim mi, toplumbilim mi yoksa Barthes’in yapısalcı düşüncenin öncülerinden biri olup da tanıttığı kuramları az çok örneklendirmek amacıyla mı yukarıda sayılan alanlara dâhil edilebilecek yapıtlar vermiş olduğu sorusuna cevap verebilmek kolay değildir. Barthes’in 1933’da yazdığı, Platon’un Kriton’u üzerine kaleme aldığı küçük incelemesi (Başer, 2004: 146) onun ilk metni olma özelliği taşımaktadır. Ancak, Barthes’in adını duyurduğu ilk önemli eseri, 1953 yılında yayınlanan *Yazının Sıfır Derecesidir*. Barthes bu eserinde bir yandan

tarihsel verilerin ışığında yazarın toplum ve yapıt karşısındaki konumunu irdelerken, bir yandan da ilk kez burada ortaya atılıp tanımlanan ‘yazı’ kavramını ve yeniden tanımlan ‘biçem’ kavramının yardımıyla çağdaş yazının derin yönelimlerini belirler (Yücel, 1999: 17). Barthes, *Yazının Sıfır Derecesi* kitabının yayınlanmasından bir yıl sonra, *Michelet* adlı çalışmasını yazmıştır. İnceleme konusu, 19. yüzyılın romantik tarihisi Michelet’tir. Barthes, Marx’dan yola çıkarak Michelet’in sınıf özelliklerini, tutumunun 19. yüzyıldaki aynı sınıftan kişilerininkine hangi açılardan benzediğini belirlemeye çalışırken aynı zamanda Freud’dan aldığı alıntılarla, Michelet’in takıntılarını bulma çabasıyla da yapmış olduğu araştırmayı zenginleştirmiştir. Barthes bu çalışmasından sonra, içinde yaşadığı toplumun inançlarını incelediği, *Mitolojiler (Çağdaş Söylenler)* adlı eserini yazar. Bu kitabında ele aldığı mitler, Marx’taki ideoloji kavramına yakındır. Barthes, 1963’de yazdığı *Racine* adlı göstergebilime dayalı incelemesinde ise, Freud’un kavramlarını göstergebilim çerçevesinde değerlendirmiştir. Barthes, bu çalışmasının ardından yaptığı çalışmasında ‘moda’ kavramını ele almış ve bu doğrultuda, yapısalcı ilkeleri savunmuştur. Bu çalışmasında Barthes, Batı uygarlığındaki, sürekli değişir gibi görünen giyim modalarının gizli dilini ortaya çıkarma çabasını, dilbilim, göstergebilim, antropoloji ve psikanalizi üst üste birbirine ekleyerek çözümlenmeye çalışmıştır. Barthes için giysiler birer gösteren, onların gönderme yaptığı karmaşık anlamlar ise birer gösterilendir (Başer, 2004: 148).

Yapısalcılığın önemli isimlerinden bir diğeri ve yapısalcı yaklaşımı psikoanalize uygulayan Lacan’ın kuramı ise, iletişim-merkezlidir. Fiziki gerçekliği dahi, bütüncül bir şekilde, özneler arası bir dil olarak gören Lacan, psikoanalitik tecrübenin fenomenolojik tasvirini yapmayı amaçlar. Lacan yeni Freudçudur ancak, Freudçu yöntemi kartezyen bulur. Lacan’a göre, psikoanaliz, bilinçdışıyla ilgilenen bir bilimdir ve eğer psikoanaliz bir bilim olarak tesis edilecekse, bilinçdışının bir dil inşası olduğu kabul edilerek işe başlanmalıdır. Lacan’a göre, Freudcu düşüncede, şizofreni söylemi olarak tanımlanan bilinçdışı, aslında ‘ötekinin söylemi’dir. Lacancı psikoanalizde dil, bir yapılanma olarak insan gerçeğini anlamaya yarar. “Metadil diye bir şey yoktur” der Lacan; hepimiz kendimizi dille ifade ederiz, anlamı oluşturan ise, söylemlerdir. Lacan, öznenin bir söylem sürecine denk geldiğini, dolayısıyla öznenin bu noktadan yola çıkarak anlaşılması gerektiğini savunur (Sözen, 1999: 50).

Lacan, Freudcu düşüncede yer alan içgüdü ve dürtü kavramları yerine, ‘arzu’ (desire) kavramını kullanır ve arzu ile dilin birbiri ile ilişkili olduğunu göstermeye çalışır. Lacan’ın psikoanalitik teorisi, benin/kendiliğin, sosyal ve dilsel yapılanması hakkında bir düşünme biçimi, birey ve topluma yönelik bir epistemedir. Psikoanalitik tecrübeye doktor ve hasta arasındaki iletişimi sağlayan dil(konuşma)dir. Analizi yapan doktor, konuşmayı yönlendirerek öznenin söylemini anlamlı hale getirir. İlk dönem düşünceleriyle yapısalcılık içinde değerlendirilen Lacan, bazı eleştirmenlere göre, özneye olan vurgusuyla daha sonra, yapısalcıktan ayrılarak, post-yapısalcılara yaklaşır. Bununla birlikte Sözen’e göre, Lacan’ın özneye olan vurgusu, post-yapısalcılığın bireysel öznenin metne dönüş düşüncesine gerçekte bir uzaklaşmayı da ifade eder(Sözen, 1999; 55).

Yapısalcı araştırmacı, bir anlatıyı incelerken, onun oluşumunu, içerdiği öğelerin tarihçesini ya da bütünü betimlemek yerine, o yapıtın etkin öğelerini bularak hangi anlatımsal söz dizimi kurallarına uyduklarını, nasıl bir bileşim çizelgesi gösterdiklerini, yapısal özelliklerini ve bu yapısal düzenin anlama olan katkısını belirlemeye çalışır. Anlatı çözümlemesi, metni oluşturan olaylar, kişiler, öykü ve izleklerle ilgilenir; metnin adını verdiğimiz bu konular bütünü dil biçimlendirir, fakat sonuç dilsel olmayan bir olgudur. Yapısalcılara göre, bir cümle nasıl, onu konuşanın düşüncesini dile getiriyorsa, metin de yazarının düşüncesini dile getirir. Cümlelerin sözcüklerden bir birleşim olması gibi, metin de bir öykü oluşturmak ve kişilikleri eylem içinde belirlemek için bir araya getirilmiş olaylar birleşimidir. Bir cümlelerin anlamının kendisini oluşturan sözcüklerin anlamına bağlı olması gibi, metnin anlamı da kendisini oluşturan parçaların anlamına bağlıdır. Ne var ki, metnin tümü, içinde yer alan tümcelerin, dile getirdiğinden daha yoğun, karmaşık bir anlam taşır. Bu nedenle metni oluşturan cümlelerin tek tek anlaşılması, metnin bir bütün olarak anlaşılması demek değildir. Bir anlatı metninin anlamı tıpkı bir cümlelerin anlamı gibi, dizimsel kurallar içinde ve dizisel karşıtlıkların göz önünde bulundurulmasıyla üretilir. Destan, roman, öykü, halk masalı, söylen gibi türlerin temel özelliğini oluşturan ‘anlatısal söylem’ yapısalcı yazın eleştirisine eğilen araştırmacıların başlıca konularından birini oluşturur. Cümle ve anlatı metni arasında kurdukları bu benzerliklerden yola çıkarak, anlatı çözümlemesine eğilen bazı araştırmacılar, “dilbilim örneğinden” özellikle de yapısalcı dilbilimin temel kavramlarından yararlanma yoluna gitmişlerdir (Yüksel, 1995: 52-53).

Genel olarak yapısalcılığın tüm yapısalcılık türlerinde ortak olan temel iddialarını ya da mantıksal sonuçları ve içerimlerini şöyle sıralamak mümkündür:

(1) Yapısalcılık, sosyal gerçekliğin akış ve değişim halindeki tezahür ve görünüşlerinin gerisinde yatan temel yapıları keşfedebileceğimizi söylerken, yapının unsurlarının sabit kaldığını, bu sabit unsurlar arasındaki ilişkilerin ise farklı dillere, düşünce sistemlerine ve toplum türlerine yol açtığını ima eder. (2) Bu bağlamda yapısalcılık bize normal, katı, istikrarlı, sağlam ya da doğal görünenin gerçekte temeldeki yapıdan başlayan üretim sürecinin nihai sonucu olduğunu ortaya koyar. (3) Yapısalcılıkta birey sosyal gerçekliğin faili ya da şekillendiricisi olarak değil, pasif bir ürün olarak görülür ve bireyleri söylemlerin ve söylemler arasındaki ilişkilerin bir ürünü olarak kavramsallaştırır. (4) Yapısalcılık aynı zamanda tarih anlayışında da önemli bir değişikliğe neden olmuştur (Cevizci, 2000: 1003). Diğer bir deyişle, yapısalcılığın şimdi ve gelecek hakkında olduğu kadar, tarih olarak geçmiş hakkındaki düşünme biçimimiz üzerinde de derin etkisi olmuştur. Munslow'un ifadesiyle, yapısalcılık bilgiyi nasıl edindiğimize ilişkin bir kuramdır ve ilk olarak dilbilimde ortaya çıkan bir akım olan yapısalcılığın bilimsel nesnellik konusunu tartışma konusu yapmasıyla, bilginin rölativist temeli ortaya çıkmıştır. Yapısalcılığın bilgi ve sosyal dünya konusundaki görüşleri daha sonra post-yapısalcılık için bir sıçrama tahtası oluşturmuştur (Munslow, 2000: 51).

Turner (1991), sosyolojik teoride sorun yaratan çoğu temel problemin, yapısalcı teoride daha fazla görünür hale geldiğini düşünür. Turner'in sözünü ettiği temel problemler şu şekilde sıralanabilir; (1) "Sosyoloji bir bilim olabilir mi, yoksa bir insan ürünü olan yapılarla ilgili farklı ve özel bir şey midir?" (2) "Toplumsal yapı kendisini meydana getiren zihinsel mikro süreçlerden bağımsız olarak kavramlaştırılabilir mi, yoksa bu mikro süreçlere göre mi analiz edilmelidir?" (3) "Yapının –mikro ve makro– temel boyutları teorik olarak soyutlanıp analiz edilebilir mi, yoksa yapı sadece bir şeyleştirme midir?" (Turner, 1991).

Yapısalcılıkta yapıların genellikle zihinsel, dilsel ve kültürel oldukları düşünülür. Yapısalcı anlayışa göre, şeyler aslında bize göründükleri gibi değildir. Bu nedenle, bilimsel bir araştırmada amaç görünenin altında yatan gizli kalıplara ulaşmak

olmalıdır. Ulaş'a göre yapısalcılık, temel gerçek olarak yapı düşüncesine dayanan, yapı tasarımı üzerine kurulan, büyük ölçüde Fransız felsefesi bağlamında oluşturulmuş yöntemsel yaklaşımdır. Dolayısıyla, yapısalcılığın yapıları belirleyip açıklamayı amaçlayan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Yapısalcılık olarak adlandırılan bu akımın temel çıkış noktasına göre, yapının öğeleri hem birbirlerine hem de bizzat yapıya ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Gerçekliğin yapısını kavramaya çalışırken ilke olarak dili kendisine örnek olarak alan bu akım, esas olarak dilde bulmuş olduğu bu yapıları, başta toplumsal olaylar olmak üzere, insanı konu alan bütün alanlara uygulama düşüncesi üzerine kurulmuştur (Ulaş, 2002: 1571). Bu anlamda, toplumsal dünyanın dil gibi incelenebileceği düşüncesinin sosyal teoriye girişi yapısalcılık ile başlamış ve ardından post-yapısalcı teoriyle devam etmiştir diyebiliriz.

Yapısalcı yaklaşım ele aldığı konuyu öncelikle temel aldığı belirli bir yapı içine yerleştirip, ardından bu yapıyı daha geniş kapsamlı yapılara taşıyarak konuyu açıklığa kavuşturmayı amaçlar. Daha önce belirttiğimiz gibi, ilk olarak dilbilim alanında etkinlik kazanan bu anlayış, zamanla bütün sosyal bilimler için önemli olanaklar sunan özgün ve üretken bir yaklaşım konumuna yükselmiştir. Ritzer yapısalcılığı en genel düzeyde, “en ilkelinden en gelişmişine kadar, insan hayatının her düzeyinde işlerlikte olan evrensel ve değişmez insanlık yasalarını arama girişimi” olarak tanımlar (Ritzer, 1992).

Yapısalcılık, 1970'li yıllardan başlayarak post-yapısalcılık adlı düşünce akımının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Örneğin, post-yapısalcılığın önemli düşünürlerinden biri olan Derrida, yapısalcıların yüzeydeki anlamların gerisinde yatan gizli bilinçdışı yapıları ortaya çıkarma girişimlerini eleştirir. Derrida, yapısalcılardan farklı olarak, bir yandan dilin zamansal bir süreç olduğunu, dilin son derece oynak olup onun hiçbir ögesinin, mutlak ve değişmez bir biçimde tanımlanamayacağını, dilde her şeyin ya da her ögenin başka her şeyin izini sürebileceğini savunur. Diğer yandan, dilin başka bir şeye indirgenemez aşırılıklarını çoklu bir anlam oyunu olarak görüp önemsemiştir (Cevizci, 2000: 1004)

Kısaca özetleyecek olursak, yapısalcılık, 20.yüzyıl ortalarına doğru ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Fransız kuramcıları ve uygulamacılarının ortaya koydukları çalışmalar sonucu etkinlik kazanan düşünce akımının adıdır. Empirizme, özellikle empirizmin tekabülîyet teorisini açıklamakta dilin gücüne

duyduğu sarsılmaz inanca karşı çıkış ilk önce yapısalcılık olarak bilinen geniş bir entelektüel girişim içinde ortaya çıkmıştır. Raymond Williams'a göre, yapısalcılık teriminin kullanımında büyük çeşitlilikler görülmekle birlikte, tüm yapısalcılık türlerinde ortak olan temel vurgu “derindeki kalıcı yapılara yapılmıştır ve gözlenen dil ve kültür çeşitleri bu yapıların formları” olarak kabul edilmektedir (Williams'dan akt. Munslow, 2000: 49).

Gerçeğin yapısını kavramada dili kendisine örnek olarak alan bir akım olan yapısalcılık, olguları bir bütünün parçaları olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan ve buradan hareketle yapı incelemelerine yönelen bir akımdır. Yapısalcılık, dilbilim alanında doğmakla birlikte, onun etki alanı dilbilimle sınırlı kalmamış farklı alanlarda da uygulama alanı bulmuştur. Yapısalcılığı dilbilimin dışına ilk taşıyan, antropolog Claude Lévi-Strauss olmuştur. Lévi-Strauss, dilin ‘kendi kendisinin araştırma nesnesi’ olma durumunu ‘toplumsal yapı’ya taşıyan isimdir. Başka deyişle, Lévi-Strauss, Saussure’ın dilsel yapılarla ilgili düşüncelerinin ‘toplumsal yapı’larda da etkili olabileceği düşüncesiyle, yapısalcılığı sosyal bilimlerde temellendirmeye çalışmıştır.

Fransa’da yapısalcılığın etkisi 1960’larda doruğuna ulaşmıştır. Özellikle Fransız yapısalcılığı, dönemin gözde akımlarından varoluşçuluk, hümanist Marksizm ve liberal din anlayışlarının temel savunusu olan bireysel özerkliği temel alan düşüncelerin reddi anlamına gelir. Yapısalcılıkta, bireylerin toplumsal ağda ya da yapılarda önemi yok denecek kadar az olarak görüldüğünden, bireylerin eylem ve kararlarının toplumsal hayatın gidişatı üzerinde önemli değişikliklere yol açabilecekleri düşüncesine yanılısama olarak bakılır(Ulaş: 2002: 1571). Yapısalcılık, her insan ürününü dilin formları olarak alır. Yapısalcılara göre, bizler diğer insanlarla konuşurken zaten genel bir anlama sahip terimler kullanır ve onlara özel bağlama bağlı bir anlam yükleriz (Craib, 1992: 131).

Daha önce değindiğimiz gibi, yapısalcılığın temel kavramları, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından dilsel olguların incelenmesi bağlamında ortaya atılmış, ardından ‘yapısalcılık’ 1928’de Prag Dilbilim okulunu oluşturan ve aralarında Roman Jakobson’un da bulunduğu dilbilimciler ve biçimselci yazın ve sanat incelemecileri tarafından kurumlaştırılmış, 19. yüzyılın ortalarında sosyal antropolog Claude Lévi- Strauss tarafından insan beynindeki karmaşık şifreleri (yapıları) çözmek amacıyla kullanılarak 1950’lerin sonlarında büyük yankı uyandıran bir akıma

dönüşmüştür. Sosyal bilimlerde özellikle 1960'lı yıllarda oldukça güç kazanmış olan yapısalcılık, 1960'lı yılların sonundan itibaren şiddetli eleştiriler almaya başlamış ve yapısalcılık sonrası bir döneme geçilmiştir. 'Yapısalcılık sonrası' diğer bir ifadeyle post-yapısalcılık adıyla anılan anlayışın öncüsü, tezimizin post-yapısalcılık bölümünde düşüncelerini ayrıntılarıyla vermeye çalışacağımız, Fransız düşünür ve dilbilimci Jacques Derrida'dır. Derrida, öncü çalışmalarını, *Tel Quel* dergisinde yayınlayarak önce Fransız aydınları arasında bir çevre oluşturmuş ardından Harold Bloom, J. Hillis Miller, Geoffery Hartman ve Paul de Man gibi düşünürler post-yapısalcı akımın belirleyici yapıtlarını oluşturmuşlardır (Yüksel, 1995: 12).

Yüksel'in de belirttiği gibi yapısalcı anlayışla post-yapısalcı anlayış arasında, gözden kaçırılmaması gereken bazı bağlantılar bulunmaktadır. Bunlar(Yüksel, 1995: 12):

- Her iki yaklaşımın da çıkış noktası dilbilimdir.
- Her iki yaklaşım da tartışmalarını ortak terimlerle sürdürür.
- En önemlisi de her iki akım da oluşumunda yerleşik değer yargılarını alt-üst etmeyi amaçlayan üç temel karşı çıkış rolünü oynamaktadır. Gerek yapısalcılar gerekse post-yapısalcılar yerleşik değer yargılarının tam tersini savunarak; doğa/kültür, birey/toplum, söz/dil ilişkisinde kültür, toplum, dil olgularına öncelik tanırırlar. Söz konusu düşünceye göre, doğa, birey, söz gibi somut olgular; soyut birer dizge niteliği taşıyan kültür, toplum, dil gibi olgulara bağımlıdır ve bu olgular tarafından ortaya çıkarılmışlardır. Saussure, yerleşik mantığı altüst eden bu bakış açısının geçerliliğini, 'satranç oyunu' örneğinden hareketle kanıtlamaya çalışır. Ona göre, soyut bir olgu olan ve dizge niteliği taşıyan oyun kuralları, doğal olarak satranç tahtasına ve taşlarına oranla öncelik taşırlar. Çünkü, satranç tahtasının ve taşlarının işlevinin belirleyicisi, oyunun kurallarıdır.
- Yapısalcı ve post-yapısalcı akımların üzerinde uzlaştıkları diğer bir ortak nokta, içinde yer aldığı 'kültür'ün özellikleriyle biçimlenmiş 'toplumsal' bir olgu olan 'dil'in, 'birey'in dışında oluşmuş ve ona benimsetilmiş olduğudur. Dolayısıyla her iki akım da, 'toplum' ve 'kültür' olgularının, 'dil'de bütünleştiği ve bireyin düşünme, eylemde bulunma ve iletişim kurma biçimlerini belirlediği konusunda fikir birliği içindedirler. Bu bakış açısından hareket edildiğinde, bireyin düşünmeyi öğrenmesi, önce dil dizgesini

öğrenmesi ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, dil düşünme eyleminden önce gelmektedir ve bireyin düşünme eylemi, ‘dil’in içerdiği toplumsal kurallar ve kültürel olgular tarafından belirlenmektedir.

Yapısalcılığın en önemli düşünürlerinden bazıları dilbilimde Ferdinand de Saussure, antropolojide Lévi-Strauss, psikanalitik analiz yönteminde Jacques Lacan, –ilk dönem çalışmalarıyla– Barthes olarak sıralanabilir.

Yapısalcılığı dilbilimin dışına ilk taşıyan ise, antropolog Claude Lévi-Strauss olmuştur. Lévi-Strauss, bazı düşünceleri önemli ölçüde eleştirilmiş olsa da, kendisinden sonra gelen düşünürleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, Lévi-Strauss yapısalcılığın en önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Lévi-Strauss’un, dilbilimsel modelin sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmasındaki söz konusu katkısı ve diğer düşünürler üzerindeki etkisi nedeniyle, çalışmanın bu bölümünde özellikle Lévi-Strauss’un yapısalcı yöntemi ve onun çalışmalarında yapı kavramının almış olduğu konum üzerinde durulmuştur.

II.2. CLAUDE LÉVI-STRAUSS

Lévi-Strauss, 1908’de Belçika’da doğmuş ve Paris’te felsefe eğitimi yapmıştır. 1934’te yerli halkı incelemek üzere Brezilya’ya gitme fırsatı bulmuş ve Brezilya’nın Sao Paula Üniversitesi’nde görev alarak bu üniversitede dersler vermeye başlamıştır. Bu arada ‘vahşiler’in yaşamını öğrenmek amacıyla tropik bölgelere düzenlemiş olduğu gezilerde ‘ilkel’ diye adlandırılan küçük parçalanmış toplumların çetin yaşam koşullarını paylaşırken, hem bundan böyle geliştireceği yorum ve kuramların canlı kaynağını, hem de Batı düşüncesinin iddiasının aksine, “hiç de geri kalmış olmayan bir yaşam tarzı ve insan sıcaklığı” bulmuştur. Büyük ölçüde bu gezilerin öyküsünden oluşan Trites Tropiques’te (Hüzünlü Dönenceler), tanıdığı ilkel toplulukların en yoksulu, en zavallısı, başka gezginlere göre ise en kavgacısı ve en acımasız olan Nambikwara’lar konusundaki gözlemlerini şöyle noktalar: “En yalın anlatımına indirgenmiş bir toplum araştırdım. Nambikwara’ların toplumu öylesine yalındı ki,

burada yalnızca insanlar buldum” (Lévi-Strauss, 1984: 13). Tahsin Yücel’in de ifade ettiği gibi Lévi-Strauss’un bu gezileri yalnızca kendi kişisel yaşamının ilginç bir evresi olarak kalmamış, Jakobson ile tanışmasının ardından insan bilimleri için de benzerine az rastlanır bir katkının kaynağı olmuştur. Lévi-Strauss, 1940 sonlarında, ABD’ye gelmiş ve New York kentinde Yeni Toplumsal Araştırma Okulu’nda ders vermiştir. Lévi-Strauss burada, 1942–1943 ders yılında, kendisiyle aynı kurumda ders veren ünlü dilbilimci Roman Jakobson ile tanışmış ve iki bilim adamı, ilgilendikleri sorunların birçok ortak yanları bulunduğunu görerek, karşılıklı olarak birbirlerinin derslerini izlemeye başlamışlardır. Bu durumdan en çok yararlanan da Lévi-Strauss olmuştur. Kendisinin de ifade ettiği gibi, Lévi-Strauss Roman Jakobson ile tanışmadan önce, dilbilimle ilgilenmemekte ve bu konuda hiçbir şey bilmemektedir. Ancak Jakobson ile tanışmasının ardından özellikle de onun aracılığıyla Saussure’ın eserini ve Traubetskoy’un eserini inceledikten sonra, o zamana kadar hakkında net bir görüş bildirmekten kaçındığı, sadece sezinlemekle kaldığı ‘yapı’ kavramını iyice kesinleştirmiş ve etnoloji alanında yeni bir yöntemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1950’de Fransa’ya dönen Lévi-Strauss 1958’de profesör olmuştur (Yücel, 1984:14).

Lévi-Strauss’un yapısalcı antropolojisi; insan davranışlarının ortak bir zihinsel yapıdan kaynaklanan evrensel niteliklere sahip olduğunu öne süren Freud’un görüşüyle özdeş olmasa da, her iki yapısalcı vurgu büyük oranda benzerdir. Bununla birlikte Lévi-Strauss, çağdaş Batı düşüncesinin önemli düşünürlerinden biri olarak görülen Sartre’dan farklı olarak, aslında uygar toplumların ilkel toplumlardan çok da farklılaşmadığına dikkat çeker (Turner, 1991: 493). Bu anlamda, Lévi-Strauss, Varoluşçuluk adlı akıma ve insanlığı ‘tarihsel olan’ (uygar, bilinçli düşünen) ve ‘tarihsel olmayan’ (ilkel, yabanıl ve bilinçsiz, düşünme yeteneğinden yoksun) toplumlar olarak ikiye ayıran ve insanı evrendeki her şeyin üzerine koyan bakış açısına şiddetle karşı çıkar. Diğer taraftan, Marx, Freud, Rousseau, Comte ve Durkheim de dâhil olmak üzere, Saussure, Trubetskoy ve Jakobson Lévi-Strauss’un çalışmalarında her zaman yararlandığı ve örnek aldığı isimlerdir (Yücel, 1984: 12).

Lévi-Strauss’a göre, “sözde ilkel zihin, bizimkiyle aynı anlamda ve aynı biçimde mantıksaldır”, insan zihni temelde her zaman aynı biçimde işler ve ‘ilkel’ ve ‘gelişmiş’ toplumlar arasındaki farkın nedeni, sadece zihnin içinde işlediği koşullardır. Gelişmiş toplumlar soyut düşüncelerin oluşumunu sağlayan (örneğin yazma ve

matematik gibi) kompleks aygıtlara sahipken, ilkel toplumlar bunlardan yoksun olmakla birlikte onların sofistike zihinsel işlem yetenekleri daha düşüktür. Lévi-Strauss'a göre, 'ilkel' ve 'gelişmiş' olarak adlandırılan toplumlar arasındaki tek farklılık budur; onlar da 'gelişmiş' toplumlar gibi soyut araçlara sahip olabilselerdi bu toplumlar gibi soyut ve mantıksal düşünebileceklerdi (Cuff *et al.*, 1998 : 208).

Bir sosyal antropolog olan Lévi-Strauss'un çalışmaları üzerinde sosyolojinin ve özellikle Comte ve Durkheim'in etkisi görülür. Bununla birlikte, Lévi-Strauss'un çalışmalarının sosyoloji üzerindeki etkisi de azımsanmayacak düzeydedir. Lévi-Strauss'un ilk kısa çalışmalarından biri totemizm konusundadır. O bu çalışmasında totemizm hakkındaki düşüncenin Durkheim'den itibaren olan gelişimini, yapısalcı argümanı bir ölçüde bizzat Durkheim'e yönelterek incelemiştir (Cuff *et al.*, 1998).

Lévi-Strauss, yapıtlarıyla insanbilimlerine duyulan ilgiyi önemli ölçüde arttırmıştır. Jacobson'dan dersler alan ve onun Saussure yorumlarından etkilenen Lévi-Strauss, Jacobson'un 'düzdeğişme' ve 'eğretileme' (metonimi ve metafor) ayırımından oldukça yararlanmış, Saussure'ın insanî olguların bilinçsiz altyapısının araştırılması ve bir dizgenin öğelerinin konumsal anlamının diğer öğelerle ilişkisi aracılığıyla anlam kazanması konusundaki görüşlerinden etkilenmiştir. Daha sonraları etnolojiye ilgi duyan Lévi-Strauss, özellikle akrabalık ilişkilerine yoğunlaşmıştır (Ulaş, 2002: 889). Lévi-Strauss'un yöntemine örnek teşkil eden ilk önemli yapıtı olan *Akrabalığın Temel Yapıları* (1949), bir tutumlar dizgesi olarak nitelendirdiği akrabalık ilişkileri üzerinedir. Lévi-Strauss'a göre akrabalık ilişkileri geleneksel yöntemle, yani derin ve genel bağıntılara inilmeden tekil olgular olarak ele alındığında, "her özel evlenme kuralı, bir sonuç ya da bir kalıntı olarak, değişik bir töreye bağlanır: bir kopukluk, bir süreksizlik aşırılığına düşülür"; başka bir deyişle, bir sürü ayrışık, birbirinden bağımsız evlenme kuralı yığılır önümüze. Dolayısıyla, bu denli ayrışık ve dağınık görünmelerine karşın, onların nasıl olup da şaşmaz bir "düzen ve etkinlikte işleyebildiklerini" açıklamak mümkün olmaz. Bu soruna bir çözüm getirebilmek için, söz konusu kuralları öteden beri yapıldığı gibi "ayrışık kategoriler biçiminde sınıflandırmak" yerine, bunları yapısalcı bir görüşle, öncelikle işlevleri açısından ele alarak "toplum içinde kadın dolaşımını sağlamanın değişik biçimleri" olarak değerlendirmek gerekir. (Yücel, 1982: 53). Lévi-Strauss, tutarlı bir çözüme ulaşabilmek için, akrabalık ilişkilerini açıklarken şu ya da bu biçimde, şu ya da bu derecede, bütün toplumlarda

görülen bu olgudan, yakın akrabalarla cinsel ilişkilerin yasaklanmasından yola çıkar ve bu olguyu kendisinden önce, bu konu üzerinde çalışan etnologlardan oldukça farklı bir bakış açısıyla değerlendirir.

Etnoloji çalışmaları Lévi-Strauss'u totemcilik üzerine düşünmeye itmiş, 'yaban insanlar'ın çevrelerini tanımlama ve düzenlemede nasıl bir yol izlediklerini tartıştığı ve aynı yıl yayımlanan *Günümüzde Totemcilik* (1962) ve *Yaban Düşünce* (1962) adlı kitaplarını yazmıştır. *Yaban Düşünce* (1962), Lévi Strauss'un en önemli yapıtı olarak gösterilebilir; bunun nedeni, eserin, yazarın bütün yapıtlarının kavşak noktasını oluşturmasıdır. Lévi-Strauss bu eserinde, ilkel olarak adlandırılan toplumların sınıflandırma ve adlandırma biçimleri üzerine yaptığı kapsamlı çözümlerle, bir yandan yapısalcı yöntemin en ilginç örneklerinden birini sunarken, öte yandan ele aldığı kültürlerin zenginliklerini göz önüne sererek yıllanmış önyargıları sarsmaya, ilkel denilen toplumlarla gelişmiş toplumların düşünce yapıları arasındaki derin yakınlığı vurgulamaya çalışır (Yücel, 1984: 12). Ritzer'in de ifade ettiği gibi, Lévi-Strauss'un temel yeniliği, akrabalık sistemleri gibi bir dizi toplumsal olguyu iletişim sistemleri olarak yeniden kavramsallaştırmak ve böylece yapısal analize uygun hale getirmektir. Antropolojik verileri Saussure'ın dilbilimsel verileri analize tuttuğu gibi yapısal analize tutan Lévi-Strauss, Saussure'ın dil üzerine yapmış olduğu çalışmasını, 'ilkel' toplumlardaki mitler gibi antropolojik konuları da içine alacak biçimde genişletmiş olmasının yanı sıra, yapısalcılığı daha genel düzeyde bütün etkileşim biçimlerine uygulamıştır (Ritzer, 1992)

Lévi-Strauss için, doğa da tıpkı kültür gibi vazgeçilmez bir veridir, dolayısıyla *Yaban Düşünce* ve dört büyük ciltten oluşan *Mitolojiler* adlı çalışmaları öncelikle doğa/kültür karşıtlığına dayanır ve çözümlerini bu karşıtlık çerçevesinde geliştirir, çünkü insanlık açısından bakıldığında Lévi-Strauss, bu karşıtlığın ilk ve temel karşıtlık olduğunu düşünür. Lévi-Strauss'a göre, insana ilişkin her şey gibi, kültür de seçiciliği, ayıricılığı, kurallaştırıcılığıyla tanımlanır; doğaysa, bölünmemişliği, sürekliliği ve doluluğuyla belirlenir ve seçilmesi olanaksız, karmaşık bir nitelik taşır (Yücel, 1982: 56). Bu çalışmalarında Saussure ve Jacobson'un dilbilim anlayışını yapısalcı bir yaklaşımla toplumsal ilişkilere uygulamış ve insanların toplum içinde nasıl anlaştıklarını, karmaşık ilişkilerle başa çıkıp onları nasıl anlamlandırdıklarını çözümlenmeye çalışmıştır. Bu anlamda Lévi-Strauss'un kültürel antropolojisi,

Saussure'ın yapısalcı dil görüşünün kapsamının genişletilerek toplumbilimlerinin bir başka alanına başarıyla uygulanışına çok iyi bir örnek oluşturmaktadır. Yapısalcı dilbilimin temel ilkelerini, antropolojinin kendisine konu edindiği akrabalık ilişkileri ile söylem dizgeleri gibi olgulara uygulayan Lévi-Strauss, söz konusu olguları her durumda 'gösteren/gösterilen' ayrımı doğrultusunda betimler (Ulaş, 2002: 889).

Giddens'in sözleriyle yapısalcılık ve yapısal-işlevselcilik Lévi-Strauss'un yazılarında bir ölçüde yeniden birleştirilir. Lévi-Strauss'un temel kaynaklarından biri Durkheim'in ve belirli ölçüde Radcliffe-Brown ve Malinovski'nin çalışmalarıdır. Ancak o bu çalışmalardan oldukça eleştirel bir gözle yararlanır ve ayrıca bu düşünürlerin yanı sıra pek çok başka düşünürden de etkilenir (Giddens, 2005: 144). Lévi-Strauss, dilin "kendi için kendi araştırma nesnesi" olma durumunu 'toplumsal yapı'ya taşıyarak etnolojik çözümlemelere gider. Başka deyişle, Lévi-Strauss Saussure'ın sözünü ettiği dilsel yapıdaki özelliklerin, 'toplumsal yapı'da da geçerli olabileceği düşüncesi ile, yapısalcılığı etnolojide temellendirmeye çalışır. Lévi-Strauss bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder: "...Dil bir toplumsal ekinin [kültürün] ürünü olarak ele alınabilir: bir toplumsal yapıda kullanılmakta olan dil, kitlenin genel ekinini yansıtır. Ama bir başka açıdan, dil ekinin bir parçasıdır, bu ekinin birçok öğeleri arasında bir öğedir." (Lévi-Strauss'dan akt: Birkiye, 1984: 14). Yücel'in de belirttiği gibi, Lévi-Strauss'un toplumsal olguların araştırılmasında dilbilimin kimi yöntemlerini kullanmış olması kesinlikle dilbilimsel yöntemi etnolojiye olduğu gibi aktarmak anlamı taşımaz. Lévi-Strauss, dilbilimin sadece belirli ilkelerinden, belirli yönelimlerinden yararlanır (Yücel, 1982: 51). Yapısalcı dilbilim, Lévi-Strauss'un çalışmalarını iki ayrı yönde etkilemiştir: Dar anlamda, dilbilimin kimi yöntemlerini (özellikle sesbilimsel yöntemleri), doğrudan etnolojik nesnelere incelemek için kullanımını, geniş anlamda ise tüm etnolojik nesnelere (konuları) toplumsal iletişimin birer aracı olarak kabul edişini. Bu metodolojik dayanaklar, Lévi-Strauss'un çalışmalarında kültürel öğelerin araştırılmasında kullanılmıştır (Birkiye, 1984: 91). Tahsin Yücel de, Lévi-Strauss'un bu düşüncesini temel alarak, dilbilimsel yapısalcılığın sosyal bilimlerde alanında kullanılmasına ilişkin düşüncesini şu sözlerle dile getirir: "Toplumsal yapıyla dilsel yapının belirli özellikleri böyle bir yararlanmayı geçerli kılar: her iki yapı da çok kapsamlı olan bir başka yapı düzleminde, ekin düzleminde yer alır, her iki yapı da bu ortak yapının işlevidir" (Yücel, 1982: 51).

Levi-Strauss'un yazıları konularına göre farklı ilgi alanlarına ayrılabilir: akrabalık sistemlerin araştırılması (onun ilk araştırma konusudur), ilkelerin sınıflandırılması ve totemizm teorisi ve mitin mantığının analizi. Mitin mantığının analizinin yapıldığı çalışmaları Lévi-Strauss'un yaklaşımının teorik ilkelerinin en ileri biçimde ortaya konulduğu çalışmalar olarak görülebilir. Levi-Strauss'a göre, antropologların geliştirdikleri modelleri içeren yapılar, dilbilimde karışık haldeki unsurların açığa çıkartılmasına benzer biçimde, toplumsal hayatı düzenleyen temel ilişkileri ortaya çıkarmakta, bu toplumsal ilişkilerin görünen kısımlarının altını kazımakta kullanılan birer araçtır. Kültürel unsurların sadece fonemler (sesbirimler) gibi ele alınabileceğini savunan Levi-Strauss'a göre, fonem, diğer deyişle sesbirim, bir doğal dilde, bir dizi ayırıcı özelliklerle belirlenen en küçük müstakil, kesintili öğedir ve bu öğeler kendi başlarına anlamdan yoksundur ve onlar anlamları ancak karşılıklı ilişkileri içinde kavranabilecek parçalardır (Cevizci, 2000: 382).

Lévi- Strauss yapmış olduğu tüm çalışmalarda, ilk bakışta dağınık ve biçimden yoksun görünen, dilsel olmayan bir olay kütesinden yola çıkarak, birbiriyle ilintisiz olayları ayrı ayrı bütünlükler olarak değil de genel bir sistem oluşturacak, birbirine bağıntılı öğeler olarak inceler (Yüksel, 1995: 40). Tüm insan deneyimi ve eylemlerinin insandaki temel düşünce yapısından kaynaklandığını ve bu yapıyla sınırlı olduğunu düşünen Lévi-Strauss'un çalışmalarının temel amacı, Leach'ın ifadesiyle, "insan kafasının ortak bilinçdışı ortaya çıkarmaktır" (akt. Yüksel, 1995: 40). Onun bu çabasının ifadesi olan çalışmaları, yapısalcılığın temel karakteristiğini oluşturur bu nedenle Kurzweil Strauss'u 'yapısalcılığın babası' olarak adlandırır (Ritzer, 1992).

Levi- Strauss'a göre, insanların dış dünyayı algılamaları, duyu organlarının çalışma biçimi ve insan beyninin gelen uyarıları düzenleme ve yorumlama biçimi doğrultusunda onlara yakıştırdığı nitelikleri taşır. Dolayısıyla insanlar algıladıkları olguları düzenlerken onları küçük parçalara böler ve 'ulamlara' (kategorilere) ayırırlar. Lévi-Strauss, doğayı algılama biçimimizin ve doğayla ilgili olarak oluşturduğumuz ulamların, niteliklerinin ve bu ulamları nasıl biçimlendirdiğimizin incelenmesiyle insanın düşünce düzeneğiyle ilgili önemli bilgiler elde edilebileceğini savunur (Yüksel, 1995: 40). Lévi-Strauss'a göre, akrabalık yapıları, mitler, totemcilik ve ikili karşıtlıklar bütün kültürlerde var olan yapısal evrensellerdir (Waters: 1994: 96).

II.2.1. İkili Karşıtlıklar:

Lévi-Strauss'a göre, kategorilere ayırmanın ilk çıkış noktasını ikili karşıtlıklar oluşturur. İkili karşıtlıklardan yola çıkılarak oluşturulan kategoriler, insanın kendisini ve çevresini dile getirmek için başvurduğu kullanışlı şifrelerdir. Söz konusu ikili karşıtlıklar; A, B'den farklıdır, A ve B birbirine bağımlıdır biçiminde ifade edilebilir. Bu ikili karşıtlıklar aracılığıyla insanoğlu, birbirine benzemeyen ancak karşılıklı bir bağımlılık içinde olan birimleri birbirinden ayırmıştır: doğa düzeyinde ikili karşıtlıklardan oluşan kategoriler: kadın/erkek, sağ el/sol el; kültür düzeyinde ikili karşıtlıklardan oluşan kategoriler: yasak/yasak olmayan, dinsel/dindışı; doğa ve kültürel olanı ayıran kategoriler ise: çiğ/pişmiş, doğa/kültürdür (Yüksel, 1995: 41).

Daha önce kısaca değindiğimiz gibi, Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce* ve *Mitolojiler* adlı çalışmalarındaki çözümlerini ilk ve temel karşıtlık olduğunu düşündüğü doğa/kültür karşıtlığı çerçevesinde geliştirir. İnsana ilişkin her şey gibi, kültürün de seçiciliği, ayırıcılığı, kurallaştırıcılığıyla; doğanın bölünmemişliği, sürekliliği ve doluluğuyla tanımlandığını ve seçilmesi olanaksız, karmaşık bir nitelik taşıdığını düşünen Strauss'a göre, kültür bir yandan seçici, ayırıcı, kurallaştırıcı yanı sıra doğanın karşısında yer alırken, diğer yandan seçmeden, ayırmadan, kurallaştırmadan yapamadığı için yeni bir birleşime varmak için doğayı dönüştürür, bir anlamda doğanın yerine kendisi geçer (Yücel, 1982: 56).

Lévi-Strauss, insan zihninin yapısının nasıl işlediği gösterebilmek amacıyla, üçlü bir olasılıklar sistemi yaratan ikili karşıtlık setleri oluşturur. Bunlardan en ünlüsü besinlerin içinde bulunabilecekleri muhtemel durumların sınıflandırıldığı temel mutfak üçlemesidir. Burada iki karşıt unsur normal/dönüştürülmüş ve kültür/doğa karşıtlığıdır. Normal, dönüştürülmemiş gerek kültürde gerek doğada 'çiğ'dir ve böylece üçlünün tepe noktasını oluşturur. O iki yönde de dönüştürülebilir: kültürel olarak 'pişmiş' veya doğal olarak 'çürük' olabilir. Burada 'pişmiş' ve 'çürük' üçlünün ayaklarını oluşturur. Ayrıca bu üçlemedeki üç nokta (tepede 'Çiğ', üçlünün ayaklarında yer alan 'pişmiş' ve 'çürük') besinin içinde bulunabileceği ve birbirlerini karşılıklı dışladıkları bütün olası durumları kapsar. Ayrıca onlar bütün kültürlerde bulunan yapısal evrensellerdir. İnsanların oluşturdukları ve dünyayı anlamakta kullandıkları kategorilerin (ulamların), bu yüzden, yapısal olarak belirlendikleri söylenebilir (Waters, 1994: 96). Bununla birlikte Jameson'a göre, Lévi-Strauss'un çeşitli mutfak biçimlerinin, pişmiş, çiğ ve çürük arasında (kendisi de olası çeşitli ikilikler şeklinde yeniden birleştirilebilecek) bir

dizi zıtlıklara göre çözümlendiği “yemek pişirme üçgeni” gibi daha uzak fenomenlerde bile, dilin önceliği, ya bir model ya da bir aracı olarak, değerini korur (Jameson, 2003: 109).

Yani, Lévi-Strauss’un çalışmasında zihinsel işlemlerin temel kalıbı ikili karşıtlıklar biçimini alır. Ancak onlar üçlü bir eksenle ilişkilidirler, yani iki karşıt terim aralarında yer alan bir üçüncüsüyle, aralarındaki bir boşluğu kapatan, böylece birinden diğerine geçiş noktası sağlayan üçüncü bir terimle ilişki içindedir: örneğin, yağmur, toprak ve gökyüzü, aşağısı ve yukarısı arasında bağlantı sağlayabilir (Cuff *et al*, 1998).

II.2.2. Totemcilik:

İlk insanlar, kendi ayrıcalıklarını tanımlamak için, oluşturdukları kategorilerinde hayvan ve bitki türlerini simge olarak kullanmışlardır. Bu anlamda, Lévi-Strauss’a göre totemcilik, doğal çevre ve toplumsal düzen arasındaki bağımlılığın ritüel bir ifadesinden başka bir şey değildir. Örneğin, bir klanın başka klanlar içindeki toplumsal düzeyini saptamanın en yalın yolu, hayvan toplumlarına ilişkin kategorileri insan toplumları için de kullanılabilir biçime dönüştürmektir. Lévi-Strauss totemcilik konusuna bu bakış açısından yaklaşır. Kendilerini hayvan isimleriyle tanımlayan klanlar, Lévi-Strauss’dan önce klanlar konusunda çalışan araştırmacıları klana adını veren hayvan ile klanın özellikleri arasında bir benzerlik aramaya yöneltmiştir. Lévi-Strauss ise kendisinden önceki araştırmacılardan farklı olarak “birbirine benzeyen benzerlikler değil, karşıtlıklardır” der (Yüksel, 1982: 41). Örneğin hayvan kategorilerinde olan ‘kartal’ ve ‘ayı’ adlarından amaç, kartal ve ayı toplumlarının hayvan toplumları üzerindeki karşılıklı ilişkisinin, bu adları alan insan topluluklarında da söz konusu olduğunu belirlemektir. Kısaca, A klanı ‘ayı’ ve B klanı ‘kartal’ adını taşıyorsa, A klanı ve B klanı arasındaki ilişki ayı ile kartal arasındaki ilişkinin benzeridir. Yüksel’in ifadesiyle burada iki karşıtlık dizgesi arasında bir eşyapılılık söz konusudur (Yüksel, 1982: 42).

Lévi-Strauss’un totemcilik olgusuna yaklaşımını, Saussure’nin öngördüğü dilin sentagmatik ve paradigmatik ilişkileri doğrultusunda değerlendiren Barthes’a göre, Lévi-Strauss’un totemcilik konusunu kendisinden önce bu konuya eğilenlerden çok daha farklı bir gözle algılayabilmesinin kaynağını, Saussure’nin çıkış noktası oluşturduğu ‘dizgisel bilinçlilik’te aramak gerekmektedir. ‘Simgesel bilinçlilik’

gösteren (totem) ve gösterilene (klan) birleştiren benzer özellikleri arar ve onlar üzerine yoğunlaşırken, dizgesel bilinçlilik iki totem ve klan arasında, Lévi Strauss'un deyişiyle bir eşyapılılık ilişkisi kurar (Yüksel, 1982: 42).

II.2. 3. Akrabalık Sistemi:

Lévi-Strauss'un yöntemini örnek teşkil eden ilk önemli yapıtı *Akrabalığın Temel Yapıları* (1949), bir tutumlar sistemi olarak nitelendirdiği akrabalık ilişkileri üzerinedir. Bu çalışma, evlilik kuralları ve bu kuralların ensest tabusuyla ilişkileri üzerine bir araştırmadır. Burada Lévi-Strauss, akrabalık sistemi gibi bir dizi toplumsal olgu üzerinde durur ve bunları iletişim sistemleri olarak yeniden kavramlaştırmaya çalışır. Lévi-Strauss, daha sonraki bir düşüncesinde, yapının dört karakteristiğe sahip olduğunu öne sürer. İlk olarak, o sistematik özelliklere sahiptir, yani hiçbiri bütün diğerleri etkilemeden değişmeyecek bazı unsurlardan oluşur. İkinci olarak, bu unsurlar (örneğin, akrabalık, ekonomi, siyaset, mit) arasındaki ilişkiler birkaç farklı alanda tekrarlandıkları görülebilecek biçimde 'dönüştürülebilirler'. Üçüncü olarak, unsurlar arasındaki ilişki belirlenebilir, yani kişi unsurlardan biri değiştiğinde yapının nasıl tepki vereceğini öngörebilir. Dördüncü olarak, bir yapının varlığı toplumsal hayatın bütün unsurlarının prensipte anlaşılabilir oldukları anlamına gelir (akt. Waters, 1994: 96).

Daha önce belirttiğimiz gibi, Lévi-Strauss'un araştırmalarındaki asıl amacının, 'kollektif olayların bilinçsiz niteliği'ni araştırmaktır. Freud gibi o da düşünce oluşumunun her yerde ve herkes için geçerli olabilecek ilkelerini bulmaya çalışır. Bununla birlikte, Staruss'un 'ensest'e vurgusu Freud'dan ayrılır ve daha çok Durkheim'in görüşüne yaklaşır. Ensest konusuna ilk kez yapısal bir perspektifle açıklama getiren Durkheim, yapı temelli görüşlerini biyolojik ve psikolojik yaklaşımlardan bağımsız bir şekilde değerlendirir. Ona göre, neredeyse bütün toplumlarda 'ensest'e konulan tabuların kökeni, biyolojide ya da kalıtsal olan güdü ve akıl gibi özelliklerde yatmamaktadır. Durkheim'a göre, örneğin en güçlü ensest tabularının, bazı toplumlarda, aralarında hiçbir şekilde kan bağı olmadığı halde, kişiler arası cinsel ilişkiler için konulduğu görülebilir. Dolayısıyla Durkheim için enseste konan tabuların kökeni tamamen toplumsal olup totemlerle ilişkilidir (Bottomore & Nisbet, 1997: 567-570).

Özellikle dıştan evlenme kurallarıyla, evliliğin kişinin kendi akraba grubu dışından yapılması gerektiğini belirleyen kurullarla, ilgilenen Lévi-Strauss, bu pratiğin temelini oluşturan yapının, yakın akrabadan çocuk sahibi olmaktan kaçınma veya psikolojik karışıklıkla ilgili olmadığını, daha ziyade toplumsal hayata önemli işlevsel katkı sağlayan bir alışveriş ilkesi olduğunu ifade eder. Sürekli yakın akraba evliliği olsaydı, toplum giderek küçük ve bağımsız parçalara, kendini oluşturan biyolojik ailelere bölünecekti. Eş alıp verme, aileler arasında bir müzakere olanağı ve nihayetinde bu alışverişi düzenleyen bir dizi norm sağlar. Ona göre, toplumun var olma koşulu alışveriştir ve dıştan evlenme kuralları olmadan hiçbir alışveriş mümkün olmayacaktır. Bu yüzden: ‘Ensest ahlaki açıdan suçlanmadan önce toplumsal olarak saçma bir şey değildir’. Asıl problem, toplumdaki ortalama bireyin kendisine sorulduğunda bu konuda hiçbir şey bilmemesidir. Bu yüzden, yapı bilinçsiz bir biçimde sürdürülmeli ve genetik olarak aktarılmalıdır (Waters, 1994).

Lévi-Strauss’a göre, toplumsal hayatta değişim önemlidir, ancak değiştirilen kadınlar ile değiştirilen mal ve hizmetler arasında köklü farklılıklar görülür. Lévi-Strauss bu düşüncesini *Yaban Düşünce*’de şu sözlerle ifade eder: “kadınlar birer biyolojik bireydir, yani başka biyolojik bireylerin dünyaya getirildikleri birer doğal ürünlerdir; mal ve hizmetler ise birer yapılmış nesne, yani teknik görevlilerin kültürel olarak ürettikleri toplumsal ürünlerdir. ...Kadınlar farklı kesim ya da alt kesimlerden gelmekle hep aynı doğal türün ürünü olmaktan çıkamazlar” (Lévi-Strauss, 1984: 143).

II.2.4. Mitlerin Yapısı:

Lévi-Strauss’un önemli çalışma alanlarından birini de mitolojilerin yapısı oluşturur. Mitolojilerin evrensel mantığının en duru anlatımı olduğunu düşünen Lévi-Strauss, yaptığı incelemede mitolojilerin anlamsız görünen tekrarlarla dolu olduğunu gözlemler ve bu tekrarlanmaların altında şifrelenmiş bir ileti yattığını düşünür. Lévi-Strauss’a göre mitoloji insanlığın bir çeşit ortak düşüdüdür ve onların altında yatan örtük anlamın ortaya çıkarılabilmesi için çözümlenmeleri gerekir (Yüksel, 1995: 43). Özellikle belirtmek gerekir ki, Lévi-Strauss’un mitolojilere bu ilgisi, mitolojileri kendi içinde incelemek amacını değil, insanlığın temel düşünce ve davranış yapılarını bulma amacını taşır. Mitolojiler hiç kuşkusuz Lévi-Strauss’u en çok ilgilendiren konular arasına girmektedir (Bottomore ve Nisbet, 1997: 580).

Lévi-Strauss'a göre, din ve biyoloji arasında evrensel bir karşıtlık bulunur ve insanlar bu çözülmesi imkânsız çelişkiyi birbirlerine anlattıkları hikâyelerde (söylenler) ifade ederler. Ancak, insanların bu çelişki hakkındaki bilgileri bilinçsizdir ve sadece yapısal analizlerle ortaya çıkartılabilir (Waters. 1994). Lévi-Strauss, mitolojilerin 'yazarının olmaması' ve 'sadece gelenek içinde vücut bulmaları' nedeniyle özellikle yapısal analizle elverişli olduklarını düşünür (Giddens, 2005: 175). O, 1955'de yayımlanan *Söylenlerin Yapısı* (La Structure des Mythes) adlı eserinde, eşzamanlı okuma adını verdiği bir yöntemle söylenlerin (mitlerin) analizini yapar. Söz konusu yöntem, ayırma ve yeniden kurma olmak üzere iki çözümleme aşamasında gerçekleştirilen bir dizi işlemi kapsar. Lévi-Strauss, bu yöntemin eksiksiz bir çözümleme olmaktan çok, örnek öneri niteliğinde bir çözümleme taslağı olduğunu ifade eder. Ona göre, kendisinde önceki etnologların yaptığı gibi, mitleri tek tek ele alıp açıklamaya çalışmak bir sonuç getirmez. Tam tersine, onları toplumsal ve kültürel bağlamları içinde değerlendirmek, bunun için de; (1) bir mitin hiçbir zaman tek düzeyde yorumlanmaması gerektiği, (2) bir mitin tek başına değil başka mitlerle kurmuş olduğu bağıntı içinde yorumlanması gerektiği ve (3) bir mitler kümesinin kendi başına değil, başka mit kümeleri içinde ve geldikleri toplumun etnolojisi de göz önünde bulundurularak yorumlanması gerektiği gibi üç temel kuralı her zaman göz önünde bulundurmak gerekir (Yücel, 1982: 63).

Mitlerin görünür içeriklerinden ziyade onların ne hakkında olduklarıyla ilgilenen Lévi-Strauss, mitlerin sadece tesadüfen bir araya gelmiş oluşum dizileri olarak düşünölmelerine karşın, onların aslında çok kompleks bir yapıya sahip olduklarını vurgular (Cuff *et al*, 1998). Lévi-Strauss'un ilkel kabilelerde yapılar olarak aldığı ve mitleri açıklamakta kullandığı malzemeler zorunlu olarak kelimeler değildir, mitler onun çalışmasında bal ve tütün örneği gibi semboller ve yiyecek türünden totem maddeleri de içerir. Lévi-Strauss'a göre, yiyecek insanın doğayla iç içe geçmesinin dolaysız bir biçimidir. Bu nedenle Lévi-Strauss için özellikle önemlidir; hayvanlarda olduğu gibi insan için de yiyecek tüketmek doğal bir süreçtir, fakat tüketme biçimi tamamıyla kültürelidir. Böylece Lévi-Strauss pişirme biçimleri arasında doğa ve kültür arasındaki karşıtlığı anlatan bir farklılık sistemi geliştirir. Bu sistemin çığ yiyeciğın dönüştürölmesinden meydana gelen iki karşıt ucu vardır: Pişirmek için ateşin en kültürel kullanımı ve doğal bir yöntem olan çürüme. Dolayısıyla incelediği bu mitlerde Lévi-Strauss, bu farklılaşma sisteminde ayrılan iki önemli yiyecek çeşidi olduğunu

gösterir. Biri, doğal olarak pişirilmesi gerekmeyen ve yenebilmesi için hiçbir kültürel müdahaleyi gerektirmeyen bal; öteki ise sigara olarak zevkine varılmadan önce kültürel bir araç olan ateş tarafından tüketilmesi gereken tütün. Bal aşırı-doğal, tütün ise aşırı kültürel. Kültür ve doğa arasındaki farklılaşmayı bozdukları için her ikisi de birer totem-nesne olurlar. Bir başka örnekte Lévi-Strauss için, kadın doğurganlık yeteneğinden dolayı doğa ve kültür ayırımını bozar: Doğurganlığından ötürü doğal ve insan olarak konuştuğu, düşündüğü ve eylem içerisinde olduğu için aynı ölçüde tamamıyla kültürel. Dolayısıyla ikili karşıtlıklara dâhil edilen kültür ve doğa sınıflandırmasında bir düzensizlik ortaya çıkar ve mit sonsuz dönüşümleri ile böyle çelişkileri dile getirmek ve bunları ayinsel ya da dinsel yollarla çözmek üzere varolur. Mitin sonsuz dönüşümleri, içinde erkek ve kadınların hareket edebileceği dünyanın düzenlenmesini sağlamaya yöneliktir (Coward & Ellis, 1985: 37-39).

Lévi-Strauss, ilk olarak, mit dilsel bir karakterde olsa bile, amaç dilin değil toplumun gizli yapısını ortaya çıkarmak olduğu için, mitolojilerin yapısalcı dilbilimlerde gerçekleştirilenin üstünde bir düzeyde analiz edilmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre, mitin birimleri sesbirimler, biçimbirimler değil, aksine mit-birimler, ilişkileri ifade eden cümlelerdir. Lévi-Strauss bir mit veya onun farklı türlerini mit-birimlere ayırdığımızda, onları kategorilere sokabileceğimizi öne sürer. Böylece mit-birimlerin mantıksal bir ilişki içinde bir araya getirilmesi, onların ‘anlatılış düzeni’nin aksine, bir yapı sergilemesini sağlayacaktır (Waters, 1994). Lévi-Strauss, efsaneyi mit-birimlerin yapı kazanmış sistemi olarak analiz ederken, dilbilimci Jakobson’un ses ya da sesbirimler arasındaki ikili karşıtlıklarla belirlenen fonolojik yöntemini benimser. Benzer biçimde, totemizm de, bu doğa dünyası ile insan dünyası arasındaki, hayvani ya da bitkisel yaşama ilişkin sınıflamaları insani akrabalık bağlarının buna paralel bir düzenlenişine tekabül ettiren, karmaşık bir eşyapılılıklar kümesi olarak anlaşılır (West, 1998: 230).

Lévi-Strauss kendi yöntemini örneklemek için Oidipus efsanesini alır ve efsaneyi ‘Oidipus babasını öldürür’, ‘Oidipus ejderi öldürür’, ‘Oidipus annesiyle evlenir’ gibi mit-birimlere ayırır. Mit birimler, sırasıyla, karşılıklı olarak şunları temsil eden dört sütuna ayrılır: kan ilişkilerine aşırı bir vurgu; kan ilişkilerinin yadsınması; canavarları öldüren adamlar ve dik yürümekte güçlük çekmeye referanslar. Sütun 1 kan bağı ve bu yüzden insanlığın evlilik kökenini vurgular; sütun 2 bunu yadsır;

sütun 3 erkeklerin canavarlar üzerindeki üstünlüğünü ve onların, canavarlardan farklı olarak, dünyadan gelmediklerini iddia eder, zira bu karakteristiğin zayıflıkla ilişkisi çoğu kültürde yaygın olarak kurulur. Bu yüzden, 1 ve 3 ile 2 ve 4 arasında bir homoloji (eşdüzenlilik); 1 ve 2 arasında ve 3 ve 4 arasında ise karşıtlık vardır. Analiz böylece şunu gösterir: Odipus efsanesi, “insanlığın yerli olduğuna (dünyevi olmadığına) inanan bir kültür için, bu teori ile insanların gerçekte erkek ve kadının birleşmesinden meydana geldikleri düşüncesi arasında yeterli bir geçiş yapma yetersizliğiyle ilgilidir” (Waters, 1994: 95). Diğer bir deyişle, Odipus efsanesi, Lévi-Strauss’a göre, mitin alındığı kültür içindeki gerilimi, yani insanlığın topraktan geldiği inancı ile anne karnından çıktığımız gerçeği arasındaki gerilimi düşünce olarak dolaylı yoldan aşmayı, böylece bu bilgi karşılığında inancın korunmasını sağlamak gibi bir işlev görmektedir (Cuff *et al*, 1998).

Özetle, Saussure’ın yapısal dilbiliminde temel bulan anlam sistemlerinin temeli olarak karşıtlık düşüncesi, Saussure’dan sonraki yazarlar tarafından daha güçlü ve karmaşık bir dilbilim şeması içinde geliştirilmiştir. Saussure’ın çalışmaları sosyal bilimlere ilk olarak, ‘insan zihninde oluşmuş bilinçsiz işleyen düşünce kuralları sistemi’ni açıklamak isteyen Lévi-Strauss’un çalışması aracılığıyla girmiş, daha sonra bu ‘açıklama yöntemi’ insan bilimlerinin diğer alanlarında da uygulanmaya başlamıştır. Tarihte G. Dumézil, F. Braudel; Psikanalizde J. Lacan; edebiyat eleştirisinde R. Barthes (ilk dönem çalışmalarıyla); sosyolojide L. Althusser v.b. (Yüksel, 1995: 11).

Lévi-Strauss analizlerinde, Saussure’ın dil/söz karşıtlığı yerine yapı/olay karşıtlığını koymuştur. Lévi-Strauss’un insan aklının evrensel bilinçsiz yapısının keşfi yolunda yapmış olduğu çözümlenin birçok eleştiri aldığını söylemek mümkündür. Yine de ona yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, Lévi-Strauss, yabancı sınıflandırma, mit analizi ve birçok konuda antropolojiye yaptığı katkılar ve dilbilimsel analizi insan bilimler alanına taşıması nedeniyle 20.yy’ın tartışılmaz en çok sözü edilen entellektüel simalarından biri olarak gösterilmektedir (Işık, 2000: 87).

Saussure’ın kuruculuğunu yaptığı modern dilbilim, doğal bir ilişki gibi görünen anlamlandırmanın gerçekte öğelerin sadece öteki öğelerle olan ilişkilerinde anlam kazandığı keyfi bir farklılıklar sistemi olduğunu göstermiştir. Lévi-Strauss,

antropolojik verileri Saussure’ın dilbilimsel verileri analize tuttuğu gibi yapısal analize tabi tutmuştur. Lévi-Strauss, Saussure’ın dil üzerine çalışmasını, ‘ilkel’ toplumlardaki mitler konusu gibi antropolojik soruları da içine alacak biçimde genişletmesinin ötesinde, yapısalcılığı daha genel düzeyde bütün etkileşim biçimlerine de uygulamıştır. Lévi-Strauss, ‘dil aynı gereçlerden yapıldığı için, bir anlamda kültürün temellerini (yapısal ilişkiler, farklılık sistemleri, işaretler, mübadele ilişkileri gibi) attığını ifade etmektedir. Lévi-Strauss’a göre, dilbilim kendini, yöntemleri ‘insan bilimleri’ için örnek oluşturacak sistematik bir bilim olarak sunar. Dolayısıyla, antropoloji bilimi ve diğer insan bilimleri modern dilbilimin temel buluşlarını kullanabileceklerdir (Coward ve Ellis, 1985: 27).

Lévi-Strauss ayrıca zihnin bilinçdışı yapısı üzerinde durur. Lévi-Strauss, ‘modern’ ve ‘ilkel’ toplumlar arasında, en azından bilinçdışı düşünme yapıları bakımından temelde bir fark görmez ve insanlık tarihi boyunca tüm toplumlardaki insanların benzer bir zihinsel yapıya sahip olduklarını vurgular. Lévi-Strauss’un çalışmalarının odak noktasında ‘ilkel’ olarak adlandırılan toplumlar yer almaktadır. Çünkü, Lévi-Strauss’a göre, ilkel toplumlar daha az bozulmuşlardır ve bu nedenle onların toplumsal yapılarını ortaya çıkarmak daha kolaydır (Waters, 1994). Staruss’un yazılarında, yapısalcı dil modeli, zihin konusunda Freudcu bilinçdışı kavramının etkisini taşıyan düşüncelerle bir araya getirilir (Cuff *et al*, 1998). Freud, insan davranışının ortak bir zihinsel yapıdan kaynaklanan evrensel niteliklere sahip olduğunu öne sürer, Freud’un çalışmasını Lévi-Strauss’un yapısal antropolojisine bağlayan işte bu noktadır. Lévi-Strauss insan doğasının değişmezliğini, ‘ilkel’ ve ‘uygar’ insanlar arasındaki ortak bağlantıyı sürekli vurgular. Zihnin bilinçdışı etkinliği içeriğe bir biçim empoze eder ve bu biçimde bütün toplumlarda aynıdır. Bu nedenle insan davranışının geçerli bir yorumuna ulaşmak için özel kurumlar ve adetlerin temelini oluşturan bilinçdışı yapıyı anlamak gerekir (Waters, 1994: 94).

Lévi-Strauss, Derrida ve diğer bazı post-yapısalcılar tarafından, eksik verilerden yola çıkışı, örnekleri seçiş biçimini net olarak açıklamayı, düşüncelerini net olarak açıklamayı ve düşüncelerini belgeleyememiş olması gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ne var ki tüm eleştirilere rağmen Lévi-Strauss, yapısalcı düşünce biçimini insan bilimlerinde temellendirmiş olması, yaptığı katkılar ve bu düşünce biçimine insan bilimlerinden getirmiş olduğu çarpıcı örnekler nedeniyle yapısalcı yazının önde gelen

kişileri arsında görülür. Bu anlamda Levi-Strauss'un kendisine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, insanı anlama yolunda elde ettiği verileri, karşılıklar biçiminde kavranabilecek yönde soyutlaştırmasıyla, ilişkileri 'eşyapılılık' yoluyla saptamasıyla, söylenenlerin örtük anlamını ortaya çıkarma yolunda uygulamış olduğu; önce "bütünü parçalara ayırma" ve sonra "yeniden kurma" işlemleriyle, anlatıyı eşzamanlı olarak yukardan aşağıya ve soldan sağa okuma yöntemiyle yapısalcı yazın eleştirisi bağlamında da kendisinden sonraki yapısalcılar üzerindeki etkisi tartışılmaz olan önemli bir kaynak olduğu söylenebilir (Yüksel, 1995: 46).

III. BÖLÜM

POST-YAPISALCILIK

III.1. POST-YAPISALCILIK: BİR GÜÇ TÜRÜ OLARAK DİL

Yapısalcılık, post-yapısalcılık ve postmodernizm akımları teorik gündemlerini İsviçreli dilbilimci Saussure'dan alır. Bilindiği gibi, Saussure için dil, dil dışı gerçeklikle bağlantısı keyfi ve uzlaşımsal olan formel bir sistem ya da koddur ve dil sistemindeki her terim anlamını bütün içindeki biricik yerinden –tüm diğer olanaklı konumlarla olan farklılığından– alır. Dilin, konuşmadan farklı olarak, sistem içindeki dönüşümleri mümkün kılan (nedensel olmayan) mekanizmalarla birlikte bir kurallar sistemi olduğunu düşünen Saussure, konuşan ya da yorumlayan öznenen çok dile odaklanır. Saussure'a göre, dil, bir göstergeler (sözcükler ve anlamlar) sistemi olarak, konuşan bireysel öznenin tikel 'konuşma edimleri'nden bağımsız bir biçimde varolur. Dolayısıyla Saussure'a göre, konuşmacılar bir şeyi sadece, onlar konuşmadan önce de varolan bir dilin yardımıyla söyleyebilir ya da anlatabilirler. Bu durumun bir sonucu olarak, dilin anlamı da fenomenoloji ya da psikolojinin özel terimleri ile açıklanamaz. Diğer bir deyişle, gösterge ve anlam arasındaki bir tür psikolojik ya da zihinsel çağrışımın ürünü olarak anlaşılamayacağı gibi, fenomenolojinin iddia ettiğinin aksine, öznenin bilinçli anlam yükleme ya da kastetme edimlerine de bağlanamaz (West, 2005: 267).

Post-yapısalcılık, yapısalcı dilbilimin kurucusu Saussure'dan 'dil'/'söz' ayrımı, Nietzsche'den değerlerin göreliliğinin sonuna dek götürüldüğü 'perspektivizm' ('bakışaçısıcılık') anlayışı ve Foucault'dan ussallık ya da doğruluk adına yapıldığı söylenen her türden konuşmanın ardında yatanın, gerçekte iktidar ile bilgi retoriği olmaktan öte bir değeri bulunmadığı düşüncesi alınarak bina edilmiş çok katlı bir felsefe yapısı olarak görülebilir (Ulaş, 2002: 1174).

1960'larda (özellikle Fransa'da) insan bilimlerinde yaygınlık kazanan yapısalcılık daha sonra, 1970'lerde, başta göstergebilimciler olmak üzere, birçok bilim adamı tarafından çeşitli açılardan eleştirilmeye başlanmıştır [Rıfat(1983)'dan akt. Birkiye, 1984: 16]. Dolayısıyla Ferdinand de Saussure'ın temellerini attığı yapısalci dilbilime bir tepki olarak doğan, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında Kıta Felsefesi bağlamında büyük bir ivme kazanmış felsefe konumu, anlayışı ya da tutumu olarak tanımlanan (Ulaş, 2002: 1173) post-yapısalcılık, 1970'li yıllarda önceki dönem yapısalcılığın her bakımdan sorunsallaştırılmasına dayalı olarak toplum bilimlerinin hemen her alanında büyük bir uygulama alanı ile geniş bir taraftar kitlesi bulmuştur.

Marshall, post-yapısalcılığın esas başarısının, Saussure'ın, "Dil kendine yeterli bir toplumsal varlık değilse bile, kendi ayakları üzerinde durabilen toplumsal bir varlıktır" şeklindeki ısrarlı vurgusunda ima ettiği olanakların post-yapısalcılık bünyesinde yeniden keşfedilmesi olduğunu ifade eder. Post-yapısalcılık dili, tüm göstergelerin iki boyutunun da –'gösterenler' (fiziksel görüntüler) ve 'gösterilenler' (zihinsel görüntüler)– dilsel dünyanın dışında sahip olabilecekleri herhangi bir gönderge olmadan, birbiriyle aynı düzleme geçirildiği bir varlık olarak görür. Post-yapısalcıların özellikle vurguladıkları nokta, "sözcüklerin (ve daha genel anlamda göstergelerin) dilbilimsel dünya dışında bir şeye başvurmadan bir anlama sahip olmalarından kaynaklanan analitik olanaklardır; bu yüzden post-yapısalcılara göre, tüm dil ve dilden kaynaklanan fenomenler (örneğin, felsefeler, ideolojiler, bilimler, hatta bütün toplumlar) diğer toplumsal fenomenlerle ilişkilerinde şimdiye kadar sanılandan çok fazla özerktir" (Marshall, 1999: 595). Nietzsche, Heidegger ve Saussure, post yapısalcılığı önemli ölçüde etkileyen düşünürler arasında yer alır (West, 2005: 251).

Post-yapısalcılar, yapısalci atalarından farklı olarak, doğrudan Saussure'a dönmek ve yapısalci gelenek olarak bilinen düşünceleri bilimci olmayan bir temelde yeniden formüle etmeye çalışmak yerine, bilimciliğe, yapısalci gelenek dışında kalan görüşlere (Nietzsche'nin Michel Foucault, Heidegger'in ise Jacques Derrida tarafından ele alınışı gibi) başvurarak karşı koymaya çalışırlar (Marshall, 1999: 596). Birçok düşünürün göre, post-yapısalcılık terimi, 'post' ön takısının bildirdiği 'sonralık'tan da anlaşılacağı üzere, yapısalcılığa karşı son derece önemli bir dizi eleştirinin dile getirildiği ortak bir felsefe düzlemi ya da çerçevesine işaret eder. Derrida, Foucault, Deleuze, Lacan ve

Lyotard önemli post yapısalcılardan bazılarıdır. Post-yapısalcılık salt bir felsefî düzlem olmaktan öte, dilbilimden yazın kuramına, toplumbilimden insanbilime, ruhbilimden göstergebilime pek çok disiplinin bir araya getirildiği bir düşünce düzlemi olarak alınabilir (Ulaş, 2002: 1167).

Post-yapısalcılığın en önemli tartışma konularından biri, modern düşüncenin merkezindeki Aydınlanmaya olan itirazı ve akıl hakkındaki şüphesidir. Frankfurt Okulu'nun da Aydınlanmacı mirasla ilgili ciddi şüpheleri vardır. Bu okul sanayi toplumunun kurumları içinde aklın kutsallaştırılmasını eleştirir, ancak Frankfurt Okulunun akıl konusundaki eleştirisi, akla başvurunun öz itibarıyla kuşkulu olmasından ziyade, aklın çarpıtılması ve yozlaşması üzerinedir. Bu yüzden, Frankfurt Okulunun konumu, yaygın kurumların fikri temellerinin yanlışlıklarının sadece bazı araçlarla açığa çıkartılabileceğini, böylece toplumun en azından bazı açılardan (gerçek rasyonalite ve özgürlük temelinde) yeniden kurulabileceğini düşünme anlamında, iyimser bir yana sahiptir. Ancak Aydınlanma eleştirisi post-yapısalcılıkla birlikte daha radikal bir düzeye taşınır; post-yapısalcılar, Frankfurt Okulu'nun akla karşı sergilediği çelişik duyguları benimsemek yerine, akli tamamen reddetmeleri nedeniyle kendilerinden önceki Aydınlanma eleştirilerinin bütün izlerini silmişlerdir (Cuff *et al*: 1998).

Lemert'e göre, post-yapısalcılığın ilk olarak ortaya çıkışı yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden Jacques Derrida'nın 1966 tarihli konuşmasıyla gerçekleşmiştir. Söz konusu konuşmasında, yapısalcılığın sona ermekte ve yeni bir post-yapısalcı çağın doğmakta olduğunu ilân eden Derrida'ya göre, yapısalcılığın ayırıcı özelliği, bir ölçüde, bu yaklaşımın kendini varoluşçuluk gibi öznelci perspektiflerden uzak tutma ve bunun yerine nesnel bir yönelime eklemeye çabasına bağlanabilir. Ancak yapısalcılıktan post-yapısalcılığa uzanan çizgide post-yapısalcılığın sadece teorik bir değişimi değil, toplumsal dünyada bir değişimi de içerdiği unutulmamalıdır. Yapısalcılık modern dünyaya odaklanırken, post-yapısalcılık kendine konu olarak postmodern toplumu alır, dolayısıyla gerçekte, önde gelen çoğu post-yapısalcı aynı zamanda postmodernizm olarak bilinen düşünce hareketiyle de bir şekilde ilişki içindedir (Ritzer, 1992).

Post-yapısalcılık, salt bir felsefe disiplini olmanın ötesinde, dilbilimden edebiyat teorisine, sosyolojiden psikolojiye pek çok disiplinin bir araya geldiği, ortak bir düşünme düzlemidir. Dolayısıyla, post-yapısalcı felsefenin en temel savunularından biri, başta felsefe olmak üzere disiplinler arasındaki sınırın yok edildiği, disiplinler ötesi yeni bir söylem olanağı yaşama geçirmektir (Güçlü vd. 2002: 1167).

Post yapısalcı vurguda bir başka temel unsur, “dil ele geçmezliği”ne vurgudur. Post- yapısalcı çerçevede bu söz şu anlamı taşımaktadır: dil toplumsal hedeflerin hizmetine koşulabilse de, asla bu hedeflerle özdeşleştirilemez ve asla salt ideolojik bir şey olarak nitelendirilemez. Benzer şekilde dil, toplumsal olarak kontrol edilebilse, toplum içindeki gündelik davranışların ve düzenin bir aracı olarak kullanılabilse de, kendi ele geçirmeye çalışan düzenlemelerden kaçınma onları yıkma eğiliminde olan yıkıcı bir özeliğe sahiptir. Bu görüş, dil ve toplumsal düzenlemeler arasında, mevcut toplumsal düzenlemelerin dilin işleyişini düzenlemeye, kontrol ve disiplin altına almaya ve önemli ölçüde onun yerini almaya çalışmasına rağmen nihayetinde dil karşısında kontrollerini yitirecekleri bir noktaya ulaştıkları bir mücadele resmi sunar (Cuff *et all*, 1998: 244-245).

III.1.1. Post-Yapısalcı Dil Anlayışı Üzerinde Wittgenstein Etkisi:

Nietzsche ve Heidegger’in yanı sıra, düşünceleri ile post-yapısalcı ve postmodern felsefenin oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerden en önemlilerinden biri de, Wittgenstein’dir. Wittgenstein, hayatının her iki evresinde, her biri iki farklı kuşağın üyelerini önemli ölçüde etkilemiş dahi bir filozoftur. O ilk döneminde ‘mantıksal çözümleme’, ikinci döneminde de ‘analitik felsefe’ anlayışlarını geliştirmiştir. Birinci dönemin temel yapıtı, onun sağlığında yayımlanmış olan tek kitabı olan *Tractatus*’tur. İkinci dönemi simgeleyen yapıtı ise *Felsefi Soruşturmalar* adını taşır. Wittgenstein, her iki döneminde de felsefeyi dilsel bir etkinlik olarak görmüştür. Bununla birlikte, Wittgenstein’in ikinci dönem felsefesinde, öncekine göre en temel değişim onun dil kavrayışında ve anlam anlayışında olur(Soykan, 1995). İlk dönem Wittgenstein’ a göre, “toplam gerçeklik dünyadır’ ve ‘tasarım, olgu durumlarını, olgu bağlamlarının var olmalarını ve varolmamalarını mantıksal düzen içinde ortaya koyar.”(Wittgenstein,

1985: 23). Dolayısıyla, dildeki her sözcük bir şeye, her tümce belli bir olgu ya da, bağlama gönderme yapmaktadır. ‘Göndergeci anlam görüşü’ olarak adlandırılan bu felsefenin hâkim olduğu dönem, bilimin savunuları dışında herhangi bir anlamdan söz edilemeyeceği görüşünün yaygın olarak kabul edildiği bir dönemdir. Bu dönemde felsefe bilimin ifade aracına dönüşürken, dil (önerme) ise, doğrudan gerçekliği, (fiziksel ve sosyal) dünyayı betimleme aracına dönüşmüştür. Söz konusu dönemde, kendilerine Wittgenstein’in ilk dönem felsefesinde savunduğu, anlam ve doğruluk arasında kurduğu ilişkiyi temel alan düşünürler, bir düşünceyi anlamlı kılanın, ilkece doğrulanabilir olması olduğunu savunmuşlardır (Altınörs, 2003).

Tractatus’da Wittgenstein, dilin, olguların ve bir bütün olarak gerçekliğin bir resmi olduğunu ve olguların mantıksal biçimini yansıttığını ifade ederken, *Felsefi Soruşturmalar*’da bu düşünceleri tamamen terk etmiştir. İkinci dönem felsefesinde sözcüğün anlamı, onun kullanımı olarak anlaşılır ve gündelik dil esas alınır. Wittgenstein’in ikinci döneminde, ‘dil oyunu’, ‘aile benzerlikleri’, ‘uzlaşım’, ‘yaşam biçimi’ gibi temel kavramlar öne çıkar. Artık dil ile gerçeklik arasında bir uyum aranmaz; aksine böyle bir şey ‘metafizik’ olarak nitelendirilir (Soykan, 1995: 83).

Wittgenstein, ilk dönem felsefesinde, gerçek dünyanın yapısının, dilin yapısını belirlediği iddia ederken, ikinci döneminde bu düşüncesinin tam tersini savunur. *Felsefi Soruşturmalar*’da dilimizin yapısı gerçek dünyayı düşünme tarzımızı belirler. Söz konusu bakış açısı, dilin hayatımızda oynadığı role ilişkin olarak tamamıyla farklı bir kavrayış sağlar. İlk dönem düşüncesinde, olgu bildiren söylem, gerçekte varolan yegane anlamlı söylemken, ikinci dönemde olgu bildiren söylemin sadece birçok söylem türü arasında bir söylem, çok sayıda dil oyunu arasında belirli bir dil oyunu tipi olduğu iddia edilir. Wittgenstein ikinci döneminde dikkatimizi sürekli olarak, dilin kullanımında bulduğumuz çokluğa, çeşitliliğe çeker (Maggee, 2001: 337).

Wittgenstein, *Tractatus*’ta öne sürdüğü, düşüncenin aksine *Felsefi Soruşturmalar*’da gösterim (anlam) ve nesnenin özdeşleştirilemeyeceği düşüncesini savunur. Bu anlamda bir sözcüğü anlamak, onun nasıl kullanıldığını bilmek, onu uygulayabilmek demektir. Anlamın dilsel-kültürel uzlaşmaya bağlı olarak oluştuğunun savunulduğu ikinci dönemde, bir dil tasavvur etmenin bir yaşam biçimi tasavvur etmek olduğu ileri sürülür. Yaşama biçimleri uzlaşmaya dayanır ve ‘dil oyunları’ ile dile gelir

(Soykan, 2002: 56). Bu bölümde, ayrıntılı olarak ele alacağımız, ‘dil oyunu’ kavramı, hem Wittgenstein’in ikinci dönem felsefesi açısından, hem de onun post-yapısalcı felsefedeki etkisi açısından önemli bir kavramdır.

Wittgenstein’a göre, çocuk ana dilini dil oyunları ile öğrenir. O, dil ile dilin iç içe geçtiği etkinliklerin bütünü ‘dil oyunu’ olarak adlandırır. Her dil oyunu, bir sıra dilsel deneyimden oluşur ve çoğunlukla bunlara eylemler eşlik eder. Yaşanan bir olayın anlatılması, bir kitap okumak, bir yeri betimlemek, fıkra anlatmak, toplumsal uzlaşıya dayalı anlamlı el kol hareketleri yapmak veya bunu şekil çizerek göstermek, çeşitli çocuk oyunları ve benzeri şeyler, dil oyunlarına birer örnektir. Dil oyunları için Wittgenstein’in model olarak aldığı oyun, satranç oyunudur. Ona göre diller dizgelerdir. Her cümle bir dilin cümlesidir, yani yalnız başına duran hiçbir cümle yoktur. Çünkü cümle dediğimiz şey, bir dildeki bir oyun pozisyonudur ve ancak ait olduğu oyun içinde anlamlıdır (Soykan, 2002: 57).

İkinci dönem Wittgenstein ile post-yapısalcı yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan ve düşünceleriyle post-yapısalcı yaklaşımı derinden etkilemiş olan Derrida’nın görüşleri arasında yakın benzerlikler vardır. Derrida’nın mevcudiyet metafiziği eleştirisinin, hatta kullandığı, yapı-bozumu tekniğinin ikinci dönem Wittgenstein’in felsefesiyle genelde önemli özellikleri paylaştığı söylenebilir. Giddens’in de belirttiği gibi, Derrida’nın ‘mevcudiyet metafiziği’ne itirazı, amaçları veya yöntemleri bakımından, Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar*’da metafiziğin hedeflerinin değersizliğini ispatlama girişimine benzerlik gösterir. Her iki yazar için de, metafiziğin hedefleri yeniden basitçe ele alınamaz veya güncelleştirilemez; onlar, yanlış öncüller üzerine kuruldukları için “yeniden inşa edilmek” yerine ‘yapı-bozumuna’ uğratılmalıdır. Örneğin, her iki düşünür de, anlamın söz ve dış gerçeklik arasındaki bir bağ sonucu ortaya çıkmadığı konusunda aynı görüşe sahiptir. Wittgenstein için, anlam, ‘kullanımdaki’ farklılığın oyunuyla yaratılıp sürdürülür. Dolayısıyla, Wittgenstein’in ikinci döneminde dil, artık matematiksel bir toplam değil, üreyen canlı bir şey gibidir. Ona göre, dil oyunlarının bir açıklamasını ya da onların bir temellendirmesini yapmak da boştur. Çünkü dil oyunu, bir hayat tarzı içinde, sözcükler ve nesnelerin teşhis edilmesine dayanır. Wittgenstein, bu düşüncesini usta-çırak benzetmesiyle açıklar. Çırağın ‘tuğla’ sözcüğünü öğrenmesi, bu sözcükle belli bir nesnenin teşhis edilmesini gerektirir. Çırağın söz konusu dil oyununu oynayabilmesi, bu sözcükle söz konusu

nesne arasındaki teşhis ilişkisini gerçekleştirmesiyle olanaklıdır (Soykan, 1995: 90). Bu anlamda, Derrida'nın fark (différance) kavramı ile Wittgeinsteinci felsefe arasında bazı benzerlikler olduğu söylenebilir. Wittgeinstein da Derrida ile benzer şekilde, dilbilimsel kimliğin sürdürülmesinde tekrarlamanın önemini epeyce vurgular. Ona göre, anlam, asla, hazır bir şekilde bulunmaz, sözün anlamı onun kullanımına bağlı olarak belirlenir. Diğer bir deyişle, anlam, sadece farklı hayat tarzları içinde sürekli olarak eyleme dökülerek varlık kazanır (Giddens, 2005: 171). Bir cümleyi anlamak onu kullanmak demektir ve bu da kültürel uzlaşmaya dayanır.

Her iki düşünüre göre de, uygun dilbilimsel formüllerle kavranabilecek özler yoktur. Wittgeinstein, en az Derrida kadar, ne sözcüklerin ne de cümlelerin kendilerine anlamlarını sağlayan dış gerçekliğe ihtiyaç duymadığını kesinlikle belirtir. Dolayısıyla onun için de kelimeler dış dünyadaki nesne ve olayları göstermekten daha fazlasını yaparlar. Derrida ve Wittgeinstein'ın düşüncelerinin benzerlik gösterdiği bir başka nokta da dilin, birey aktörlerin özel kullanımına göre yorumlanamayacağıdır. Diyebiliriz ki, Wittgeinstein'ın ikinci dönem felsefesiyle 'özel dil' argümanını reddedişi, Derrida'nın söz karşısında yazıyı önemseyişiyle doğrudan paralellik içinde olmasa da, her iki örnekte de dil, zorunlu olarak 'anonim' bir üründür ve büyük ölçüde öznesizdir. Wittgeinstein'ın Derrida'nın kastettiği anlamda, *farklılık* düşüncesini, dikkate alıp almadığı tartışmalı olsa da, onun dil-oyunları açıklamasında sözler ve etkinliklerin 'mevcudiyeti' kesinlikle temel önemdedir ve bu açıklamada dilin hem tekrara dayalılığı hem de, ilişkisel karakteri vurgulanır (Giddens, 2005: 468).

3.1.2. Post-yapısalcılıktan Post- modernizme:

Hollinger'e göre, Kıta Avrupası Felsefesi içerisinde yer alan ve Aydınlanma sonrası düşüncenin kimi şüpheli eğilimlerinin doruk noktası olarak görülen yapısalcılık ve post-yapısalcılık postmodernizme ulaşan zincirin önemli bir halkasını oluşturur (Hollinger, 2005: 120-121).

Postmodernizm kavramlaştırması ilk defa Frederico de Onis tarafından 1930'lu yıllarda modernizme karşı küçük çapta bir tepkiye işaret etmek için kullanılmıştır. Daha

sonra Rauschenberg, Cage, Burroughs, Fiedler, Hassan ve Sontag gibi genç sanatçı ve eleştirmenlerce, müze ve akademilerde kurumlaşmış olan tükenmiş yüksek modernizmin ötesinde yer almak iddiasındaki bir hareketi anlatmak amacıyla 1960'larda kullanılmış olup, New York'ta popülerlik kazanmıştır. Söz konusu terim 1970 ve 80'li yıllarda mimaride, görsel sanatlar ve sahne sanatlarında giderek yaygınlaşan ve sanatta postmodernizme ilişkin birtakım açıklamaları da içine alan bir kavram haline gelmiştir. Yine aynı yıllarda postmodernizm Lyotard, Vattimo, Derrida, Foucault, Habermas, Baudrillard ve Jameson gibi birçok teorisyenin çalışmalarıyla felsefi bir akım haline gelmiştir. Modernizmi takip eden bir dönem olarak görülen ve aynı zamanda modernizme ve onun temel kabullerine duyulan tepkiyi ifade eden postmodernizm yapısalcılık, semiyotik, post-yapısalcılık, yapı-bozumculuk gibi akımlara ait pek çok teoriyi içerir. Küçükalp'in de ifade ettiği gibi, bugün postmodern olarak nitelendirilen birçok filozof ve felsefenin kaynağı modernizme ve onun temel kabullerine ilişkin eleştirilerdir. Bununla birlikte, felsefi anlamda modernizme ve onun temel kabullerine eleştiriler postmodernizm kavramının kullanılmaya başlamasından daha gerilere götürülebilir. Birçok düşünür postmodern teorinin kaynağı olarak Aydınlanma düşüncesine, rasyonalizme ve bir bütün olarak batı metafizik geleneğine yıkıcı eleştiriler getiren Nietzsche'yi göstermektedir (Küçükalp, 2003: 100). Postmodern felsefe en genel anlamda, 'Aydınlanma Projesi'nin temelini oluşturan, nesnel bilginin akıl yoluyla edinilebileceğine duyulan güvenin kökten yıkılmasıyla birlikte, 'temelcilik', 'özcülük', 'gerçekçilik', 'ussallık', 'özne', 'ben' gibi modern felsefenin en temel tasarımlarının sorunsallaştırılarak ele alındığı bir felsefe çerçevesi, konumu ya da duruşudur (Ulaş, 2002: 1151).

Tarihsel olarak ele alındığında, postmodernizmin doğuşunda, modernizmin vaatlerini yerine getirme başarısızlığının önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi, yirminci yüzyıl, iki büyük dünya savaşına, sosyalizm ve faşizm gibi totaliter rejimlere, temelinde kapitalizmin bulunduğu sömürgecilik girişimlerine, araçsal rasyonalizme ve artık insanlığın geleceğini tehdit edecek boyutlara ulaşan ekolojik sorunlara sahne olmuştur. Bütün bu yaşanan tecrübeler modernitenin özgür ve mutlu bir gelecek projesini ve bu projenin temel varsayımlarını kuşkulu hale getirmiştir. Modernizmin vaatlerini yerine getirememesiyle ortaya çıkan hayal kırıklığı ve ona duyulan kuşku, Küçükalp'in de belirttiği gibi, kültür, sanat, felsefe ve sosyal

teori gibi birçok alanda yansımasını bulmuştur. Modernitenin ve Aydınlanmanın iyimser ideallerinin kaybolmasıyla birlikte, karşılaştırmalı tarih, din, sosyoloji v.b. disiplinlerde pozitif bilgi iddiaları görece hale gelmiş ve hakikat olarak ortaya konulan şeylerin tarihsel, sosyal ve dilsel bağlamlar tarafından oluşturulduğu yönünde güçlü bir kanaat oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda postmodernizm en azından Batıda, modernist iyimserliğin nihai sınırlarına ulaşıldığına, modernitenin sarsılmaz analitik hakikat temellerinin artık anlamını yitirdiğine işaret eden bir akım olarak ortaya çıkmaktadır (Küçükalp, 2003: 100). Dolayısıyla modernizmi takip eden bir dönem olarak postmodernizm, modernizme ilişkin birçok eleştiriyi barındırır.

Postmodern anlayış özellikle modernitenin bilim anlayışını eleştirerek işe başlar. Monist, akılcı, realist ve tek yöntemci olan modern bilimi hakikati ve doğru bilgiyi tekleştirdiği için eleştiren postmodernist düşünürler, bilgi ve gerçekliği teklikle açıklamayı amaçlayan bakış açısına şiddetle karşı çıkmakta ve çoğulculuğu kendilerine amaç edinmektedirler. Postmodernist düşünce çoğulculuğun yanı sıra göreliliği de benimser. Bu anlamda, tek gerçeklik ve tek doğru yoktur. Dolayısıyla postmodern anlayışın, gerçekliği tümüyle açıklama iddiasında olan tüm '-izm'lere karşı açılan bir savaşı temsil ettiğini söyleyebiliriz (Çüçen, 2001).

Akla karşı gösterilen şüpheci tutum post-yapısalcılık ve postmodernizmin ortak noktalarından biridir. Postmodernizmin ne olduğu konusunda birbirinden oldukça farklı tanımlar söz konusu olmakla birlikte, birçok düşünür, onun modern düşüncenin eleştirisi ve modern düşüncenin akıl ve bilim tanımlamasına bir tepki olduğu konusunda birleşir. Ancak, yine de postmodernizmin tam olarak ne olduğu ve modernizm ile ne tür bir ilişki içinde olduğu konusunda düşünürler arasında tam bir fikir birliği sağlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Postmodernizmin modernizmden bir kopuş olduğunu savunanlar olduğu gibi, modernizmin kendi içindeki bir eleştirisi olduğunu iddia edenler de vardır. Postmodernizm kavramının bugün hala muğlâklığını sürdürmesinin nedeni, düşünürlerin postmodernizmi farklı perspektiflerden ele alıp, kavramın farklı yönlerini ön plana çıkartmalarıdır.

Gellner'in kullandığı anlamda postmodernizm, yapısalcılıktan sonra ortaya çıkan bir felsefe olup, çağdaş insanlık durumunun ve çağdaş düşüncenin bilişsel temellerinin sorgulanması anlamına gelir. Dolayısıyla Gellner'e göre, postmodernizm "Aydınlanma sonrası Avrupa felsefesinin tek, biricik doğruluk (hakikat) savının sorgulanmasına dayanır" (Gellner'den akt: Küçükalp, 2003: 101).

Gellner gibi David Ashley de, postmodernizmi post-yapısalcı felsefeyle ilişkilendirerek tanımlar. Bu bağlamda Ashley'e göre, postmodernizm olarak adlandırılan felsefe, ancak Durkheim'in yapısalcılığının başarısızlığına yönelik post-yapısalcı reaksiyonun entellektüeller üzerindeki etkisi ile anlaşılabilir ve ona göre, yapısalcılığa karşı gösterilen post-yapısalcı reaksiyonun söz konusu etkisi daha sonra postmodernizm olarak ortaya çıkmıştır (Küçükalp, 2003: 102). 'Post-yapısalcılık' ise, Marshall'ın ifadesiyle, 1960'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkan ve hızla diğer ülkelere yayılan geniş tabanlı, dolayısıyla gevşek biçimde yapılandırılmış, disiplinler arası bir hareket" olarak tanımlanır (Marshall, 1999: 594).

Postmodernizme yaklaşımını Nietzsche ve Heidegger'in felsefelerinden hareketle ortaya koyan Vattimo'ya göre, postmodernizm tarihin ve modernizmin sonu kavramlaştırmaları bağlamında anlaşılabilir. Modernliği bilimsel bilginin, postmodernliği enformasyon teknolojilerinin karakterize ettiğini söyleyen Vattimo, postmodern tecrübenin köklerinin, varlık dâhil olmak üzere, her şeyin mübadele değerine indirgenmesinde yattığı kanaatindedir. Buna göre, postmodernizm beşeri olan her şeyin reddi olarak değil, bir imkânlar alanı, yani gerçekliğin sınırsız yorumlanabilirliği olarak görülebilir. Modernden postmoderne geçişi mitten arındırmanın mitten arındırılması olarak gören Vattimo, bu geçişin felsefi formunun en açık şekilde, Nietzsche'nin felsefesinde bulunduğunu ifade eder (Küçükalp, 2003: 102).

Postmodern felsefe ve toplum teorisinin önemli simalarından Jean Baudrillard, Marksizm ve yapısalcılığı şiddetle eleştirerek, içinde yaşadığımız çağı klâsik teorilerin gözden düştüğü, modeller, kodlar, enformasyon ve medya yoluyla realitenin yerini taklitlerin aldığı, yani realite ve taklit arasındaki ayrımların ortadan kalktığı bir dönem olarak niteler. Bu yaklaşımıyla Baudrillard özellikle, yapısalcılığın "fenomenlerin

ardında gizli yapılar vardır” yaklaşımını çürütür. Post-yapısalcı felsefenin argümanlarını mantıksal sonuçları bakımından daha da ileri götüren Baudrillard, post-yapısalcılığın, “metnin dışında hiçbir şey yoktur” fikrinden hareketle, bir tasvir veya gerçeklik, bir gösterge veya gösterilen ikiliğinin aşılması gerektiği sonucuna varır. Bundan böyle tasvirler hiçbir surette, tasvirin ötesinde herhangi bir dışsal gösterilene ya da gerçekliğe bağlanamaz. Bu ayrım postmodernizm ve post-yapısalcılığın en temel farklarından birini oluşturur (Küçükalp, 2003: 103).

Simülasyon kavramının harita üzerindeki bir toprak parçası, bir töz ya da referans sistemiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek, yani simülasyon denilmektedir. Bir başka deyişle, ne harita öncesinde ne de sonrasında bir toprak parçası vardır. Bundan böyle önce harita, sonra topraktan –gerçeğin yerini alan simülakrlardan– söz etmek gerekecektir (Baudrillard’dan akt. Küçükalp, 2003: 103).

Bu anlamda Baudrillard’a göre, artık hakikat veya gerçeklik yerine sadece evrensel ve zorunlu taklitlerden bahsedebilmek mümkündür (Küçükalp, 2003: 103). Dolayısıyla, West’in ifadesiyle, postmodernizmde post-yapısalcılıktan bir adım daha ileri gidilerek gerçekliğe bir köken veya arkasında yatan bir temel aramaktan vazgeçilmiştir (West, 1998: 278). Her şeyin göstergeler halinde üretilmesinin bir sonucu olarak kültürün fotokopileşmesine değinen Baudrillard, bu süreç içerisinde her türlü kültürel kategorinin olabildiğince genelleştiğini ve özgüllüğünü kaybettiğini söyler. Baudrillard’a göre bu, bundan sonra ne politik, ne estetik, ne de herhangi bir alanda bir belirleyici ilkedden söz etmenin mümkün olamayacağı anlamına gelir (Küçükalp, 2003: 104). Baudrillard’ın daha sonraki yazılarında imaj veya gösterge, bütünüyle gerçekliğin yerini alır. West’in ifadesiyle, Baudrillard’ın yazılarında post-yapısalcılığın argümanları kendi mantıksal sonuçlarına, hatta bundan daha ileriye götürülür. Dolayısıyla Baudrillard’a göre, eğer metnin dışında hiçbir şey yoksa, tasvir ve gerçeklik, gösterge ve gösterilen ayrımlarının aşılması gerekir ve tasvirler (imajlar) bir dış gerçekliğe doğrudan bağlanamazlar. Dolayısıyla simülasyon artık daha fazla bir arazinin ya da maddi gerçekliği olan bir varlığın modeli olmaktan çıkmıştır. Simülasyon bundan böyle, bir asıl ve gerçeklik olmadan, bir gerçekliğin modelleriyle yaratmadır, o

hipergerçekliktir (West, 1998: 278). Baudrillard'a göre hipergerçeklik gerçek ve gerçek olmayan arasındaki ayrımların bulanıklaşmasına işaret eder ve burada 'hiper' öneki, gerçeğin bir model uyarınca üretilmesiyle ortaya çıkan gerçeğin gerçekten daha gerçek hale geldiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Baudrillard'a göre, Disneyland'daki ABD ile ilgili modeller, ABD'nin gittikçe daha çok Disneyland'a benzemesinden dolayı toplumsal dünyadaki şeklinden daha gerçektir. Baudrillard'ın ifadesiyle, 'hipergerçek' modellerin gerçeğinin yerine geçtiği bir durumdur ve bunun örnekleri hayat tarzı dergilerindeki ideal ev, ideal yaşam tarzı, reklâmlarda ya da moda gösterilerinde örneği bulunan ideal moda, bilgisayar kitapçılarında ortaya konulan ideal bilgisayar vasıfları gibi olgularda görülebilir. Bu örneklerde model gündelik hayatın belirleyicisi haline gelir ve hipergerçeklik ve gündelik hayat arasındaki sınır silinir. Dolayısıyla hipergerçekliğin bu şekilde ilerleme kaydetmesiyle simülasyonlar bizzat gerçekliği oluşturmaya başlar. Hatta öyle bir hale gelir ki, simülasyonlar bizzat gerçekliğin ölçütü haline gelir (Best ve Kellner, 1998: 149). Postmodernitenin tahrip edilmiş moderniteden arta kalanlar ile bir oyundan ibaret olduğunu düşünen Baudrillard'a göre, reklâmın her şeyi istila ettiği bir çağ için televizyon 'nihai ve mükemmel' bir nesne haline gelmiştir (West, 1998: 278). Baudrillard, reklâm ve televizyonun kamusal ve özel alanı parçaladığı ve nihayetinde postmodern dönemde toplumsalın da sonunun geldiği düşünür ve ona göre, bu da, bizim bir post-çağda yani anlamsız bir post-tarih içinde yaşıyor olduğumuz anlamına gelmektedir. Söz konusu anlamsızlığın arka plânında her şeyin estetik bir fenomen haline getirilmesi bulunmaktadır. Dünya kozmopolit bir biçimde sahnelenerek görüntüye dönüştürülmüş ve bu da görülecek hiçbir şeyin olmadığı bir görüntü bolluğunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda postmodern kültür, işaret eden ve işaret edilen arasındaki mesafeyi çökerterek, şeylere yönelik aşkın veya realist bakış açılarını da yüksek ölçüde zorlaştırmıştır. Çünkü postmodern kültür, işaretlerin (göstergelerin) aşırı üretimini sağlayarak, onların öznelerinin de dayanaklarını kaybetmelerine yol açmıştır. Baudrillard benzer bir yaklaşımla postmodern dönemde iktidarın da başkalaşım göstergelere dönüştüğünü ve göstergeler temelinde üretildiğini söyler ve Foucault'yu, her ne kadar iktidarın karmaşık ve çoğul bir karaktere sahip olduğunu görmüş olsa da, postmodern dönemde iktidarın tamamen soyut bir hale geldiğini ve dolayısıyla da makro ya da mikro anlamda olsun, onun herhangi bir kurumda mevzilenemeyeceğini görememiş olmakla eleştirir. Foucault'nun disiplinler iktidar görüşünün aksine Baudrillard, artık iktidarın göstergelerin, saptanması imkânsız dolaşımına bağlı ölü bir iktidar olduğu kanaatinde

(Küçükalp, 2003: 104). Baudrillard postmodernist teorisyenler arasında en fazla sözü edilen simalardan biridir.

Postmodernizmi periyodik bir süreç içerisinde ele alan Jameson ise, postmodernizmin kapitalizmin gelişme mantığı içerisindeki bir evreye tekabül ettiği kanaatindedir. Buna göre kapitalizm piyasa kapitalizmi, tekelci kapitalizmi ve geç kapitalizm olarak üç ayrı evreye ayrılabilir. Her bir evre ayrı bir kültürel görünüme sahip olup, postmodernizm de geç kapitalizmin kültürel egemenliği veya mantığıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Jameson, önceki kültürden radikal bir kopuş olarak postmodern kültürün ortaya çıkışını 1950'lerin sonlarına, yani elektronik ve nükleer güçle çalışan aygıtların üretimine bağlar (Küçükalp, 2003: 140-105). Genel olarak ele alındığında postmodernistler, modernizmin bilimsel ve nesnel olma iddiasındaki söylemlerini meta-anlatı olarak isimlendirip reddederler. Söz konusu anlatılar özellikle post-yapısalcı düşünürler tarafından, söz-merkezli, doğrusal ve totalleştirici olarak görülüp reddedilir.

Postmodernist kuramcılarının en önemlilerinden biri olan Lyotard, *Postmodern Durum* adlı çalışmasında ilk defa meta-anlatı kavramlaştırmasını modern çağın meşrulaştırıcı söylemlerini nitelemek için kullanmıştır. Kendi inceleme nesnesinin son derece gelişmiş toplumlardaki bilginin durumu olduğunu söyleyen Lyotard'a göre, modern bilim kendisini meşrulaştırmak için kullandığı söylemi felsefe olarak göstermeye çalışmaktadır. Bu anlamda Lyotard, modern ve meta-anlatı terimleri arasında birebir ilişki kurarak, modern terimini, kendisini bu tür tinin diyalektiği, hermeneutik anlam, rasyonel ya da çalışan öznenin özgürleşimi ya da zenginliğin yaratımı gibi anlatılara açık başvurularda bulunan bir meta-söyleme gönderme yaparak meşrulaştıran bir bilimi adlandırmak için kullandığını belirtir (Lyotard, 1997: 11-12). Lyotard'a göre postmoderni karakterize eden şey, meta-anlatılara yönelik bir inançsızlık, yani meta-anlatıların sonu düşüncesidir. Lyotard'ın özellikle vurguladığı nokta, toplumların post-endüstriyel, kültürlerin de postmodern olarak nitelenen çağa girmesiyle birlikte bilginin konumunda önemli değişikliklerin ortaya çıkmış olmasıdır (Lyotard, 1997). Modern düşüncede bilginin meşruluğu ve birikimselliği adeta hiç sorgulanmadığı halde, postmodern dönemle birlikte artık bilimsel ve teknik bilgi, olsa olsa küçük bir anlatı işlevi taşımaktadır. Çünkü bilimsel bilgi modern dönemde iddia

edilenin aksine hiçbir biçimde bütünü temsil edemediği gibi, çoğunlukla da çatışma ve rekabet içerisinde olan bir bilgi biçimini ifade etmektedir (Küçükalp, 2003: 101).

Düşünceleriyle postmodern felsefenin oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerden en önemlileri Nietzsche, Heidegger, Wittgenstein, Foucault, Derrida, Lyotard, Baudrillard, Rorty, Irigaray, Kristeva olarak sıralanabilir. Kendisinden önce ortaya çıkan düşünce okullarının aksine, postmodern felsefenin temel bir savunusu olmadığı gibi genel bir öğretisi de yoktur ve dolayısıyla, Ulaş'ın ifadesiyle, “postmodern felsefe denince, daha çok, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Marksçılık, yapısalcılık, varoluşçuluk, post-yapısalcılık, yapı-sökümcülük gibi bir dizi felsefe akımından çeşitli biçimlerde etkilenmiş ortak bir felsefe düzlemi anlaşılmalıdır” (Ulaş, 2002: 1152).

Postmodernistler ve post-yapısalcılara göre, modernizm her ne kadar doğa üzerinde büyük kazançlar sağlamış ve toplumların karmaşıklığında gözle görülür bir artışa yol açmış olsa da, ötekini tanıma ve ötekine saygı göstermede sistematik bir başarısızlıkla lekelenmiştir. Dolayısıyla gerek post yapısalcılık, gerekse postmodernizm, alışılmış olanın aksine, dikkati inatla modern aklın ‘hâkimiyet arzusu’nun bir sonucu olarak baskı altına alınmış ve ihmal edilmiş olana çeker. West’in ifadesiyle, postmodernist stratejiler, Batı aklının merkezindeki ahenksizliğe ‘tanıklık eder’ ve dolayısıyla ‘öteki’ne karşı olan sorumluluğu gözler önüne serer (West, 2005: 351).

Özetle, postmodernizm tartışmaları kültürel teori alanında, modernist sanat biçimleri ve pratiklerden koptuğu iddia edilen bir dizi kültürel yapıtı tanımlayan mimari, edebiyat, resim vb. alanlarında yeni ‘postmodern’ kültür biçimlerinin işaretleri olarak başlamıştır. Felsefi alanda kendisini göstermesi ise, modern felsefe geleneğinin yerini alacak bir postmodern felsefeye ihtiyaç duyulduğu iddiaları sonucunda ve analitik felsefeye duyulan bir tepkinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Postmodernizmin en temel özelliği, meta-anlatılar karşısında göreliliği savunması ve modern bilim anlayışına karşı çıkmasıdır.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, yapısalcılıkta bir sözcüğün anlamı, onun diğer sözcüklerle olan ilişkisinde –anlam nesne ve sözcük arasındaki ilişkiden ziyade sözcükler arasındaki ilişkide– yatar. Gösterge kavramı, gösterilen bir şey olduğunu ima eder ve ‘yapı’ kavramı burada sıkı ve düzenlenmiş bir şeydir. Post-yapısalcılık bu düşünceleri terk eder, sadece bir düzeyin olduğunu iddia eder: yüzey. Post-yapısalcılığa göre, dünyada hiçbir gizli derinlik yoktur ve yüzey en ilkel biçimde kaotik ve anlamsızdır (Craib, 1992). Post yapısalcılık ile birlikte bir gösterilene doğru bir kayma yaşanmış ve postmodernizmde bu daha da uç bir konuma taşınmıştır.

Murphy’nin ifadesiyle, modernitenin insanlığa bıraktığı yaygın ve egemen dogmalardan biri, bilim adamları ve uzmanların ideolojilerden uzak bir bilim yapabileceği iddiasıdır. Postmodernizme göre, ideoloji ve bilim arasında yapılan ayırım modern bir ayırımdır ve postmodernist düşünürler bu düşünceyi çıkış noktası olarak alan her düşünceyi ve tüm ‘-izmler’i reddederler. Postmodernizme göre, ideolojiden bağımsız bir hayat alanı yoktur. Bilim de bu anlamda entellektüel bir ideolojidir. Postmodernistlere göre, ideolojiler, gündelik hayatın ideolojileri ve entellektüel ideolojiler (rasyonalizm, empirizm, pozitivizm, anti-realizm, idealizm gibi) olarak ayrıldığında, ikinci ideoloji türünü birinci ideolojilere üstün kılan şey, sadece görece daha güçlü olanların zihinlerinde yer almasıdır (Murphy, 2000: 3-4).

Postmodernistlere göre gerçekliğin basit temsili imkânsızdır. Ne bilgi ne de düzen ayırt edicidir. Çünkü dilin tartışma götürmez standartlara ulaşmayı engeller ve var oluş dil içinde oynanan bir oyundur (Murphy, 2000: 60).

Postmodernistlere göre dil yalnızca bir araç değil, insanların dünyayı anlamalarını sağlayacak biricik çerçevedir. Dil bilinen her şeyi kuşatır. Bizim gerçeklik olarak tanımladığımız şeyler bu nedenle önemli ölçüde dilsel bir alışkanlıktır. Dilin bu yorumu gerçekliğin pozitivist tanımının yeniden düşünülmesini gerektirir. Postmodern düşüncede bilgi ve yorumun iç içe geçmesinden dolayı, hakikat belirsizleşir (Murphy, 2000: 61).

3. 2. JACQUES DERRIDA VE YAPI-BOZUM

Bugün hâkim olan dil ve anlam kavrayışımız, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Saussure'ın ve C. Sanders Peirce gibi öncülerin çizdiği yolda gelişen göstergebilimin en son vardığı noktada ortaya çıkan dil ve anlam kavrayışıdır. Jacques Derrida'nın son biçimini verdiği bu kavrayışa göre, dili dil yapan şey, özdeşlikler değil, farklılıklardır. Söz konusu bakış açısı, üretilmiş bir göstergenin mutlak, değişmez bir anlamı olmayacağını ve dil kullanımının konuşanın/yazanın bir işlevi olmadığını ileri sürer. Diğer bir deyişle, anlam artık onu konuşanın/yazanın elinden alınarak dinleyenin/okuyanın eline teslim edilmiştir (Aysever, 2003: 127). Derrida, çağdaş dünyada en çok tanınan Fransız düşünürlerinden biridir. Düşüncesi, sadece felsefeciler tarafından değil, çok geniş bir yelpaze içinde, neredeyse tüm sosyal bilim, sanat disiplinleri ve entelektüeller tarafından da alınılmıştır. Onun düşüncesi, tüm dünyada yapısöküm pratiklerinin ilham kaynağı olmuştur (Direk, 2006: 47-48). Jacques Derrida, 1960'larda, Fransa'da yapısalcılığın hâkim olduğu bir dönemde, dil ve yapı hâkimiyetine, 'differance' kavramıyla karşı çıkmıştır (Akay, 1999: 5). Derrida'nın günümüz felsefesi açısından önemli bir isim olmasının bir nedeni de, post-yapısalcılık adlı düşünce akımının ortaya çıkışı üzerindeki etkisidir. Lemert, post-yapısalcılığın başlangıç noktasını, yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden Derrida'nın 1966 tarihli konuşmasında görür. Derrida bu konuşmasında, "yapısalcılığın geçmekte olduğunu ve yeni bir post-yapısalcı çağın başlamakta" olduğunu ilân eder (Lemert'den akt. Ritzer, 1992). Derrida'nın günümüzde hâkim olan dil ve anlam kavrayışı ve çağdaş bir akım olan post-yapısalcılık üzerindeki güçlü etkisi nedeniyle bu bölümde post-yapısalcı düşünürler arasından özellikle J. Derrida'nın dil üzerine görüşlerinin genel bir taslağı sunularak sesmerkezcilik ve sözmerkezcilik terimleriyle ne anlatmak istediği ele alınacaktır.

Derrida'nın argümanları da Foucault gibi esasen dil üzerinedir, ancak Derrida temsiliyetçi düşünceyi reddetmekle kalmayıp, anlam ve dünyayı sistematik kontrol aracı olarak dil anlayışını da tamamen terk eder. Anlam her zaman bütünlüklü ve sistematik bir biçimde kendini gösterir ancak bu görüntü tamamen bir hayaldir. Derrida'nın projesi, dili düzenliliğin dayatmasından kurtararak anlamı yapısökümüne uğratmak ve böylece dile açıklığını yeniden kazandırmaya çalışarak anlama karşı çıkmaktır (Cuff *et*

al, 1998: 320). 1930 yılında Fransa’da doğan J. Derrida’nın temel eserleri, *Yazı ve Farklılık, Ses ve Fenomen, Sirayet, Felsefenin İmkânları, Konumlar, Sokrates’ten Freud ve Ötesine, Gramatolojiye Dair, Boş Şeylerin Arkeolojisi* olarak sıralanabilir. Derrida, Kıta Avrupası felsefe geleneğine bağlı felsefeciler tarafından yüzyılımızın dahi filozofu olarak görülür (Cevizci, 2000: 235).

Derrida’nın etkilendiği önemli isimler Nietzsche, Freud ve Heidegger’dir. Bu düşünürlerin hepsi de ‘söküme alma’ yönteminin gerekliliğini savunan kişilerdir. Örneğin, Heidegger, her zaman ‘varlık’ı söküme alır, Freud, ‘ruhu’ , Nietzsche ise ‘bilgi’yi söküme alır. Derrida, Nietzsche’in yapıtlarının başlıca öz yapısını metafiziğe duyulan sistematik güvensizlik ile ‘doğru’ ve ‘anlam’ değerlerine karşı duyulan kuşkunun oluşturduğunu ileri sürer. Derrida ve diğer post-yapısalcılar, Nietzsche’nin düşüncelerinden etkilenseler de, onun felsefi duruşunu çok fazla takip etmemişlerdir. Örneğin, pek çok post-yapısalcı toplumsal bağlama göre dünyayı ayrı ayrı biçimlerde yorumlasak da hepimizin yorumladığı tek bir dünya olduğu görüşünü kabul ederler. Ancak Nietzsche için yorumlamalarımız ötesinde hiçbir fiziksel gerçeklik yoktur. Yalnızca bakış açıları vardır. Nietzsche’nin felsefesini baştan sona kaplayan örtük duruş, hiçbir nihai sonuca varılamayacağı anlamına gelir. Metin asla durağanlaştırılmaz, bu nedenle şifresi de hiçbir zaman çözülemez. Nietzsche, asla dilin sınırlarından kaçamayacağımıza, çünkü dilden başka hiçbir seçeneğimizin olmadığına, her zaman dilin içerisinde kalarak iş görmek zorunda olduğumuza inanır. Sarup’a göre, Nietzsche’nin karşıtların bağına çözmesi, Derrida’nın karşıtları yapıbozumuna uğratma eylemine benzerlik gösterir. Nietzsche’ye göre yazınsalın doğru bir anlama sahip olanağı yoktur. Derrida, felsefe söyleminin şifresi çözülmesi gereken bir şey olduğunu ifade ederek bu görüşe sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir. Nietzsche eğretilmelerin oluşumunu insanın beti (figure) kurma dürtüsüne duyduğu yakınlıkla betimlemiştir. Ona göre her düşünce, eşdeğer olmayanın eşdeğer kılınmasıyla ortaya çıkar (Sarup, 1997: 74-75). Sonraki yapıtlarında Nietzsche, betisel dürtüye ‘güç istenci’ adını koymuştur. Öyle ki doğruyu istemek gerçekte gücü istemektir. Çünkü bilgi için tanımlanan bu dürtü egemenlik dürtüsüne geri taşınabilir, onunla örtüştürülebilir. Sarup’un ifadesiyle Nietzsche, Derrida’yı pek çok bakımdan; gerek yazma stratejisi gerekse yazma biçimi bakımından öncelemiştir. Nietzsche, Platon’dan bu yana felsefenin, dilin temelde eğretilmeye dayalı bir yapısı olduğu gerçeğini bile bile bastırıldığını savunmuştur. Nietzsche’den sonra Derrida, bütün dilin sonuna kadar eğretilmeli bir yapıya sahip

olduğunu dilin benzetme ve betimlemelerle çalıştığını özellikle vurgulamıştır. Herhangi bir sözcüğün standart yazınsal anlamda olduğuna inanmak yanılgıdan öte bir şey değildir. Bu görüşün anlamı şudur: edebiyat ve felsefe arasında belirli bir ayrım yoktur. Eğretilmeler özlerinde temelsiz ve yalnızca bir gösterge kümesinin yerine geçen bir başka gösterge kümesi olduklarından, dil, bu mecazi ve keyfi doğası nedeniyle yanlış yola sapmaya eğilimlidir. Dilin aynı zamanda gerçekliği oluşturduğunun düşünülmesi nedeniyle, eğretilme konusu günümüzde gittikçe önem kazanmıştır. Post-yapısalcı düşünce içinde dikkatler bu gün gittikçe artan bir oranda sözsansal araçların deneyimimizi ve yargılarımızı nasıl biçime soktuğuna, dilin belirli eylem tiplerinin değerlerini arttırmaya olanak sağlarken diğerlerinin etkinliğini nasıl olup da azalttığına çevrilmiştir. Eğretilmeli anlatımlar dili tamamen kapladığı için dilin eğretilmeden temizlenmesi söz konusu değildir. Tek bir şeyi çepeçevre saran söz sanatsal bir bağcık türü olması nedeniyle, o farklı anlamlara yol açan eğretilmeler anlamın çoğalmasını sağlar. Eğretilmeyi anlamak en az eğretilme yapmak kadar yaratıcı bir çabadır. Eğretilme her yerde her zaman bulunur. Üstelik de hiçbir eğretilme asla şifresi çözüldü diye bir kenara atılamaz. Eğretilmeler genel olarak birçok söylem türünü yapılandıran, şeylerin hangi biçimde kavranacağını önemli ölçüde etkileyen yollardan biridir. Eğretilme bu özelliğinin yanı sıra konuşmayla öylesine iç içe girmiş konuşma içinde öylesine doğallaşmıştır ki, eğretilmenin insana verdiği farklılık duygusu konuşmacılar ve dinleyiciler arasında kaybolup gider. Günlük dil tamamen eğretilmelerle doludur ve Derrida, Nietzsche'nin bu düşüncesine sonuna kadar inanmaktadır. Derrida, Nietzsche, Rousseau, Husserl, Heidegger ve benzeri pek çok filozofu derinlemesine incelemiştir. Bütün bu düşünürlerin ortaya attıkları düşünce dizgelerinin kendilerini ancak dilin sökücü etkilerini göz ardı etmek ya da bastırmak yoluyla kabul ettirdiklerini öne süren Derrida'ya göre, Batı metafiziğinin başlıca yanılsamalarından biri, dili dikkate almaksızın dünyanın akıl yoluyla kavranabileceğine ve bunun yanında salt, sahici bir doğruya ulaşabileceğini duyduğu inançtır (Sarup, 1997: 83). Dolayısıyla, felsefeyi, “deliliğe en yakın noktada deli olmanın zihinsel acısına panzehir olarak verilen yatıştırıcı ilaç” olarak tanımlayan Derrida, argümanlarını özünde egemen felsefi geleneklere, yani gerçekliğin tam ve nihai bilgisine ulaşmaya çalışan Batı Metafiziğine karşı geliştirmiştir. Diğer bir deyişle, Derrida, Batı felsefesi geleneğiyle derinlemesine hesaplaşmış, ondaki çelişki ve çıkmazları göstermeye çalışmıştır. Derrida'nın düşünceleri, kendi özel gelişimi içinde, Barthes ve Foucault'un dil konusundaki görüşlerinden çoğunu, yani dil aracılığıyla ifade edilen batılı düşünce

biçiminin baskıcı olduğu eleştirisini içerir. O da aynı şekilde dilin ele geçirilemezliği düşüncesine sahiptir (Cuff *et al*, 1998).

Derrida, çalışmalarında, ‘logos’un akıl şeklinde yorumlanmasının sonucu olan logosantrik veya akılmerkezci felsefeye şiddetle karşı çıkar. Kendisi bu geleneğin tam karşısında yer alan ve ‘logos’u söz ya da dil olarak yorumlamanın sonucu olan dilmerkezci felsefe geleneği içinde yer alır. Ne var ki Derrida bağlı bulunduğu dilmerkezci felsefe geleneğini de sesmerkezciliği, dildışı aşkın bir varlığın mevcudiyetine kapı araladığı için, eleştirmiştir. Nietzsche, Heidegger ve yapısalcılığın babası Saussure’dan yola çıkarak kendi felsefesini oluşturan Derrida, özcülüğe, düalizme, Descartesci felsefeye, akıl ya da mantıkmerkezciliğe, Aydınlanma felsefesiyle pozitivistliğe ve dolayısıyla bütün moderniteye ilişkin olarak çok ciddi ve keskin bir eleştiri gerçekleştirir. Onun özcülüğe düalizme ve akılmerkezciliğe yönelik eleştirisi gerçekte metafiziğe, Batı’nın metafiziksel düşüncesine yönelik bir eleştiridir (Cevizci, 2000: 235).

Derrida’nın felsefesi baştan sona tek bir soru etrafında döner: “Neden felsefe tarihi, durmaksızın, yazıyı söze ağırlık vererek ikinci plâna atmış ve yazıya sadece asıl olanın, yani sözün varlığıyla anlam kazanan bir ek gözüyle bakmıştır?” Derrida’nın felsefesi, Hegel felsefesinin, yani Derrida’nın ifadesiyle ‘metafiziğin’ temel önermesiyle hesaplaşmadır. Hegel ya da metafizik, hakikatin bir gün gelip kendini tamamlayacağını, tüm olanaklarını gerçekleştirerek mutlak doygunluğa erişeceğini varsayar. Söz konusu varsayım, zamana, hakikatin kendini inşa etmesi süreci gözüyle bakar; zamanın her aşaması, hakikatin ya da Geist’in bir parçasının gerçekleşmesi, hayata geçmesi ya da yaşama katılmasıdır. Bu parçalar birbirlerinin ardında zincirlenip birleşerek sonunda mutlak hakikati oluşturacaklardır. Bu anlamda, metafiziğin gözündeki zaman, ‘bütün’ yönünde, tüme doğru, tamamlanmışlığa doğru bir ilerlemedir. Bu ilerlemeyi yöneten mantık gereği, yol boyunca gerçekleşen her şey hakikatin ya da Geist’in belleğine yerleşir. Bu anlamda hakikat, bir gün, tüm eksikliklerden kendini kurtarmış ve tüm fazlalıklardan kendini arındırmış olarak, kendini bütünüyle var kılacaktır. Derrida bu anlamda kendi felsefesini metafiziğin karşısında konumlandırır. Derrida, zamana, kotarıcı, soğurucu, birleştirici ve toparlayıcı bir süreç olarak değil, her aşamasında, ‘olan’ın yeni bir ivmeyle beklenmedik, öngörülmemiş, hesaplanmamış yönleri açıldığı, dağıldığı, savrulduğu, ayrıştığı, yayıldığı bir süreç gözüyle bakar. Bu anlamda,

Derrida'ya göre, her aşama, metafiziğin tasarladığı, beklediği 'bütün' hayalinden, umudundan biraz daha uzaklaştırır 'olan'ı. Derrida'nın 'zaman'ı, toparlayarak değil, sıçrayarak, ayrışarak, ilerleyen bir süreçtir. Dolayısıyla sürecin hiçbir aşamasında, 'bütün' den söz edilemez; her seferinde, yalnızca bir 'kesim' söz konusudur sadece (Ege, 2006: 185).

Batı metafiziğinin temelini oluşturan düşüncelerden bazılarını açığa çıkarmanın bu düşüncenin güvenilirliğinin yıkılmasına katkıda bulunacağını iddia eden Derrida'ya göre, Batı metafiziğinin nihai ve tam bilgi arayışı konuşma ve yazma ilişkisine yüklediği anlamın sorunlu olmasından kaynaklanır. Batı metafiziğinde mevcudiyet, açık-seçik, kuşku ihtimalinin tamamen ötesinde olan şeydir. Bu yüzden o açıkça doğru olmalıdır. Bu anlamda kesin bilgi, bilgi nesnesi ve algılayıcı arasına bir şey girmeden doğrudan tecrübe ile elde edilmelidir. Derrida, söz konusu mutlak kesinlik arayışına sert bir dille karşı çıkar, ona göre bu gerçekleşmesi olanaksız bir hayaldir. Sözcüklerin sadece üretildikleri anda mevcut olduğu düşünülmesi için, mevcudiyet fikri, en açık ifadelerinden birini konuşulan sözcüğün yazılı sözcükten daha gerçek olduğu düşüncesinde bulur. En azından Platon'dan beri süregelen bu düşünceye göre, konuşulan sözcüklerimiz doğrudan mevcudiyetimizle ve onları sarf etmemizle bağlantılıdır. Benzer şekilde bizimle konuşanlar için de sözcüklerimiz bizim mevcudiyetimizle bağlantılı şeylerdir; sözcüklerimizi işitmek için onların bizimle olmaları gerekir ve onlar, sözcüklerimizle ne anlatmak istediğimizi doğrudan ağzımızdan duyarak anlamlarımızı bizimle paylaşırlar. Yazmada ise durum farklıdır, sözcüklerimizin anlamı orada bulunmayışımızdan dolayı sadece okuyanın yorumu ile biçimlenir ve çoğu zaman buna müdahale etme şansımız yoktur, çünkü yazdıklarımızı okuyanlar bunun ne anlama geldiğini düşünürken belki de ölmüş bile olabiliriz. Derrida'ya göre bu temelden hareketle çoğu filozof dilin temel doğasını ifade etmek için konuşmayı esas alır; yani konuşma konuşan ve işiten arasında doğrudan bir ilişki meselesidir ve işiten ile konuşan sözcüklerin anlamını kontrol etme gücüne sahiptir. Derrida bu ilişkiyi tersine çevirmeye ve böylece mevcudiyetin aldatıcı doğasını tam anlamıyla göstermeye çalışır (Cuff *at al*, 1998: 321). Yazının, 'özgün bir oyun ve her iletişim sisteminde bir karar verilemezlik ögesi' olduğunu ifade eden Derrida'ya göre, yazı, dilin ön şartıdır (Sarup, 1989: 56). Dolayısıyla, dilin doğasının, konuşmadan ziyade yazmaya bakarak anlaşılabilirliğini düşünen Derrida konuşmacının mevcudiyetinin, anlamı garanti ettiği düşüncesine karşı çıkar. Ona göre bu düşünce,

“anlamın kaynağı veya merkezi öznedir” şeklindeki klasik anlayışın ifadesidir. Ancak aksine, anlamın kaynağı konuşmacı değil dil sistemidir. Konuşmacının (yazarın) mevcudiyeti, anlamın üretimi için zorunlu değildir. Konuşmacının anlamın kaynağı olduğu ve anlamın üretildiği anda, diğer bir deyişle yorumun kontrolü anında olduğu düşüncesi reddedilmelidir (Cuff *et al*, 1998: 321).

Derrida'nın ve onun düşüncelerinden etlikenererek kendi kuramlarını oluşturan diğer post-yapısalcıların anlam kavramını ele alış biçimlerini anlamak açısından 'farklılık' kavramı önemli bir adımı oluşturmaktadır. Post-yapısalcıların ilgi duyduğu yazma pratiği, 'aynı'yla bağlantılı olarak tanımlanmayan bir farklılık anlayışına yaslanır. Bu anlayış doğrudan doğruya Derrida'nın *différence* (fark) anlayışıyla bağlantılıdır. Derrida'nın. Batı metafiziğine karşı temel argümanlarından biri olan 'différance' (fark) düşüncesi, dilin 'sentagmatik' ve 'paradigmatik' boyutlarıyla ilgilidir. *Différance* farklı olmanın (yani karşıtlığın) ve ertelemenin (nihai sonuçlardan birini ertelemenin) önemiyle ilişkilidir (Cuff *et al*, 1998). Derrida, *différence*'ın farklılıkların sistematik bir oyunundan, diğer bir deyişle, farklılık izlerinin sistematik oyunundan oluşan bir yazma kavramı olduğunu savunur. Ona göre, bir metin, bir zincir ya da sistem içinde öğelerin izlerinin birlikte dokunması yoluyla üretilir (Game, 1991: 126). Derrida'nın *différance* kavramı, özdeşlik felsefesinin yerine farklılık felsefesi ikame etmek için kullandığı bir kavramdır. Hem farklı, hem erteleme anlamlarına geldiği için bilinçli olarak muğlâklaştırılan *différance* sözcüğü, kendileri olmadan ne düşüncenin, ne de dilin tanımlanabileceği farklılıklara işaret eder. *Différance* ayrıca, tanımlama ve açıklamanın, tanımlanan ve açıklanan şeyin kendisine değil de, onun diğer metinlere yaptığı gönderimlere bağlı olduğunu ifade eder. Derrida'ya göre dil farklılıklara ve karşıtlıklara dayalı bir göstergeler sistemi ya da oyunudur. Göstergeler anlamlarını, onları birbirine bağlayan bir karşıtlıklar ağından alırlar. Derrida kendisinden çok etkilenmiş olduğu Nietzsche'yle tam bir uyum içinde, şunu öne sürer (Derrida'dan akt. Cevizci, 2000: 237):

Anlam farklılıklar sisteminin ürünüdür ve bu durumda, anlamın yorumu kendinde şeyin temsili olarak hakikatin açılmasını içermez. Tersine dil, diğer insanların yorumu konusunda mümkün yeni uzlaşma yolları ortaya koyan özgür bir yorumlama oyununun aralıksız şifre çözme sürecini içerir.

Derrida'ya göre, yazma konuşmaya göre önceliklidir. Dilin karakterini en iyi ifade eden araç yazıdır. Dolayısıyla Derrida, dilden önce varolan ve dil aracılığıyla nesnel bir tarzda tanımlanan, nesnel bir olgular koleksiyonundan söz etmenin mümkün olmadığını savunur. Derrida, dilin dışında hiçbir şey olmadığını her şeyin metinde olduğunu söyler. Diğer bir deyişle ona göre, “metnin dışında bir şey yoktur” (Cevizci, 2000: 237). Bu anlamda, konuşma artık, yazmanın bir türevi, ona bağlı bir şey olarak görülür ve Derrida, bu konudaki düşüncesini, ‘Metnin dışında bir şey yoktur’ sözü ile ifade eder (Cuff *et al*, 1998).

Çalışmalarında genellikle dilin işlevi ve rolüne odaklanan Derrida'nın önemli kavramlarından biri de yapı-bozum kavramıdır. Yapı-bozum, herhangi bir metnin içinde geçen kavramların metnin bütünlüğü açısından tutarsız ve ikircikli kullanımlarından yola çıkarak, metnin yazarı tarafından kurulan kavramsal ayrımların başarısızlığını açıklamak amacıyla geliştirilmiş bir metin okuma yöntemidir. Bu yöntem her türden metne uygulanabilse de, kesinlik iddiasındaki metinler üzerinde daha etkilidir (Sarup, 1997: 59). Derrida, yapısalcıların yüzeydeki anlamların gerisinde yatan gizli bilinçdışı yapıları ortaya çıkarma girişimlerini eleştirir. Bununla birlikte, Derrida'nın metafizik düalizmin yeni bir şekli olduğu gerekçesiyle karşı çıktığı diğer bir nokta ise, yüzeysel olanla derinde olan, olayla yapı, dışsal olanla içsel olan, bilinçli olanla bilinçsiz olan arasında yapısalcılar tarafından kurulan karşıtlıklardır. Derrida yapısalcılarının bir göstergeler bilimi arayışından vazgeçerek yapı yerine yapı-bozumu ön plâna çıkarmıştır (Cevizci, 2000: 1004). Derrida, yapısalıcılardan farklı olarak, bir yandan dilin zamansal bir süreç olduğunu, dilin son derece oynak olup onun hiçbir ögesinin, mutlak ve değişmez bir biçimde tanımlanamayacağını, dilde her şeyin ya da her ögenin başka her şeyin izini sürebileceğini savunur. Diğer yandan, dilin başka bir şeye indirgenemez aşırılıklarını çoklu bir anlam oyunu olarak görüp önemsemiştir (Cevizci, 2000: 1004).

Yapı-söküm terimi dilimize, yapı bozma, yapı çözme, kurgu-söküm, yapı-söküm şeklinde farklı çevirilerle girmiştir. Kavram bütün bunların hepsini kapsayıcı özelliktedir. Yapı-söküm, hermeneutik/yorumcu görüş çerçevesinde ise, kavram yapının çözümü, yerinden sökülmesi, tersyüz edilmesi anlamlarına karşılık gelir (Sözen, 1999: 59). Derridacı yapı-söküm (dökonstrüksiyon), sürekli yorum olarak anlaşılmalıdır. Bu haliyle, gramatoloji (yazıbilim) ve yapı-söküm bir arada işler ve “karar verilemezlik ögesi” ile de ebedileşir. Diğer bir deyişle, felsefenin yapı- bozumu, onu gramatolojiye

açmak, felsefeyi yazmak ise onu yapı-bozuma tâbi tutmaktır. Derrida'ya göre, gramatoloji bilimsel kavram ve normları söz merkezçiliğe, ses merkezçiliğe, ontolojiye bağlayan düşünce bilimlerini dökonstrüksiyona tâbi tutar. Gramatoloji sonsuz bir çabadır ve uygulamada sözmerkezçiliği aşmış olan ne varsa peşine düşmek durumundadır (Derrida'dan akt. Sözen, 1999: 60). Kendisiyle yapılan konuşmalarda Derrida, 'dekonstrüksiyon' (yapı-bozum) kavramını, aslında bir yıkımdan çok, bir ayrıştırma ve bozma yahut çözme ve sökme eylemlerini gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Akay, 1999: 7).

Derrida'nın yapı-bozumcu (dökonstrüksiyonist) yaklaşımı, onun pozitivist bilim anlayışının tecrübeciliğine itirazıdır. Yapı-bozumculuk felsefi bir konum olmaktan ziyade metinler hakkında düşünmeye ve bunları "okuma" ya ilişkin bir tarzıdır. Metinler yaratan ya da sözcükler kullanan yazarlar, bunu, daha önce karşılaşmış oldukları başka metinler ve sözcükler temelinde yaparken, okuyucular da onların metinlerini benzer biçimde ele alırlar. Derrida'ya ve diğer yapı-bozumculara göre, metinler arası örüntünün kendine özgü bir yaşamı vardır. Buna göre, yazdığımız şeyler kastetmediğimiz, hiçbir biçimde kastetmiş olamayacağımız anlamlar nakledeleler. Dolayısıyla sözcüklerimiz kastettiklerimizi aktarmazlar ve bir metne hâkim olmak post-yapısalcılara göre beyhude bir çabadır (Harvey, 1999: 67).

Derrida, metin okuma için tek bir yol önermez ona göre, dökonstrüksiyon, prensipler belirlemez ve dökonstrüksiyonu yazıya ilişkin 'ipucu/iz' kavramıyla açıklar. Kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılması, esas kullanılması gereken kelimelerin unutulması riskini getirir. Heidegger 'in 'hâkim kelime' olarak adlandırdığı bu kelime yerine Derrida ise 'ipucu/iz' kavramlarını kullanır. Bunun için ipucuna bir 'ön-yazı' da denilebilir (Sözen, 1999: 61). Yapıbozum ya da dekonstrüksiyon eleştirel bir yöntem olup, metindeki çelişkileri orta çıkarmayı hedefleyen bir eylemdir. Grametikal ve sözmerkezci olanın çelişkileri ve hiyerarşisi yapıbozumun ana ilkesi gibidir. Doğal olmayan bir eylemi, doğallığı içinde vermeye çalışmaktadır. Ancak çelişkilerin arasındaki fark ise, Derrida'ya göre, *onto-teolojik (varlık-tanrıbilimsel)* bir fark değil, bir *diférence* olacaktır. Şimdiki zaman ile geçmiş zaman arasındaki *temsil etme* ve *var olmayı* belirleyen şey *diférence* (fark) tır. *Diférence*, 'iz'in(trace) hem yerleşmesini hem de silinişini belirleyen, ekonomik bir harekettir (Akay, 1999: 14).

Derrida, sözmerkezci geleneğin, yazı karşısında konuşma ya da söze öncelik vermesine şiddetle karşı çıkar. Derrida'ya göre, anlam sorunu, gönderimle ilgili bir konu olmaktan çok, gösterilen ile ilgili bir sorundur. Dil dışında, nesnelere, idealarda, özlerde ya da zihinsel imelerde anlam yoktur. Anlam yalnızca dilin fonksiyonudur, yani dilin anlamı, onun kendi dışındaki bir şeyi temsil etmesinden doğmaz(Cevizci, 2000: 236).

Derrida'nın, başta Husserl olmak üzere hemen hemen tüm Batı felsefesi filozoflarının düşüncelerinde karşı çıktığı temel nokta 'dolaysız bir kesinlik alanı' bulunduğu varsayımına olan inançtır. Derrida öncesinde pek çok filozofun kuramı başlangıcını ve köklerini 'bulunuş' düşüncesinden alır. Örneğin, Derrida'ya göre, Husserl'in salt bir anlatım biçimi bulmak uğruna yaptığı araştırma aynı zamanda dolaysız bir bulunuş arayışına karşılık gelir. Derrida 'bulunuş' olanağının toptan reddeder, bunu yaparken de mevcut bakış açısına önemli bir yenilik getirmiş olur. Bulunuşu reddetmekle Derrida, 'şimdi' diye tanımlanabilecek belli bir tikel 'an'a karşılık gelen bulunuş görüşünü de reddeder. Pek çok insana göre 'bulunuş', bilincin tasarısıdır. 'Bulunuş' o an deneyimlediğimiz algısal dünyanın tam kendisidir. Bulunuşa dair böylesi bir ön-kabule karşı açtığı savaşta Derrida, olguculuğa karşı çıkar (Sarup, 1997: 59). Derrida bağımsız bir gösterilenler alanı olamayacağını ve hiçbir göstereni hiçbir gösterilene işaret ederken düşünemeyeceğimizi ifade eder ve gösterenler dizgesinden asla kaçamayacağımız sonucuna varır. Dolayısıyla bu sonuç da onu, hiçbir koşula bağlı olmayan bir 'bulunuş' olamayacağı düşüncesine götürür. Derrida önceki dönem dil anlayışının en temel yanılgısının, bulunuş varsayımından dolayı konuşmaya ve yazı önünde her zaman bir öncelik tanımasından dolayı eleştirir. Derida buna 'sesmerkezcilik' der. Yapısalcılıkta, konuşmanın yazıya göre daha üstün konumda düşünülmesinin nedeni, konuşmanın 'bulunuş' olanağına yazıya oranla daha yakın olarak görülmesidir. Anlam görünüşte, konuşmaya içkindir, dahası bilincin iç sesiyle konuştuğumuzda kendimizle konuştuğumuzu duyumsamakla kalmaz, bunun yanı sıra konuşurken konuşmanın anlamını yakaladığımızı sanırız ve sanki anlam üzerine herkesin üzerinde anlaştığı bir noktaya vardığımızı, dolayısıyla da 'bulunuş' u ele geçirdiğimizi düşünürüz. Bu noktadan hareketle, konuşma yapısalcılıkta, görünen ana bağlanır ve yazı karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükseltilir. Derrida, sesmerkezçiliği, 'bulunuş' un kaçınılmaz bir sonucu olarak görerek karşı çıkar. Derrida'nın çabası, bulunuş metafiziğinin doğasını gözler önüne sermek için konuşmayla yazı arasındaki karşıtlığı yapı-bozumuna uğratmak olmuştur (Sarup, 1997: 59).

Derrida'ya göre anlamın garantisi olarak konuşmacının mevcudiyeti düşüncesinin yanlış olmasının bir nedeni de, böyle bir düşünce sözcüklerin ne anlama geldiklerini bulmak için ilk ortaya çıktıkları yere, konuşmacıya dönmeyi gerektirmesidir. Bu düşünce Saussure sonrası görüşlere, dilin 'paradigmatik' ve 'sentagmatik' olmak üzere iki eksenini olduğunu savunan görüşlere de aykırıdır. Bilindiği gibi, paradigmatik kavramı, bir konuşma durumunda konuşulan sözcüklerin anlamının onların bizzat konuşulmayan sözcüklerle, yani karşıt unsurlarla ilişkisinden geldiğini anlatır. Örneğin, bir cümlede belirli bir sözcüğü seçtiğimizde, aynı durumdaki diğer bir çok sözcüğü kullanmamış oluruz. Dolayısıyla bir cümledeki belirli bir sözcüğün seçilmesinin sebebi onun diğer sözcüklerden olan *farklılığıdır*. Sentagmatik ise, sözcüklerin belirli bir sıra içinde seçilmesini anlatır. Dolayısıyla bir cümle zamansal bir ardışıklık içinde kurulur ve cümledeki bir sözcüğün anlamı sadece kendisinden önce gelen sözcüklerden değil, aynı zamanda kendisinden sonraki sözcüklerden de kaynaklanır(Cuff *et al*, 1998: 284). Derrida'ya göre, anlam tek bir göstergeye bağlanamaz, bir gösterge bir başkasının 'iz' ince yani sonsuza kadar değişerek sürüp gider. Derrida'ya göre anlam ve söz hiçbir şekilde birbirine özdeş kılınamaz; gösterge her zaman bir başka göstergeye yol açar ve bu böyle sürüp gider. Bu anlamda Derrida, gösterge, bir başlangıç (gönderge) ile bir sonu (anlam) birbirine bağlayan türdeş bir birim olarak ele alınamaz. Asla görünmeyen ancak bir başka göstergenin izinde konaklayabilen gösterge üzerine, ancak 'söküme almak' (*sous rature*) gibi bir üsluba bağlı kalarak çalışılmalıdır (Sarup, 1997: 55-56). Belli bir sözcüğün ne anlama geldiğini görmek için, kendisinden sonra gelecek diğer sözcüklerin gelmesini beklemek durumundayız. Başka bir deyişle, bir kelimenin anlamını onun çıkış noktasından daha uzağa giderek değerlendiririz. Bu tespit kelimeler için olduğu kadar cümleler için de geçerlidir(Cuff *et al*, 1998: 284-285). Dahası, dil zamansal bir süreçtir. Bir cümleyi okurken cümledeki anlamın cümle sonuna kadar ortaya çıkmaz; hatta sonraki cümlelerde geçen göstergeler yoluyla önceki anlamı dahi değiştirebilir (Sarup, 1997: 57). Biz başka kelimeler ve cümlelerin aslında ne anlatıldığı konusunda bir karara varmamıza yardımcı olacağını düşünürüz. Ancak, Derrida'ya göre bizim kesinlikle tam ve nihai anlama ulaşmamız mümkün değildir. Çünkü kelimeler ve cümleler zinciri asla sona ermeyecektir. Daha önceki kelimelerin ne anlattıklarını daha sonra gelen sözcük veya ifadeleri işiterek ya da okuyarak kavramaya çalışırız, ancak her zaman daha fazla gösterge, yani daha fazla kelime, daha fazla cümle olacaktır. Diğer bir deyişle, ne

başlangıçta ne de sonda, kesin ve net anlamın bulunabileceği bir nokta yoktur, çünkü ona göre ne başlangıç nede son vardır. Böyle bir noktanın yeri anlamın değerlendirilmesi açısından temel önemde olmasına rağmen böyle bir başlangıç noktası ya da son noktanın hiçbir şekilde söz konusu olmaması nedeniyle Derrida, anlam konusunda kesin ve mutlak bir şey söylenemeyeceğini ifade eder. Kelimelerin daha sonraki olaylara göre oldukça farklı anlamlar kazanmayacaklarından asla emin olamayız. Göstergeler zinciri sonsuzdur ve onun unsurları tekrar aktif hale geleceği için bir kelimeler dizgesinin ne anlama geldiği konusunda tam olarak kesin konuşabileceğimiz hiçbir nokta yoktur. Bir kelimenin anlamını gösterme arzusu bizi genelde düşünülen yöne götürmeyip aksine ondan uzağa götürecektir. Derrida bu düşünceden hareketle 'différance', kavramına ulaşır. Bu kavram dilin sentagmatik ve paradigmatik boyutlarıyla ilgilidir (Cuff *et al*, 1998: 284-285). Diğer bir deyişle, her göstergede, göstergenin kendisi olmak için dışladığı başka sözcüklerin ve daha önce geçmiş olan sözcüklerin izleri bulunur. Bütün sözcükler/göstergeler bu tür izler taşır. Bu anlamda daha önce geçmiş olan sözcüklerin kalıntısıdır onlar, yani bir cümledeki her sözcük ve bir anlama zincirindeki her gösterge, karmaşıklığı asla tüketilemeyecek izler taşır (Sarup, 1997: 58).

Derrida özellikle Saussure'ın gösteren ve gösterilen arasında kurduğu ilişkiyle ilgilenir. Saussurecu düşüncede her göstergeye gösteren ve gösterilenin birliği gözüyle bakılır. Ne var ki, Derrida'nın dil anlayışına göre, gösteren doğrudan doğruya gösterilene bağlı değildir. Yani gösteren ve gösterilen arasında birebir karşılıklı ilişki yoktur. Gösterenler ve gösterilenler sürekli olarak yeni birleşimler içinde ya birbirlerinden koparlar ya da bir araya gelirler; bu anlamda Derrida, gösteren ve gösterilenlerin aynı sayfanın iki ayrı yüzü olarak düşünüldüğü Saussurecu gösterge açıklamasını yetersiz bularak eleştirir. Derrida'nın burada söylemek istediği, herhangi bir göstergesi okuduğumuzda göstergenin anlamının bizim için apaçık anlamı olmadığıdır (Sarup, 1997: 55-56).

Derrida konuşmayı ayrıcalıklı bir konumdan çıkartarak, dilin gerçekliği temsil eden bir araç olmaktan ziyade, uyuşumsuz olduğunu gösteren bir gramatoloji veya yazı bilimi önerir. Ona göre dil bir sınıflama dil bir sınıflama sistemi olarak işler ve *farklılıklar* veya orada olan-olmayan ikili karşıtlıkları yaratır. Fakat yazılı dil sadece bu farklılığı (farklılaşmayı) değil *farkı* (ertelemeyi) de içerir. Dolayısıyla Derrida

'*différance*' (fark) sözcüğüyle dildeki farklılıklar ya da sınıflandırmaların önceki olayların ürünleri olduğunu anlatmak ister. Yani, yazılı bir sözcük önceki bazı konuşma edimlerinin de bir ürünüdür. Derrida, her göstergenin, konuşulanlar da dâhil, önceki sınıflandırma edimlerinin 'bellek izleri'ni içerdiğini göstermeye çalışır, konuşma ona göre yazıya göre önceliği olan bir şey değil, sadece bir ön-yazma biçimidir. Bu izler, sadece mevcut nesnelere değil, orada-olmayanları da birbirine bağlar (Waters, 1994). Culler bu genel dil yönelimini şu sözlerle özetler (Culler'den akt. Waters, 1994):

Dil farklılıklarının bir oyunu, betimlenebilecek ancak asla tam anlamıyla belirlenemeyecek koşullar altında anlam etkilerine yol açan bir izler ve tekrarlar çoğalmasında düşünülebilir.

Post-yapısalcılıkta metnin yazarı önemsiz görülür, anlamın oluşmasında temel olan metnin yazarının niyeti değil, daha ziyade göstergelerin iç oyunudur. Dolayısıyla bir post-yapısalcı olan Derrida'ya göre, göstergelerin anlamları tamamen keyfidir; düzenli ve belirlenmiş olarak alınamayacak bir yapıya sahiptir. Derrida bu düşüncesini bir metni 'yapı-bozumu'na uğratarak kanıtlamaya çalışır. Ona göre, bir metin kendi konumuyla çelişen ve kendi konumunu tamamlayan okunabilir alt metinlere sahip olacaktır. Yapı-bozumu, bir metnin açıkça söylemek istediği şey ve anlamı sınırlı olan şey arasındaki mevcut gerilimi istem dışı açığa vuran, kör noktalar veya kendisiyle-çelişki anlarının dikkatle aranmasıdır. Dolayısıyla bir metni yapı bozumuna uğrattıkça, sıradan bir okumayla kesinlikle anlaşılacak bir tür stratejik tersyüz etme işlemidir. Diğer bir deyişle, yapı-bozumu, bir metni oluşturmak için yararlanılan düşünce biçimlerinin soy kütüğünü çıkarma girişimidir (Waters, 1994).

Derrida'ya göre, bir yazıyı okurken yazara ulaşamayışımız, bizim okumamızı veya ne yazıldığını anlamamızı engellemez (Ritzer, 1992). Dolayısıyla, okuyucu için, örneğin Shakespeare, ulaşabileceğimiz gerçek bir kişi değil daha ziyade bir yazılar toplamıdır, diğer bir ifadeyle, bir metinler toplamıdır. Her şeyden öte, birey olarak Shakespeare hakkında söyleyeceklerimiz esasen metinlerden gelir. İnsanlar onun kendi adıyla yazdığı oyunların yazarı olmadığını tartıştığında, onların bu çabalarının ana temeli, Shakespeare'in eserleridir. Bu da ancak onun eserlerinin stil birliği ve ayrıcalıkları aranacak biçimde okunmasından geçer. Derrida için, birey olarak yazarın kendi yazılı sözcüklerinin anlamı açısından temel önemde olmaması dil konusundaki

öznenin anlamın kaynağı olmadığı şeklinde ifade edilen genel görüşün kanıtıdır (Cuff *et al*, 1998).

Derrida'ya göre, yorumun amacı hakikate ulaşmak değildir. Dolayısıyla Derrida, yorumun daha fazla yoruma, tarihin daha fazla tarihe yazının da daha fazla yazıya götürdüğünü söyler. Bu anlamda nihai ve değişmez bir yoruma ulaşmanın imkânsız olduğunu ileri sürer. Ona göre, anlam, bağlamsal olup, oyunun dilsel kural ya da uzlaşımlarından doğar (Cevizci, 2000: 237). Derrida anlam konusunda, söz konusu noktaya, Batı felsefesine ilişkin eleştirel değerlendirmenin ardından ulaşır. Ona göre, Batı felsefesi, özdeşlik mantığına bağlı bir felsefedir ve Aristoteles tarafından formüle edilmiş olan özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi üç temel düşünce yasasına dayanır. Bu yasalar sadece mantıksal tutarlılığı varsaymakla kalmazlar diğer taraftan kendilerinin gönderimde buldukları veya yansıttıkları özel bir gerçekliğin, bir kökenin var olduğunu ima ederler. Mantıksal tutarlılığı sağlama olarak korumak için, bu kökenin, söz konusu özsel gerçekliğin basit ve homojen olması gerekir. Yine aynı nedenle bu özsel gerçekliğin, kendi kendisiyle aynı kalması ve kendisinin bilincinde olması gerekir. Bu yasalar ayrıca saflığa ve özdeşliğe zarar veren bütün unsurları dışarıda bırakır. Derrida yapısöküm adını verdiği yöntemiyle işte bu karşıtlıkların imtiyazlı bölgelerini gözler önüne sermeye çalışır (Cevizci, 2000: 236).

Post-yapısalcılığın yapısalcılıkla paylaştığı bir diğer nokta, öznenin merkezi konumdan uzaklaştırılmasıdır. Bu durum, aktöre, aktörün bilincine, öznelliğe ve daha genel anlamda hümanizme bir karşı çıkıştır. (Ritzer, 1992). Derrida'ya göre, özne bir mevcudiyet, özerk ve bağımsız bir varlık, bir merkez, dünyanın veya dilin özü ya da kaynağı değildir. Ben ya da bilinç dilin fonksiyonudur. Dolayısıyla, Derrida Batı düşüncesindeki bilinç ve dil/anlam ilişkisini tersine çevirir. Ona göre, bir merkez olarak özne, tedricen ve tarihsel olarak dilin kullanımıyla oluşur. Bu nedenle Derrida, tıpkı Heidegger gibi, dilin, varlığın evi, varlığın ikamet ettiği yer olduğunu öne sürer. Bu anlamda, 'ben' dilin bir sonucudur (Cevizci, 2000: 235).

Derrida'nın, öznenin reddi kadar önemli olan diğer bir düşüncesi, Barthes ve Foucault gibi, dilin 'temsil etme' aracı olmasından ziyade bir tepki verme aracı olduğunu düşünmesidir. Derrida, ayrıca "dil aslında diğer şeylerin (örneğin, gerçekliğin

doğası veya bireylerin niyetleri ve amaçlarının) araştırılma aracıdır” düşüncesinin dili anlamayı imkânsız hale getirdiğini savunur (Cuff *et al*, 1998).

Post-yapısalcı kuramın en önemli özelliklerinden biri de ben’i yapı-bozuma uğratmaktır. Bu anlamda, söz konusu kuram bütüncül ve durağan bir varlık ya da bilinç yerine, benlikler arasında geçen çok çeşitli ve bütüncül olmayan bir oyun anlayışı geliştirmeye çabalamaktadır. Okur da tıpkı metin gibi asla durağan değildir. Yapı-bozum sayesinde ‘eleştiri’, ‘felsefe’, ve ‘edebiyat’ kategorilerinin tümü yıkılır ve sınırları çığnenir. Nitekim Derrida’nın hemen hemen bütün çalışmalarında temel amaç, dilin hangi biçimler altında filozofların tasarılarını yolundan saptırdığını göstermeye yöneliktir. Felsefe metinlerinde bulunan betimleme araçları ile eğretilmeler üzerine odaklanarak yapar bunu. Yapı-bozum metinlerin yepyeni bir bakışla yeniden okunmasını amaçlayan bir metin okuma etkinliğidir. Yapı-bozum yöntemiyle tüm ‘metin’ler, köktenci ve hiç durmayan sonsuz anlamlar oyunu boyunca, değişmez bir anlam ve doğrunun ötesinde açılırlar. Tüm bunlar Derrida’nın dile ilişkin tutumunun yansımasıdır. Yapı-bozumcu yöntem, genellikle üzerinde, iyiden iyiye düşünülmüş olan gelenekleri tersyüz etmekten, bunun yanı sıra şimdiye kadar, birbirine karşıt terimler arasındaki uçurumda konumlanan, adı koyulmamış, gözle görülmeyen kavramların oynadığı oyuna işaret etmekten oluşur (Sarup, 1997: 879).

Sonuç olarak, Derrida’ya göre dil, uzlaşımaya dayalı olarak kullandığım bir araç olmaktan çok, elimde olmadan kullandığım bir şeydir. Derrida’nın argümanları, metinler üzerine –metin ve anlam üstüne kontrol yanılması yıkan ve göstergelerin sınırsız, kontrol altına alınamaz kapasitelerini serbest bırakan, metinlerdeki görünür merkezleri ve yapıları çözen; dolayısıyla anlamlar çeşitliliğini arttıran– bir çalışma biçiminin geliştirilmesini gerektirir (Cuff *et al*, 1998). Derrida, Saussurecu gösterge düşüncesine oldukça eleştirel bakarak, geleneksel gösterilen ve gösteren kavramlarının sesmerkezci-sözmerkezci episteme içinde yer aldığını ileri sürer. Derrida, yazıyı konuşmaya karşıt bir konumda düşünür ve yazıya konuşma karşısında daha üstün bir yer verir. Derrida gerçekte yazının dilin ön-koşulu olduğunu bundan dolayı da, konuşmanın önsel bir koşulu olarak kavranması gerektiğini belirtir. Yazı bu anlamda ‘özgür bir oyun’dur, yani bütün iletişim dizgelerinde bulunan bir karar verilemezlik ögesidir. Derrida’ya göre yazı kesinlikle deneysel bir yazı anlayışına karşılık gelmez.

Derrida'nın kastettiği anlamda yazı her zaman belli bir 'iz'e dayalı olarak ayakta duran yapının adıdır (Sarup, 1997: 68).

Derridanın yapı-bozumu projesi, belirli bir başlık altında ve yazıyla birlikle tutarlı yapılaşmış bir metin belirlemeye çalışan geleneksel girişimlerin aksi yönde işleyen bir süreçtir. Geleneksel yön mümkün olduğu kadar bir iç tutarlılık aramaya, metnin bütün özelliklerini belli bir şema altında toplamaya çalışırken, onun tersyüz edilmiş şekli olan yapı-bozumu, metinlerin kendi içinde bölünmüş olduklarını ortaya koyarak, metnin bir parçasının bir başka parçası üzerinde görünüşte nasıl bir karşı etkide bulunduğunu göstermeye çalışır ve özellikle metnin direnç gösterdiği karışıklık yarattığı yerleri açığa vurur (Cuff *et al*, 1998: 328).

Gösterge asla birbirinin aynı olmayan apayrı bağlamlardan geçtiği için, anlamın hiçbir zaman kendisine özdeş olmayacağını savunan Derrida'ya göre, anlam bağlamdan bağlama geçişte asla aynı kalmaz, çünkü gösterilen dolaşıma sokulduğu andan itibaren çeşitli gösteren zincirlerince sürekli olarak değiştirilecektir. Yani dilde asla önceden belirlenmişliklerden bahsedilemez. Bu anlamda Derridacı anlamda dil, Saussure ve Lévi-Strauss gibi yapısalcıların sandığından çok daha oynak bir konudur. Dilin hiçbir ögesi mutlak bir biçimde tanımlanamaz; dilde, bir anda her şey her şeye karışabilir, her şey her şeyin izini sürebilir (Sarup, 1997: 58).

3.3. MİCHEL FOUCAULT VE SÖYLEM

Foucault, felsefe ve tarih alanına yaptığı katkıların yanı sıra, sosyal teori açısından da oldukça önemli perspektifler geliştirmiş bir düşünürdür. Sosyal teori açısından Foucault, güç/iktidarı çok-boyutlu analizinin yanı sıra, dil felsefesi, bilginin toplumsal tarihi, kriminoloji, özne ve beden, toplumsal değişme teorileri açısından düşünceleri önemli görülen bir isimdir. Paris'te felsefe ve psikoloji eğitimi gören Foucault, 1960'lı yıllarda, önce Clermont-Ferrand Üniversitesi Felsefe Bölümünün, daha sonra Vincennes Üniversitesi Felsefe Bölümünün başkanlığını yaptı. 1970'te Düşünce Sistemleri Tarihi Profesörü unvanı aldığı Fransa'nın önemli okullarından biri olan Collège de France'ın

akademik kuruluna seçildi. Çalışmaları, metodolojik sorunlar kadar, delilik ve tımarhane (1965), tıp ve klinik pratiklerin doğuşu (1975), suç ve tecrit sistemi (1979), cinsellik ve cinselliğin kontrolü (1980, 1965) gibi konuları içerir. Foucault'nun çalışmaları, oldukça kapsamlı ve yoğun olmasının yanı sıra, çok farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bazı yorumcular Foucault'nun (1926-1984), düşünce hayatına yapısalcı fikirlerle başlayıp, sonradan post-yapısalcı fikirlere yöneldiğini söylemekle birlikte, Foucault kendisini yapısalcı ve post-yapısalcı olarak etiketleyenlere şiddetle karşı çıkar (Megill, 1985: 288).

Dil, Foucault'nun çalışmalarında söylem kavramı kadar önemli bir kavramdır. Ancak ona göre, dilin önemini kavramak kadar onun masum olmadığını anlamak da önemlidir. Dil, Foucault'a göre, asla tarafsız bir ifade aracı değildir. Söylemler, güç ilişkilerinin ifadesidirler ve ilişkilerle bağlantılı pratikler ve konuları yansıtırlar. Söylemi kullanabilme yeteneği, özel bir alanın bilgisine hakim olma durumunu ifade eder. Bir söyleme hakimiyet (örneğin, tıbbi, hukuki v.b.) aynı zamanda bunlardan yoksun olanlar (örneğin hastalar ve müşteriler) üzerinde kontrol sağlamaya yardımcı olur. Söylem, Foucault'a göre öncelikle güç ilişkileri çerçevesinde bir kontrol biçimi sağlayan ve bunu mümkün kılan bir araç/ortamdır (Layder, 2006: 133-138).

Foucault için güç ve bilgi yakından ilgili olmanın da ötesinde birbirinden ayrılması imkansız olgulardır. Bilgi ona göre, sadece güç/iktidar değildir, aynı zamanda gücü ellerinde tutanlar bilgiyi de kontrol ederler. Bu ilişki Foucault' ya göre özellikle modern devletin doğasında oldukça açıktır. Devlet gücü artarken, kendi sınırları içinde toplumsal grupları tanımlamak, kontrol etmek ve sayılarını planlamak için yeni bilgi tipleri, yeni bilgi biçimleri geliştirmeye çalışır. Foucault yaptığı bir dizi araştırmada bu temayı ve onun ardındaki teoriyi geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin *Deliliğin Tarihi* (1965)'inde, toplumun yoksul ve işsizi, hasta ve deliyi nasıl tanımlamaya, açıklamaya ve kontrol altına almaya çalıştığını göstermeyi amaçlar (Slattery, 2007: 477-478).

Game'in ifadesiyle, Foucault'nun çalışmalarındaki temel varsayım, öznenin iktidar- bilgi şeklenimlerinin bir etkisi olarak ortaya çıktığıdır. Bu düşünceye göre, anlamın, iktidarın ya da eylemin kaynağı özne değildir. Özne iktidarın el koyduğu bir bilinçle donatılmıştır. Foucault'a göre, insan varlıklar, söylemler aracılığıyla üretilirler. Örneğin, 'özgül' ve 'önemli' bir özne konumu, liberal söylem tarafından üretilen

'birey'dir. Özne, Foucault'a göre, aynı zamanda toplumsal ya da söylemsel bir etkidir. Foucault dil dahil olmak üzere farklı sistem tipleri arasındaki ilişkilerle ilgilenir. Dolayısıyla onun dile ilgisi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Foucault böylelikle dile yönelik temel göstergebilgisel bilgiyi, iktidara ilişkin analiz bilgisi ile ilişkilendirir (Foucault (1982)'den Akt. Game, 1998: 67-68).

Foucault için güç ve bilgi yakından ilgili olmanın ötesinde, birbirinden ayrılması imkansız olgulardır. Bilgi ona göre, sadece güç/iktidar değildir, aynı zamanda gücü ellerinde tutanlar bilgiyi de kontrol ederler. Güç/bilgi, modern toplumun temelini oluşturur ve söylem, gücün yaratılma, tartışılma, kontrol ve dağıtım aracıdır. Bilgiyi elinde tutanlar tartışma ve söylemin gündemini kontrol ederler ve böylece fiziksel ve hukuki olduğu kadar ideolojik bir güce de sahiptirler. Foucault'a göre, bu ideolojik çerçeveler zamanla bilgi ve otoriteyle birlikte değişir; ortaçağın dinsel çerçeveleri yerini günümüzün bilimsel/rasyonel çerçevelerine bırakır; modern üniversite ve profesyonel yapı, kilise ve manastırın yerini alır (Slattery, 2007: 480).

Arkeoloji ve soykütüğü çalışmalarının aynı projenin birbirini tamamlayan iki yarısı gibi görülmesi gerektiği ifade eden Foucault'a göre, eserlerinin ne yapısalcılık ne de post-yapısalcılıkla özdeşleştirilmesi mümkün değildir (Keskin, 1999: 13). Foucault eserlerinde amacının, "yaşanan anın tarihini yazmak" olduğunu sık sık belirtmiştir. Söz konusu amaç onun, *Deliliğin Tarihi* adlı kitabından, basımı kendisinin ölümünden sonra gerçekleşen *Cinselliğin Tarihi* adlı kitabına kadar geçen süre içinde yayınlanan tüm kitaplarının başlıca amacı olmuştur. Kendisini "yaşanan anın tarihçisi" olarak tanımlayan Foucault, Kıta Avrupası Felsefecilerinin gözünde, "felsefe ile tarihi kaynaştıran", dolayısıyla çağdaş uygarlığın göz kamaştırıcı eleştirisini oluşturan bir düşünürdür. Foucault, sık sık, çağdaş toplumların felsefi ve tarihsel eleştirisini yapma tasarısından söz etmiştir. Ona göre bu eleştiri iki ayrı hedefe yönelecektir. Birincisi Batı'da aklın yükselişiyle ilişkili 'tarihsel koşulları' belirlemek; ikinci olarak, çağdaş kültürün özünü oluşturan ussallığın tarihsel temelleri üzerinde günümüzde nasıl bir konumda bulunduğumuzu incelemeye yönelerek, "yaşanan anın çözümlemesi"ni yapmaktır (Merquior, 1986: 20).

Foucault'a göre, çağdaş felsefe genellikle, 'olgunluğa ulaşmış' özerk aklın tarihsel doğuşunu araştırma isteğinden yola çıkar. Bu anlamda, felsefenin konusu aklın

tarihi; bilim, teknoloji ve siyasal örgütlemenin geniş kalıpları çerçevesinde ussallığın tarihidir ve Merquior'un ifadesiyle, felsefe, Foucault'ya göre, Kant'ın ünlü "Aydınlanma nedir?" sorusuna dayanır. Foucault, Kant'ın bu sorusunun Fransa'da Comte'dan bu yana "Bilim tarihi nedir?" biçimine dönüştüğünü, savunur. Foucault, kendi felsefi katkısını, "Fransa'daki bilim felsefecileri esas olarak bilimsel bir amacın nasıl oluştuğu sorunu üzerinde dururken, benim kendime sorduğum soru şuydu: Nasıl oldu da, insan özne kendini akla uygun bilginin nesnesi olarak ele aldı? Hangi ussallık kalıpları ve tarihsel koşullar aracılığı ile bunu yaptı? İşte benim sorum budur. Özneler kendileri hakkındaki gerçekten ne pahasına söz edebilmektedirler?" (Foucault'dan akt. Merquior: 21) sözleriyle dile getirir. Eserlerinde sık sık kendi yapıtı üzerine geriye dönük olarak değerlendirmelerde bulunan Foucault, öznellik, rasyonalite, hakikat, tarih, insanbilimleri ve pratik siyaset arasındaki ilişkilere bakışını başta, Nietzsche, Kant, Hegel, Marx gibi 19. yy. düşünürleri ile Freud, yeni-Kantçılık, Weber, Frankfurt okulu gibi 20. yy. düşünce okullarını tartışarak temellendirir (Keskin, 1999: 13-14).

Foucault üzerinde Nietzsche'nin oldukça yoğun bir etkisi vardır. Belki de bu etki onun post-yapısalcı olarak düşünülmesinin temel nedenlerinden biridir. Foucault, Nietzsche'nin tarih anlayışından, bir nesnel-toplumsal dünyayı anlama ve anlamlandırma aracı olarak dil konusundaki düşüncelerinden ve son olarak, Batı kültürünün baskıcı yönlerini açığa çıkararak metafizik ve rasyonalizm eleştirilerinden büyük ölçüde yararlanır (Ritzer, 1992). Kısaca ifade edecek olursak, Foucault da Nietzsche gibi, belirli formasyonların gelişim ve rollerini çağdaş toplumlardaki yeni güç ve kontrol örgüsünün bir parçası olarak görür ve bu formasyonların işleyiş biçimlerini su yüzüne çıkarmaya çalışır. Foucault'nun gerek arkeolojik gerekse soykütüğü araştırmalarıyla elde etmek istediği temel amacının, öznesiz ancak belirli bir amaca yönelik, yani niyetel olarak işleyen rasyonalite biçimlerini görünür kılmak olduğunu ifade eden Keskin'e göre, Foucault'un iki bakış açısını birbirinden kaba çizgilerle ayırmak ve 'bilginin arkeolojisi'ni bir tür yapısalcılık, 'iktidarın soykütüğü'nü ise bir tür post-yapısalcılık olarak etiketlemek oldukça yanlıştır. Dolayısıyla ona göre, arkeoloji ve soykütüğü çalışmaları radikal anlamda birbirinden farklı tarih anlayışları değildir ve "birincisinin bazı eksik yönleri ikincisini beraberinde getirmiştir" gibi bir bakış açısıyla Foucault'nun sosyolojisini iki farklı döneme ayırarak ele almak oldukça yanlıştır (Keskin, 1999: 14).

Foucault'nun çalışması kendi içinde büyük bir değişim geçirse de, sürekli merkezi rol oynayan bir unsur 'söylem' kavramıdır (Cuff *et al*, 1998). Foucault'nun özneyi sorunsallaştıran yaklaşımı temelde delilik, hastalık, suç, cinsellik gibi deneyimlerin ve modern Batı kimliğinin oluşumunu biçimlendiren söylemlerin analizlerini içerir (Keskin, 1999: 16). Bu nedenle, Foucault'nun sonraki çalışmalarına temel sağlayan, dil teması ve söylemin tarihsel üretimi konuları üzerinde durmak onun sonraki dönem çalışmalarının anlaşılması açısından olmasının yanı sıra düşüncelerini kendi bütünlüğü içinde kavrayabilmek ve çalışmasındaki sürekliliği daha iyi gösterebilmek açısından da önemlidir. Dolayısıyla bu bölümde, Foucault'un 1960'lar ve 1970'lerde etkili olan ve günümüzde sosyal teorinin önde gelen tartışma konularından biri olmayı sürdüren, 'dil' ve 'söylem' konusundaki görüşleri aktarılacaktır. Foucault, dil ve gerçeklik ilişkisi konusundaki görüşlerini Saussure'dan etkilenererek oluşturur. Bununla beraber, Foucault'nun dilin temsil işlevini konu alan çalışmaları, tarihsel dönemlerde söylemleri biçimlendiren koşulları anlamaya yöneliktir.

Foucault'nun ilk dönem çalışmaları, 'Psikiyatrinin Arkeolojisi' alt başlıklı *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* (1961), 'Tıbbi Anlayışın Bir Arkeolojisi' alt başlıklı *Kliniğin Doğuşu* (1963), 'İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi' alt başlıklı *Kelimeler ve Şeyler* (1966) ve ardından bu üç eserde kullandığı yöntemi anlattığı *Bilginin Arkeolojisi* (1969) adlı yapıtlarıdır. Foucault'nun bu dört kitabı Batı Avrupa'da Rönesans'tan günümüze düşüncenin doğasında meydana gelen temel değişimler, başka deyişle modern-öncesi dönemden günümüze kadar uzanan süre boyunca bireylerin dünyadaki şeyleri algılama biçimleri ve düşüncenin dünyadaki şeyler arasında nasıl bir bağ kurduğu ile ilgilidir. İlk üç araştırması olan *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Kelimeler ve Şeyler* adlı kitapları özellikle 'arkeoloji', 'episteme' ve 'söylem tarzı' terimlerine dayanmakla birlikte, söylem tarzı analizi kapsamlı olarak *Bilginin Arkeolojisi* adlı çalışmasında gerçekleştirilir (Cuff *et al*, 1998).

Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de, 'biyoloji'den 'psikoloji'ye, 'dilbilim'den 'iktisat'a kadar insana ilişkin tüm bilgi türlerinin ani değişimlerin bir ürünü olduğunu ifade eder. Foucault'ya göre, bu ani değişimler bilgi edinmenin, bilgi sahibi olmanın organizasyonunu tepeden tırnağa elden geçirmekte ve gelişmenin de koşul ve sınırlarını her alanda tanımlayan epistemolojik bir bütünü yeni baştan yaratmaktadır. Foucault'ya göre, bilgi bir kerede ebediyete kadar geçerli olmak üzere ne bulunur ne de verilir.

Bununla birlikte, her çağın kendine özgü bir ‘episteme’si vardır ve bu bağlamda bilgi doğru ya da yanlış olmak zorunda değildir. Bilgi ancak bir epistemenin çerçevesi içinde belirir (Foucault, 2001: 16).

Foucault, *Bu Bir Pipo Değildir* adlı kitabında da modern resimden dilbilime, görüntü ve gösterge arasındaki ilişkilere dair birçok sorunu işler. Kitabın konusu, Magritte’nin resmettiği ‘Ceci n’est pas une pipe’ (Bu Bir Pipo Değildir) adlı tablosudur. Peki, tablodaki bir pipo değil de nedir? Gerçekte bu sorunun cevabı resmin kendisinden bir cevap bekliyor gibi görünse de, aslında temel de bir dil felsefesi sorunu içermektedir. Sözcükler gönderimde buldukları şeyleri temsil ederler mi? Ya da tersinden hareketle, şey/nesne ile ona işaret eden sözcük arasında herhangi bir görsel, işitsel vb. bir ilişki söz konusu mudur? Foucault bu konuda Saussurecu bir bakış açısını benimser. Bilindiği gibi Saussure, gösteren ve gösterilen arasında zorunlu bir bağ olmadığını ve bir sözcüğün anlamının ne sözcüğün kendisinden ne de onun yerini tuttuğu şeyden gelmediğini ileri sürer. Dolayısıyla Foucault’un Magritte’nin söz konusu tablosuna ilgisi de tam bu noktada başlar. Çünkü Foucault, Saussure’ın “gördüğümüz söylediğimizin içine hiçbir zaman yerleşmiş değildir” düşüncesine katılmaktadır. Foucault’ya göre, tutarlı, denk düşen ve sistemli bir işaret sistemleri olarak göstergelerin özgün olarak ve gerçek olarak var olduklarına inanmak yorumun ölümü demektir. Buna karşıt olarak, yorumun yaşamı sadece yorumların var olduğuna inanmakla mümkündür (Foucault, 2002: 15).

Foucault, arkeolojik yöntemiyle söylemin tarihini, diğer bir deyişle, söylemin temelinde yatan gerçeği ortaya çıkartmayı amaçlar. Foucault, kendi tarih anlayışını, öznel anlam şemalarını açıklamayı hedefleyen hermeneutik tarih anlayışının tam karşısında konumlandırır (Best & Kellner, 1998: 59). Foucault’nun söylem teorisinin iki ögesi çağımız düşünce dünyasının önemli yenilikleri olarak görülür. Bu yeniliklerden ilki, Aydınlanma felsefesinin özne-nesne düalizminin merkezi durumuna karşı söylemin, merkezi düalizmi ortadan kaldıran bir anlayışa sahip olmasıdır. Söylem hem özne hem de nesneye ilişkindir. İkincisi ise, güç ve bilginin kaçınılmaz olarak söyleme bağlı olmasıdır (Sözen, 1999: 69). Foucaultcu düşüncede, söylem hakikat, bilgi ve gücü düzenleyen temel etkidir. Bilgi söylemin içine kazanmıştır, onların dışında değildir. Foucault söylemin alanını ortaya koymaya çalışır. Farklı söylemleri toplayarak, kümeleniren ve aralarındaki bağları tasvir eden Foucault, söylem tanımlamasında,

açıklamalar sistemi ve varlık alanları olarak kurumsal yapıları kullanır. O, hapishane örneğinden hareketle yaptığı söylem analizinde elde etmeye çalıştığı amacı şöyle açıklar: “Hapishaneler hakkında insanların birbirlerine söylediklerinin söylemle sınırlandırılması anlamsızdır. Bir hapishaneyi mevcut haliyle tutan kararlar, yönetmelikler, stratejiler ya da bunların incelenmesi hapishane söylemini oluşturmaz. Benim yazmayı amaçladığım, bir kurum olarak hapishane değil, hapishane uygulamalarıdır” (Foucault’dan akt. Sözen, 1999: 70). Foucault’ya göre, bir söylem bir durum hakkında doğru ya da yanlış olarak ifadeler üretmemize imkân verecek bir olasılıklar sistemi olarak görülebilir. Ancak bir söylemin kuralları bireylerin bilinçli olarak takip ettikleri kurallar değildir.

Esas alanının ‘düşünce tarihi’ olduğunu söyleyen Foucault’ya göre, insan düşünen bir varlıktır ve onun nasıl düşündüğü topluma, siyasete, tarihe ve çok genel, evrensel kategoriler ile resmi yapılara bağlıdır (Urhan, 2000: 6). Modern çağda, toplumsal öznenin, toplumun bilimsel-yönetmelik söylemleri içinde inşa edildiğini öne süren Foucault, insanın tözsel bir varlık olduğu düşüncesine şiddetle karşı çıkar. Diğer bir deyişle, modernin ortaya çıkmasının ardından, insan kavramıyla neredeyse eşzamanlı bir biçimde toplumsala ait yeni yönetmelik kurumlar doğmakta ve toplumsal yardım kurumları beşeri bilimler olarak adlandırılan özel bir bilgi biçimiyle çevrelenmektedir. Söz konusu yardım kurumları, toplumsal özneyi, diğer bir deyişle, modern bir kavram olarak ‘insanı’ toplumsala ait bilimsel-yönetmelik söylemlerin tam ortasına yerleştirmektedir (Tekelioğlu, 2003: 3).

Foucault, gerek düşüncenin gerekse bilginin öznelerin bilinçli yaratıları doğrultusunda hep bir süreklilik gösterdiğini savunan geleneksel yaklaşımlara karşı, düşünce tarihinin kesintilerle ya da kopuşlarla süregiden bir doğa sergilediğini vurgular. Buna bağlı olarak, Foucault’ya göre, asıl yapılması gereken bilgiyi olanaklı kılan doğruluk savlarının dile getirdiği söylemin koşullarına odaklanarak, söylemlerin altında yatan kurallar ve varsayımları araştırmaktır (Ulaş, 2002: 567).

Tekelioğlu’nun ifadesiyle, Foucaultcu çalışmaların epistemolojik tespit noktası, bilginin hem nesnesi hem de öznesi olmayı sürdüren modern öznedir. Foucault’ya göre, söz konusu modern özne, 18. ve 19. yüzyıllarda, maddi ilişkilerin dönüşümüne paralel olarak iktidar ilişkileri, ben teknolojileri ve bilgi ağında ortaya çıkmıştır. Bir diğer

deyişle, Foucault'un çalışmaları, modern öznenin belirli bilimsel-yönetimsel bakış açıları aracılığıyla ve bunların içinde 'doğduğu' ve 'öldüğünü' ortaya atan alışılmamış derecede betimleyici bilgi tarihleri üzerine temellenir. Geleneksel anlamda, bunlar, psikoloji, pedagoji, özelde suçbilim, genelde ise, beşeri bilimlerin tarihleri ve kurumsallaşmış pratikleridir. Foucault'ya göre, modern toplumda özne, bir taraftan hastaneler, fabrikalar, klinikler, okullar ve hapisaneler gibi kurumsal pratiklerde şekillendirilmekte, diğer taraftan, modern özneyi kuran pratikler yaşamın, çalışmanın ve benliğin anlamına ilişkin belirli felsefi yansımalara ilişitirilmektedir (Tekelioğlu, 2003: 4).

Foucault, gerek dilin, gerek toplumun 'kural-izleme yönelimli sistemler' oldukları şeklindeki yapısalcı teze sıcak bakmakla birlikte, yapısalcılığın iki temel tezine kesin bir dille karşı çıkar. Foucault ilk olarak, bütün öğeleri ve kuşatanlarıyla birlikte insanların özünü açıklayacak şaşmaz kesinlikleriyle öne çıkan 'temelci' yapıların varlığını tamamen yadsır. İkinci olarak, söylem alanının dışına ayak basmanın olanaklı olmadığını, söylem dışında verili durumları 'nesnel' olarak araştırmak diye bir şeyden bahsedilemeyeceğini savunur (Ulaş, 2002: 566).

Foucault'nun çalışmaları temelde, dünyadaki düzenin algılanma biçimiyle ve düşüncenin dünyadaki şeyler arasında nasıl bağlantılar kurduğuyla ilgilidir. Foucault'nun terminolojisinde episteme ve insan iki anahtar kavramdır. Diğer taraftan, yukarıda da belirttiğimiz gibi, söylem kavramı Foucault için episteme kadar önemli bir diğer kavramdır. Foucault, söylemin 'toplumsal yaşam'da kurucu bir pratik olduğunu düşünür. Bununla beraber, Foucault'ya göre, söylem dil anlamına gelmez; tersine bir isme ve kendisinin bir pratiği olan dil tarafından dokunan karmaşık bir pratikler kümesinin öznesine karşılık gelir. Ona göre, söylem, farklı düzeylerde ve farklı yöntemlerle yaklaşabileceğimiz karmaşık bir gerçekliktir. Sözen'in de belirttiği gibi, Foucault'nun düşünceleri bazı düşünürler tarafından eleştirilse de, onun özellikle söylem analizi konusundaki açıklamaları, bugün özellikle, makro-tarihsel bakış açıları ve eleştirel dilbilimcilerin analizleri konusunda yol gösterici olması bakımından önemlidir (Sözen, 1999: 72).

'Episteme' kavramı Foucault'nun dil konusundaki düşüncelerini anlamada önemlidir. Foucault, her epistemede bilinçsiz olarak işleyen, pratikler, söylemler ve

bilgilerin nasıl oluşturulduklarını ve organize olduklarını anlamaya çalışır. Foucault'nun geleneksel tarih yaklaşımı karşısındaki tavrı, evrimci tarih yaklaşımının aksine, tarihte epistemolojik açıdan nesnel bir hakikate ulaşmanın imkânsız olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Foucault her episteme dönemini söz konusu episteme içinde ortaya çıkan söyleme odaklanarak analiz eder. Foucault'nun düşüncesine göre, klâsik tarih anlayışının karşısına koyduğu arkeoloji yöntemi, bilginin oluşumu ve tarihin gelişimini temel alan, söylemin düzeni ve şeylerle ilişkisini ortaya çıkarmaya yarayan bir yöntemdir. Dolayısıyla Foucault, arkeoloji yöntemi ile her bir episteme dönemindeki hâkim söylemi ve onun organizasyonunu analiz etmeye çalışır.

Foucault'nun ilk dönem tarihsel araştırmaları, onun geleneksel tarih araştırmalarının karşısına koyduğu, 'arkeoloji' yöntemine dayanır. O, ilk dönem çalışmalarında, tarihsel dönemlerde iktidarın aracı ve ayrılmaz parçası olarak gördüğü, 'bilginin değişen doğası' düşüncesine odaklanır ve Foucault, toplumsal hayatın inşa edici unsuru olarak görülen dilin ve olası tüm düzenlerin temeli olarak görülen temsilin modern dönemden önceki dönemde söz konusu olan işlevini yitirdiğini savunur. Foucault, geleneksel tarih yaklaşımının aksine, tarihin düz bir gelişim çizgisi üzerinde ilerlemediğini, süreksizlik, kopuş ve kırılmalardan oluştuğunu savunur. Foucault'un ilk dönem çalışmaları temelde, dünyanın düzeninin algılanma biçimiyle ve düşüncenin dünyadaki şeyler arasında nasıl bağlantılar kurduğuyla ilgilidir (Cuff *et al*, 1998). Bununla beraber, Foucault, bu çalışmalarında kendi görüşlerini farklı görüşler karşısında konumlandırır. İlk olarak 'arkeoloji' düşüncesini, söylemin temelinde yatan gerçeği ortaya çıkarmak ve öznel anlam şemalarını tanımlamayı ve açıklamayı hedef edinen hermeneutik tarih anlayışından ayırmak için geliştirir (Best ve Kellner, 1998: 59). İkinci olarak Foucault uzun zaman dilimlerinde periyodik bir eğilim sergileyen, birbiriyle ilişkili derin anlamlara sahip söylem topluluklarını bir düzen olarak nedensel oluşumlarla açıklayan söylem teorilerini reddeder. Ona göre, söz konusu modern teoriler, yanlış bir biçimde, tarihsel süreçte düşüncelerin süreklilik gösteren evrimini merkeze alan ve onların bilinçli özneler tarafından üretildiğini vurgulayan 'idealist' ve 'hümanist' kabuller içerir (Best ve Kellner, 1998: 60). Üçüncü olarak, daha çok söylemlerin oluşum ve organize olma koşullarına odaklanan ve şeyleri doğru ve yanlış oyununa sokarak söylemleri sorunsallaştıran Foucault, özellikle gözlemleyen özneye mutlak bir öncelik tanıyan, "bir edime kurucu rol yükleyen", eylemleri özne ve bilinç felsefesi yoluyla anlamaya çalışan fenomenolojik yaklaşımları reddeder (Keskin, 1999:

16). Son olarak Foucault, kendi metodolojisini açıkladığı, *Bilginin Arkeolojisi*'nin giriş bölümünde, kısa bir dönem öncesine kadar tarihçilerin tarihteki olayları ele almak amacıyla kullandıkları “süreksizlikler, seriler, sınırlar, birlikler” vb.nden genel sonuçlar elde etmeye çalışan geleneksel yöntemleri eleştirir (Foucault, 1999: 13-17). Dolayısıyla onun arkeoloji çalışması, özelde, tarihçilere mutlak doğrusallık içinde resmettikleri bir tarih-yazımının reddi veya yeni bir tarih-yazımının formüle edilmesi olarak görülebilir. Skinner'ın da belirttiği gibi, Foucault'un ana ilgisi ne eski felsefi sorunlara çözümler üretmek, ne de hâlihazırdaki sorunların daha geçerli bir değerlendirmesini yapmaktır. Söz konusu konulara değinmekle birlikte Foucault'un temel amacı, modern toplumların, (tıp, psikiyatri, psikoloji, krimonoloji, sosyoloji v.b.) beşeri bilimlerin bilgi iddialarını ve pratiklerini onaylayacak kendi bireylerini kontrol etme ve disiplin altına alma tarzını eleştirmektir. Skinner'a göre, yeni felsefi ve tarihsel görüşleri olması nedeniyle, Foucault'un çalışmalarının amacı, her şeyden çok put kırıcılıktır (Skinner, 1997: 90).

Tekelioğlu'nun da ifade ettiği gibi, Foucault'nun tarihlerinde ortaya çıkan en belirgin nokta, bilgi söylemlerinde ‘insan özne’nin ayrıcalıklı konumunun yerinden edilmesidir. Foucault'ya göre, toplumsalın modern söylemi ikili bir odağa sahiptir: toplumsal beden, yani ‘nüfus’ ile bu bedenin kontrolü üzerindeki odak ve toplumsal düzen ve kontrol aracılığıyla bireyin bedeni üzerinde oluşturulan odak. Foucault, birey özne ve onun beklentilerinin, toplumsalın beklentilerine maruz bırakıldığını ifade eder. (Tekelioğlu, 2003: 5).

Yapısalcılara göre, ‘dil’i anlam ve açıklamadan ayırırken Foucault, dilin ne olduğu sorusuna, anlam, öz ya da biçim olarak karşılık vermez. Bir söylemin varlık şartlarına yoğunlaşan Foucault'ya göre, söylem, iktidarın aracı ve sonucu olabileceği gibi, aynı zamanda karşıt bir strateji için engel veya çıkış da oluşturabilecek karmaşık ve istikrarsız bir bütündür de. Söylem iktidarı harekete geçirir ve üretir; onu güçlendirir, ancak bir yandan da onu yıpratır, zayıflatır ve onun silinmesini sağlar (Sözen, 1999: 66).

Foucault'ya göre, bir söylem, bir durum hakkında doğru ya da yanlış ifadeler üretmemize imkân verecek bir olasılıklar sistemi olarak görülebilir. Ancak bir söylemin kuralları bireylerin bilinçli olarak takip ettikleri kurallar değildir. Dolayısıyla bir söylem bir yöntem ya da araştırma kanunu değildir.

Foucault'nun, 'özne' ve 'öznellik' temaları, öznenin tarihsel söylemler ve pratikler yoluyla inşası sürecine ilişkin, dil konusunu aktif bir şekilde temele alan vurguları arkeolojik çalışmalarından ziyade soykütüğü çalışmalarında yoğunluk kazanır. Özel deneyimi sorunsallaştıran bir yaklaşım olan soykütüğü, temelde delilik, hastalık, suç gibi deneyimlerin, dolayısıyla modern Batı kimliğinin oluşumunu biçimlendiren söylemin analizini içerir (Keskin, 1999: 16).

Hiçbir derinlik duygusuna ve nihai hakikat duygusuna sahip olmayan (Sözen, 1999: 64) Foucault, daha sonraki yazılarında, ilk dönem yazılarından farklı olarak, gerek düşüncenin gerekse bilginin hep bir süreklilik gösterdiğini savunan geleneksel yaklaşımlara karşı çıkar ve düşünce tarihinin kesintilerle ya da kopmalarla evrilen bir yapı sergilediğini vurgular. Bu doğrultuda ona göre, asıl yapılması gereken bilgiyi mümkün kılan doğruluk iddialarının dile getirdiği söylemin koşullarına odaklanmaktır. Dolayısıyla Foucault, bu düşünceden hareketle söylemin oluşumunda belirleyici olan, yani söylemlerin altında yatan kuralları araştırmıştır. Böylece Foucault'un çalışmaları, esasen çoğu durumda, bilgi ve iktidar arasındaki temel bağlantının ortaya çıkarılması amacıyla yürütülmüştür. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin izini süren Foucault sonunda iktidarın sadece bastırıcı ya da baskı kurucu olmayıp aynı zamanda yaratıcı bir doğası da bulunduğu gibi oldukça çarpıcı bir sonuca ulaşmıştır. Ona göre, iktidar bu anlamda birtakım değerlerin de ana kaynağı konumundadır. Yani, iktidar rejimleri zorunlu olarak denetimleri altında tuttıkları nesnelere ilişkin bilgi yapılarına yol açarlar (Cuff *et al.*, 1998).

Cuff *vd.* ne göre, Foucault, söylem biçimlerinin hangi yöntemlerle nasıl analiz edileceğini gösterdiği (gösterdiğini varsaydığı) bir açıklamanın hemen ardından, arkeoloji yerine *soykütüğü* fikrini öne çıkartmasına yol açan bir proje değişikliğine gider. Ancak, bu süreksizlik önceki araştırmaların tamamen bir kenara atılmasını gerektirmez: Daha ziyade, onlarda örtük ve ikincil konumdaki bir şey öne çıkar. Kaynağı Nietzsche olan soykütüğü kavramı da esasında derinlerde gömülü düşünce tarihiyle ilgilidir, ancak bu kez bilgi ve güç/iktidar arasındaki bağlantıyı açığa çıkartmayı amaçlar (Cuff *et al.*, 1998).

Foucault'ya göre, sosyal bilimci hep elde olanlarla çalışır ve daha önce görülmemiş olanı görmek için, daha önce verili olmayan anlamı bulmak için ele aldığı kültürel etkinliğin üstündeki örtüleri kimi zaman kazıyarak, kimi zaman süpürerek ortadan kaldırıp derinlerde yatanı gün ışığına çıkarmaya çalışır. Onun soykütüğü yaklaşımında belirli tek bir yerde başlamak gibi bir zorunluluk olmayıp, sayısız yerden sayısız biçimde başlama olanağı olmasından dolayı, önemli olan kendi içinde bütünlüklü bir öykü değil, bir öyküler çokluğu oluşturmaktır. Foucault, gerçek bir soykütüğü araştırmasının hep bugünü daha iyi anlamak amacından yola çıkacağını ifade eder ve soykütüğü araştırmasının, tarihsel bilgi söylemlerinin bizden neleri sakladığını, hangi gerçekleri ne adına gizlediğini ortaya koyacağını ifade eder (Ulaş, 2002: 568).

Yapısalcılıkta metnin açıklanabilmiş, ancak yorumlanmamış, dolayısıyla anlaşılmamış olduğu söylenir. Post-yapısalcılığın önemli düşünürlerinden Derrida ise yorumlamayı ön plâna çıkarır. Bu nedenle o, radikal yorumcu olarak kabul edilmiştir (Sözen, 1999: 73). Derrida yazarın ölümünden bahsederken, Foucault bu düşünceye öznenin ölümünü de ekler. Dolayısıyla, Foucault'ya göre iki ölüm vardır: yazarın ölümü ve öznenin ölümü. Yazarın ölümü, Kartezyen düşüncede yerini bulan bilinç felsefesinin aşkın-öznesinin de ölümüdür. Aşkın özne metafizik bir öznedir; insanoğlunun kendisi değildir. Foucaultcu insan öznenin ölümü ise bilginin ölümüdür (Sözen, 1999: 64). Foucault, öznenin ölümünün temelini modern episteme kaynaklarına dayandırmaz, o Kartezyen düşüncenin aşkın özne fikrine karşı çıkarak, anti-Kartezyen 'söylem düzeni'ni inşa eder. Bu düşüncesinden hareketle Foucault, sosyal bilimlerde 'söylem'in kurucusu olarak kabul edilir. Foucaultcu söylem düzeni, anti-diyalektik ve materyalist bir düzen olup, şeylerin düzenine bağlı bir biçimde organize olur. Söz konusu düzende insan nesne ya da özne konumundadır (Sözen, 1999: 64).

Foucault'un temel problemleri, "tarih, beşeri bilgi ve dil"dir. Foucault'nun yöntemi tarihseldir. Bununla beraber, Foucault da tıpkı Braudel, Marx ve Bachelard gibi, geleneksel tarihin idealizmi, pozitivismi ve doğrusallığını reddeder. Eleştirel bir sosyal teorisyen olan Foucault'nun tarif ettiği beşeri bilgi güç/iktidar ile ilgilidir. Ona göre, akademik disiplin iki uçlu bir pratiktir: bir taraftan bilen hakikati kontrol eder; diğer taraftan, sosyal amaçlar için, kişileri ve bedenleri denetim altında bulundurur (örneğin, tıp ve ekonomik teoriyi kullanarak nüfusun davranışlarının kontrolünün

sağlanması gibi). Böylece bilgi, dil yoluyla, güce/iktidara önderlik eder (Lemert and Gillan'dan akt. Sözen, 1999: 65).

Foucault'ya göre, düşünen bir varlık olarak insanın nasıl düşündüğü topluma, siyasete, ekonomiye ve tarihe, bununla birlikte genel, evrensel kategoriler ile resmi yapılara bağlıdır (Urhan, 2000: 6). Dolayısıyla insanların gerçek düşünme tarzı, mantığın evrensel kurallarıyla tam olarak çözümlenemez. Bununla beraber, düşünce aynı zamanda sosyal ilişkilerden de başka bir şeydir. Foucault, bu konudaki düşüncesini şu sözlerle ifade eder:

Sosyal tarih ile formel düşünce tahlilleri arasında bir patika, bir geçit –belki çok dar bir yol– vardır: işte düşünce tarihçisinin yolu budur (Foucault, 1999: 2).

Foucaultcu söylem bir bilgi teorisidir. Söylem yapıları bilginin nasıl formüle edileceğine göre oluşturulur. Söylem pratikleri kurumlarda, teknik süreçlerde, genel davranış kurallarında içkindir. Oldukça kompleks bir gerçeklik olan söyleme farklı yöntemlerle ve farklı seviyelerde yaklaşmak gerektiğini ifade eden Foucault'nun bilim anlayışı benin/kendiliğin 'soykütüğü', yöntemi ise, 'arkeoloji'dir. Benin/kendiliğin soykütüğü ile Foucault, söylemin, insanın maddi formu, yani bedeni üzerindeki etkilerini göstermeye çalışır (Sözen, 1999: 67). Arkeolojik yöntem söylemsel pratiklerin düzenlilikleri üzerinde çalışmayı gerektirir. Bilginin arkeolojisi hakikati yüceltmez, sadece bilimlerin yapısıyla da ilgili değildir, bilginin arkeolojisi 'anlatımların düzenliliği'ni açıklamak ister. Foucault, yaptığı şeyin ne biçimselleştirme, ne de metin yorumlama değil, arkeoloji olduğunu söyler. Foucault, söz konusu 'arkeoloji' yöntemiyle neyi kastettiğini şöyle açıklar: "bu kelimeyle belli bir dönemde toplanan metin yığınlarını kastetmiyorum. Arkeoloji ile kastettiğim, belli bir dönemde toplumun tanımını veren kurallar bütünü"dür (Foucault (1991)'den akt. Sözen, 1999: 67). Foucault, *Yöntem Sorunları* adlı makalesinde ifade ettiği gibi, söylem analizinde; kurumlar, teoriler ve ideolojileri değil, pratikleri hedefler. Mevcut bir anda kabul edilebilir durumların analizini yapmayı amaçlar. Pratikler, kurumlar tarafından yönetilen, ideolojiler tarafından tasarlanan veya pragmatik şartların yönlendirdiği bir tarzda ele alınmamalıdır. Bunların dışına çıkılarak değerlendirilmelidir. Foucault'un söylemler konusunda sorun olarak gördüğü temel husus, söylemlerin

maddileştirilmesidir. Örneğin, akademik disiplinler gibi, güvenilir olduğu genel kabul görmüş olan söylemlerin, belirli maddileştirme ölçütleri vardır. O, psikiyatriden, tıptan, gramerden ya da biyoloji ve ekonomiden bahsettiğimizde temel olarak neden söz etmiş olduğumuzla ve bu bağımsız varlık alanlarının, yeni anlatımlarla nasıl bir değişime uğradığıyla ilgilenir (Sözen, 1999: 71).

Sözen'in de belirttiği gibi, Foucault'nun düşünceleri, bazı düşünürler tarafından eleştirilse de, onun özellikle söylem analizi konusundaki açıklamaları, bugün özellikle, makro tarihsel bakış açıları ve eleştirel dilbilimcilerin analizleri konusunda yol gösterici olması bakımından önemlidir (Sözen, 1999: 72).

Foucault, beşeri bilimlerin bilim olmadığını, aksine yaşam, emek ve dil bilimlerinin (veya onların olumsal değişkenleri olan biyoloji, ekonomi ve filolojinin) kopya sonuçları olduğunu ileri sürer. İnsan bilimlerinin ilk eldeki nesnesi, 18. yy felsefelerinin bir 'icadı' olan insandı. Foucault'nun, *Kelimeler ve Şeyler*'deki temel iddiası, insan fikrinin 18. yüzyıl dolaylarında ortaya çıkmış yaşam, emek ve dil epistemeleri düzeyindeki dönüşümlerden kaynaklandığıdır. Foucault'ya göre, beşeri bilimler, egemenlik ve haklara dayalı eski politik düzeni altüst etmekte ve disipline edici mekanizmalar ve insan davranışı için normlar oluşturmak yoluyla uygulanan yeni bir iktidar rejimini kurumsallaştırmaktadır. Bu bağlamda o işyerlerinde, sınıflarda, hastanelerde ve sosyal yardım bürolarında, ailede ve toplumda ve hapisanelerde, akıl hastalığı kurumlarında, mahkeme salonlarında ve mahkemelerde beşeri bilimler kendi 'normallik' standartlarını kurmuştur. Beşeri bilimler bir normallik tanımı yapmaya çalışırlar, bizim için bir hayat tarzı olarak normallığı kurumsallaştırırlar ve bununla eş zamanlı olarak araştırma gözetim ve tedavi için, bu standarttan geniş bir alanı üretirler (Skinner,1997: 91).

Keskin'in ifadesiyle, Foucault'un yazılarında emek, dil, yaşam, akıl hastalığı, hastalık, suç eğilim, cinsellik gibi özel deneyimlerin nasıl inşa edildiğinin tarihsel analizi, aynı zamanda modern Batı iktidarına özgü olan 'öznelleştirme teknolojileri'nin kullanıldığı söylemsel oluşumlar ile kapatılma ve gözetleme benzeri disiplinci pratiklerin etkisini, daha önce genel-geçer bilimsellik kriterlerini yerine getirmediği gerekçesiyle göz ardı edilmiş belgelerin ayrıntılı ve titiz bir taranması gün ışığına çıkartır, ancak bu tarama ve değerlendirme çalışmasını da geleneksel araştırma

yöntemlerini talep ederek, kendine özgü yordamlara göre gerçekleştirir. Tarihsel bir olay olarak ‘söylem’lerin ortaya çıkışını mümkün kılan söylemsel pratiklerin, yani belirli bir dönemde bilimin kullandığı anonim kuralların, (Foucault’un kullandığı özel anlamda) ‘arşiv’den hareketle ortaya çıkartılmasına ‘arkeoloji’ adını veren Foucault, insan bedeninin anatomo-politikasından nüfusun biyo-politikasına kadar uzanan söylemsel olmayan pratiklerin araştırılması üzerinden yaptığı analizlerini Nietzsche’den hareketle ‘soykütüğü’ olarak tanımlar (Keskin, 1999: 12-13).

Özetleyecek olursak, Foucault, günümüzde yaşanan sorunların içyüzünü anlamak, her durumda şimdi ve burada olanın iç yüzünü kavramak için tarihe bakmak gerektiğini savunan, bu doğrultuda yapmış olduğu siyasal ve felsefi incelemelerle 20. yy. felsefesine damgasını vurmuş Fransız felsefeci ve düşünce tarihçisidir. İlk eserlerinde, gerek dilin gerekse toplumun, “kural-izleme yönelimli sistemler” oldukları şeklindeki yapısalcı teze sıcak bakmakla birlikte, daha sonraki yapıtlarında yapısalcılığın iki temel varsayımına kesin bir dille karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışlarının ilkinde Foucault, bütün öğeleri ile birlikte insanın özünü açıklayacak şaşmaz kesinlikleriyle öne çıkan ‘temelci’ yapıların varlığını tamamen yadsır. Bir diğer taraftan Foucault, yapısalcılığın ikinci temel tezine karşı çıkışı ‘söylem’ alanının dışına ayak basmanın mümkün olmadığı görüşüdür. Ona göre söylem dışında belli durumları ‘nesnel’ olarak araştırmak diye bir şeyden söz edilmesi mümkün değildir (Cuff *et al*, 1998).

Ulaş’a göre, çalışmalarında yöntemsel bir birlik veya kuramsal bir bütünlük olmasa da, Foucault’nun yazılarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Önceki dönemde psikanaliz, klinik tıp, toplum bilimleri alanlarında yapmış olduğu çalışmalarda o, düşünce sistemlerine her koşulda bireylerin kanılarından, inançlarından ve niyetlerinden bağımsız ‘söylem yapıları’ olarak yaklaştığı *bilginin arkeolojisi* yöntemini geliştirmiştir. Bu anlamda, en azından izlediği yöntemler açısından bakıldığında, Foucault’nun düşüncesi iki ana aşamaya ayrılarak ele alınır. Bunlardan ilki ilk dönem çalışmalarında başvurduğu arkeoloji yöntemiyle, ikincisi ikinci dönemde geliştirmiş olduğu, soykütüğü yöntemidir (Ulaş, 2005). Ancak, Foucault’nun çalışmalarındaki sürekliliği görmek ve düşüncelerini bütünlüğü içinde kavrayabilmek için, onun sonraki çalışmalarına temel oluşturan dil konusu ve söylemin tarihsel üretimi düşüncesi üzerinde durmak önemlidir.

Foucault'nun araştırmaları daha çok dille ilgilidir, ancak genel bir gostergeler sistemi olarak dille değil. Daha ziyade, dil, her biri özel toplumsal organizasyon biçimleriyle bağlantı içinde gelişen, her biri etkinliklerin yeniden organizasyonu ve yeni toplumsal pratiklerin gelişimiyle birlikte ve onların bir parçası olarak ortaya çıkan özel, kendine-yeten sektörleri içerir. Onlar bir söylemin gelişimini, yani konuşmanın, kurucu kavramların biçimini, neyin, kimler tarafından, hangi koşullar altında söylenebileceği ve hangi sonuçlara sahip olabileceği konusunda kurallar içerir. Hatta ona göre, bir düşünce sadece bu tür bir söylem içinde oluşabilir. Bu yüzden, Foucault'nun bütün temel araştırmaları artık aşına olduğumuz ve gerçekliğini sorgulamadığımız bazı kurumlarının ortaya çıkış biçimlerine odaklanır. Ayrıca, bir söylemin gelişiminin bizzat bir merkezinin olmadığı belirtilmelidir: söylem belirli bir veya birçok bireyin ve hatta onu oluşturmayı amaçlayan kollektif bir çabanın ürünü değildir. Söylem, daha ziyade, bütünüyle niyetlenilmemiş sonuçlarının etkisiyle, artık aşına olduğumuz etkinlik düzenini üretecek biçimde, birbirleriyle etkileşim halindeki birçok farklı dağınık ve çoğu kez bağımsız gelişmeden, herhangi bir kişi tarafından öngörülmeden ortaya çıkar: Örneğin, tıbbi bir muayene için doktorun muayenehanesine gitmek gibi. Dolayısıyla, Foucault, söylemlerin kendi nesnelere yarattıklarını (veya ürettiklerini) vurgulama eğilimindedir (Cuff *et al*, 1998).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

Avrupa’da gerek Sanayi gerekse Fransız Devriminin neden olduğu çalkantılar ve altüst oluşlar hem bir bilim olarak sosyolojinin doğuşuna yol açmış hem de onun temel gündemini belirlemiştir. Bilim yapmanın deney ve gözlemle özdeşleştirildiği, bilimsel olarak sınınamayan hiçbir görüş veya önermenin geçerli olamayacağı düşüncesi sosyolojinin alanını ve diğer bilimlerden farkını belirlemeye çalışan sosyologların çabalarına büyük ölçüde damgası vurmuştur. 20. yy.daki entellektüel gelişimin en belirgin özelliği ise insanlığı, toplumsal tarihi ve toplumun nasıl işlediğinin yasalarını anlamak amacıyla dil çalışmalarının kullanılmasıdır. Dil çalışmaları, sosyal teoride özellikle 1960’lar ve 1970’lerde etkili olmaya başlamıştır ve dil günümüzde de sosyal teorinin önde gelen tartışma konularından biri olmayı sürdürmektedir. Bu noktada sorulması gereken temel soru, niçin dilin ve dilin sistemli yapısının insan bilimlerine temel alındığıdır. Burada temel amaç, ‘insanlık’ kavramını bilimsel analize tabi tutmaktır. Toplumsal olana dair her şeyin içinde dil vardır. Böylece dil aracılığıyla, ‘insan’ sözcüğündeki karmaşık ve kesin olmayan anlamı gizemliliğinden kurtarmak amaçlanmıştır.

Fransız felsefi düşüncesi Anglo-Sakson felsefe anlayışından oldukça farklıdır. İngiliz felsefesi, yöntem olarak analitik bir görünüm sergilerken, Fransız felsefesi çok daha farklı bir görünüm sergiler. Fransız felsefecileri analitik felsefe geleneğinden olabildiğince uzak bir teori kurma yoluna gitmişlerdir. Fransız felsefesi, Sartre’ın varoluşçuluğunun geçirmiş olduğu sarsıntıdan sonra bir duraksama içine girmiş ve bu duraksamanın ardından, Fransız felsefi geleneği içinde yer alan bazı felsefeciler analitik felsefeye yönelirken, bazıları da dilbilim, yapısal antropoloji, Annales Okulu’nun tarih çalışmaları, Freudcu psikoloji gibi beşeri bilimlerden ve aynı zamanda sanat ve edebiyattan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Söz konusu hareketin en önemli temsilcileri Derrida ve Foucault’dur. Sosyal teoride de, dil örneğinden hareketle sosyal olayların açıklanması söz konusu döneme rastlar. Derrida’nın sonradan ‘yapı-bozumu’ olarak adlandırılan ‘grammatoloji’si Saussure’ın yapısal dilbilimine eleştirel bir bakışı temsil eder. Foucault ise tarihe yönelerek irdeleyici bir gözle, Batı’nın geçmişinde yer alan daha önce sorgulanmamış bazı alanlara el atar: deliliğe karşı toplumsal davranışın evrimi, modernizm öncesi tıbbın tarihi, biyoloji, dilbilim ve ekonominin kavramsal

kökenleri vb. Foucault böylece, antropolog Claude Lévi- Strauss, edebiyat eleştirmeni Barthes ve psikanalist Lacan'ın yanı sıra varoluşçu felsefenin yıkıntıları arasında yükselen entellektüel bir akım olan yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olarak anılmaya başlar. Foucault, ilk dönem çalışmalarıyla yapısalcılık adlı akım içinde anılırken, akademik kariyerinin geri kalan bölümünde, Derrida ile birlikte, post-yapısalcılığın öncülüğünü üstlenmiştir. Her ne kadar kendisi yapısalcı olmadığını her fırsatta belirtse de, onun bazı yapıtları, özellikle *Kelimeler ve Şeyler* 'tipik yapısalcı' bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Çağdaş kültürlerdeki bazı anahtar uygulamaları tarihsel bir perspektif içine oturtarak bunların temellerini bulmak, Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nden yayınlanması kendisinin ölümünden sonra tamamlanan *Cinselliğin Tarihi*'ne kadar uzanan yirmi yılı aşkın süre içinde, bütün belli başlı kitaplarının temel amacı olmuştur. Foucault, felsefe ve tarihi kaynaştıran ve böylece çağdaş uygarlığın etkileyici bir eleştirisini yapan düşünür olarak görülür.

Dil/gerçeklik tartışmaları yapısalcılık ve post-yapısalcılığın üzerinde yoğunlaştıkları temel konulardan biridir. Ancak burada açıkça belirtmek gerekir ki, post-yapısalcılığın ve postmodernistlerin dile bakışı önceki dönemdeki dile bakış biçiminden önemli ölçüde farklılık gösterir. Post-yapısalcılar ve postmodernistlere göre, dil basitçe dünyayı betimlemekte kullandığımız elverişli bir araç değildir. Aksine bizzat dünyanın betimlenebilirliğinin önkoşuludur. Yani, bizler dünyayı ve 'ben'i dil aracılığıyla yapılandırırız, diğer bir deyişle bunların bizim için bir varoluş kazanmalarını sağlarız. Bu düşüncelerden hareketle gerek post-yapısalcılara, gerekse postmodernistlere göre, insan varoluşu tamamen dilsel bir özellik taşımaktadır. Post-yapısalcılık terimi, yapısalcılığa karşı son derece önemli bir dizi eleştirinin dile getirildiği ortak bir felsefe düzlemini ya da çevresini ifade eder. Söz konusu eleştirilerin hiç kuşkusuz çok büyük bir bölümü son dönemin en önemli, felsefecileri arasında yer alan Derrida, Foucault, Lacan ve Lyotard gibi isimler tarafından dile getirilerek temellendirilmiştir. İlk dönem düşünceleriyle yapısalcılık içinde değerlendirilen Lacan, özneye vurgusuyla daha sonra, yapısalcılıktan ayrılarak, post-yapısalcılara yaklaşır. Bununla birlikte, Lacan'ın özneye vurgusu, post-yapısalcılığın bireysel öznenen metne dönüş düşüncesinden gerçekte bir uzaklaşmayı da ifade eder. Post-yapısalcı yaklaşım gerçekte metin merkezli bir yaklaşımdır. Post-yapısalcılık ve postmodernizm özne merkezli bir yaklaşımı reddeder. Metnin arkasında bir yapının bulunduğunu ifade ederek okuyucunun önemini hiçe sayan yapısalcı düşüncenin aksine, post-yapısalcı

görüş okuyucuyu merkeze alır. Post-yapısalcılığa göre, metnin anlamını yazar değil, okuyucu belirler ve okuyucu sayısı kadar anlam vardır. Bu anlamda, yazar artık, anlamın kaynağı ve dolayısıyla otorite değildir. Yapısalcılık özneyi öldürmüştür. Post-yapısalcılık ise bu öldürme faaliyetini genişletmiş, yazarı öldürerek metni ve okuyucuyu ön plâna çıkartmıştır. Metni oluşturanın yazar değil, okuyucu olduğunu düşünen post-yapısalcılara göre, “her okuma aynı zamanda bir yazmadır” (Sözen, 1999: 55).

Sosyal teoride önemli iki akım olan, yapısalcılık ve post-yapısalcılık birçok bakımdan birbirinden farklı özelliklere sahip olsalar da, onlar arasındaki en temel benzerlik her ikisinin de pozitivist bilim anlayışına gösterdikleri tepkidir. Esasında yapısalcılık ve post-yapısalcılığın dile ilgisi, günümüz sosyal teorisinin ‘gerçek’ algısındaki değişimi gözler önüne sermesi anlamında da dikkat çekicidir. Bu çalışmada özellikle insanbilimlerinde 20. yy.da dile yönelik yoğun ilginin nedeni ve geçirdiği dönüşüm, “gerçekliğin dilbilimsel modelinin kurulması” olarak görülen yapısalcılığın dile bakışı ve “gerçekliğin ele geçirilemez bir şey” olarak görüldüğü post-yapısalcılığın dil yaklaşımı çerçevesinde verilmeye çalışılmıştır.

Yapısalcı dilbilimin ve bütün toplumsal pratikleri dil olarak analiz edebilme düşüncesinin, gösteren ve gösterilen ilişkisi anlamında, ‘gösterge’ ya da diğer bir ifadeyle ‘işaret’in incelenmesi düşüncesi çerçevesinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yapısal dilbilimin kurucusu olan Saussure’ın ilk adımı bir dili oluşturan karmaşık konuşma edimleri yığına bir düzen getirmek olmuştur. Dil ve sözü birbirinden ayıran Saussure’a göre, bir konuşma edimi onun gerçeklik kazandığı bütün sistemin temeli üzerinden anlaşılabilir ve sistem sadece birçok bireysel konuşma ediminde var olur. Dilin yapısı her bireysel konuşma edimini şekillendiren temel düzendir. Saussure’a göre, yapı sadece bireysel konuşma edimlerinin potansiyel sonsuzluğunun anlaşılabilir olduğu gerçeğinden hareketle varolur. Yapısalcı dilbilim, dilin kendi içindeki söz konusu ilişkisel bileşimini incelemek için, kendisinden önceki dile yaklaşımın tipik karakteristiği olan dilin ortaya çıkış noktası ve tarihi sorularını bir yana bırakır. Söz konusu bakış açısı post-yapısalcılıkta da sürdürülür.

Saussure’ın dilbilim alanında geliştirdiği yöntemi sosyal bilimlerde ilk uygulayan kişi olan Lévi-Strauss, ana terim olarak ‘gösterge’yi alarak yapısalcı kavramları antropolojik verilere dönüştürmüştür. Strauss’un yapısalcılığı, insan öznenin

homojen ve kendi kendini denetleyebilir olmadığı tezi üzerine kuruludur. Özne, varlığının farkında bile olmadığı bir yapı tarafından inşa edilir. Dolayısıyla yapının ve yapının dönüşümlerinin nesnesi konumundadır. Bu anlamda, Strauss'a göre, "insan öznenin edimlerinin kendisiyle açıklanırılığı" tezi savunulabilir bir tez değildir. Strauss'un yapısalcılığında genelleştirilmiş insan zihni, özneyi inşa eden bu yapıların bir deposu olarak görülür. İnsan zihni her bireyin bilinçdışını oluşturur. Lévi-Strauss'a göre, dil ve kültür, yapısal ilişkiler, farklılık sistemleri, işaretler, mübadele ilişkileri gibi ortak gereçlerden yapılmıştır ve bu nedenle, dil kültürün temellerini atar. Buradan hareketle yapısalcı düşünce, toplumsal süreç analizini, toplum ve dil arasındaki benzerliğin yapısalcı dilbilimce kabul edilen şekline dayandırır. Dilbilimin, yöntemleri açısından kendini 'insan bilimleri' için örnek olan sistematik bir bilim olarak sunduğunu düşünen Strauss'a göre, dilbilimin buluşları doğal bir ilişki gibi görünen anlamlandırmanın, gerçekte sadece öğelerinin öteki öğelerle olan ilişkilerinde anlam kazanacağı keyfi bir farklılıklar sistemi olduğunu göstermiştir. Bu anlamda Lévi-Strauss'un kültürel antropolojisi, Saussure'ın yapısalcı dil anlayışının kapsamının genişletilerek sosyal bilimlerin bir başka alanına başarıyla uygulanışının bir örneğini oluşturur. Yapısalcı dilbilimin temel ilkelerini, antropolojinin kendisine konu edindiği akrabalık ilişkileri ve söylem sistemleri gibi olgulara uygulayan Lévi-Strauss, söz konusu olguları birer 'gösteren/gösterilen' ayrımı doğrultusunda betimler. Dilin "kendi için kendi araştırma nesnesi" olma durumunu 'toplumsal yapı'ya taşıyarak etnolojik çözümlemelere giden Lévi-Strauss, Saussure'ın sözünü ettiği dilsel yapıdaki özelliklerin 'toplumsal yapı'da da geçerli olabileceği düşüncesiyle yapısalcılığı etnolojide temellendirmeye çalışır. Bununla birlikte, Yücel'in de belirttiği gibi, Lévi-Strauss'un toplumsal olguların araştırılmasında dilbilimin kimi yöntemlerini kullanmış olması, kesinlikle dilbilimsel yöntemi etnolojiye olduğu gibi aktardığı anlamını taşımaz. Lévi-Strauss'a göre, toplumsal yapıyla dilsel yapının her ikisinin de çok kapsamlı olan bir başka yapı düzleminde, kültür düzleminde yer alması ve her iki yapının da bu ortak yapının işlevi olması nedeniyle, Saussure'ın yapısalcı dilbilimi toplumsal olguların araştırılmasında kullanılabilir. Yapısalcı dilbilim, Lévi-Strauss'un çalışmalarını, iki yönde, dar anlamda, dilbilimin kimi yöntemlerini (özellikle sesbilimsel yöntemleri) doğrudan etnolojik nesnelere incelemek için kullanışını, geniş anlamda ise tüm etnolojik nesnelere (konuları) toplumsal iletişimin birer aracı olarak kabul edilmesini etkilemiştir. Lévi-Strauss, antropolojik verileri Saussure'ın dilbilimsel verileri analize tuttuğu gibi yapısal analize tâbi tutmuştur. Lévi-Strauss, Saussure'ın dil üzerine çalışmasını, 'ilkel'

toplumlardaki mitler konusu gibi antropolojik soruları da içerecek biçimde genişletmenin ötesinde, yapısalcılığı daha genel düzeyde tüm etkileşim biçimlerine uygulamıştır. Tüm insan deneyimi ve eylemlerinin insandaki temel düşünce yapısından kaynaklandığını ve bu yapıyla sınırlı olduğunu düşünen Lévi-Strauss'un çalışmalarının temel amacı, Leach'ın ifadesiyle, "insan zihninin ortak bilinçdışını ortaya çıkarmaktır" ve bu yöndeki çabasının ifadesi olan çalışmaları, yapısalcılığın temel karakteristiğini oluşturması anlamında da önemlidir.

Yapısalcılık ve post-yapısalcılık birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip olsalar da, bazı benzerlikler taşırlar. Örneğin her ikisinin de kökeninde yapısal dilbilim bulunur. İkinci olarak, her iki yaklaşım da eleştireldir. Burada özellikle insan öznesinin eleştirisinden söz edilir. 'Özne' terimi ona oldukça yakın görünen 'birey' teriminden tamamen farklı bir anlama karşılık gelir. Rönesans kaynaklı birey terimi insanın özgür olduğunu, entellektüel eyleyen olması nedeniyle, insanın düşünme sürecinin asla baskı altına alınamayacağını varsayar. Burada sözü edilen akıl anlayışı Descartes'ın felsefesinde açıkça dile getirilir. Descartes, 'ben'i tamamıyla bilinçli, dolayısıyla kendini bilebilir bir konumda varsayar. Strauss, insan bilimlerinin değişmez amacının insanı oluşturmak değil onu çözülüşü olduğunu ileri sürer. Strauss, bu düşüncesiyle kendisinden sonra gelen yapısalcıları da önemli ölçüde etkilemiştir. Yapısalcılıktaki insanın çözülüşü düşüncesi, post-yapısalcılıkta bir adım daha ileri giderek, öznenin de çözülüşü biçimine dönüşür. Dengeli bir yapı düşüncesi, ondan ayrı tutulması gereken bir özneye gerek duyarken, özneye yapılacak toptan bir saldırı, gerçekte yapıyı da altüst etmek anlamına gelecektir. Diğer taraftan, hem yapısalcılar hem de post-yapısalcılar tarihselciliğin eleştirisini yapar ve tarihin belirli bir örüntü sergilediği görüşüne genel olarak pek sıcak bakmazlar. Örneğin Strauss, *Yaban Düşünce*'de, Sartre'ın tarihsel materyalizm anlayışına ve günümüz toplumlarının geçmişteki kültürlerden daha üstün oldukları varsayımına karşı çıkar. Öte yandan, ikinci dönem çalışmalarıyla post-yapısalcı olarak görülen Foucault da tarih hakkında ilerleme düşüncesine bağlı kalmadan yazar ve post-yapısalcılığın en önemli isimlerinden biri olan Derrida tarihte son bir nokta olamayacağını ifade eder. Üçüncü olarak, hem yapısalcılık hem de post-yapısalcılıkta 'anlam eleştirisi' söz konusudur. Her iki yaklaşım da önceki dönemin temsil düşüncesini eleştirir. Dördüncü olarak, her ikisinde de felsefenin eleştirisi söz konusudur. Yapısalcılık ve post-yapısalcılığın söz konusu benzer yanlarına karşın temel önemde olan bir takım ayırt edici özellikleri de mevcuttur. Yapısalcılık doğruluğu

metnin arkasında ya da içinde görürken, post-yapısalcılık okuyucuyla metnin karşılıklı etkileşimini üretkenlik olarak görür, yani ele alınan ürünün edilgin bir tüketimi olarak düşünülen okuma edimi post-yapısalcılıkta değerini yitirmiş, bunun yerine okurun performansı almıştır. Post-yapısalcılık sabit ve tek taraflı bir anlam yerine okuyucu kadar anlam olduğu kanısındadır. Dolayısıyla post-yapısalcılık durağan bir göstergeler birliği fikrine son derece eleştirel bakar.

Post-yapısalcılar ve yapısalcılar arasındaki bir diğer önemli farklılık, post-yapısalcıların yapısalcı atalarının bilimsel özelemlerini terk etmeleridir. Post-yapısalcılar yapısalcılardan farklı olarak, dilin kaçınılmaz bir şekilde ideolojik kirlenmişliğini ve bilim eleştirisinin de ideolojik olarak kirlenmiş dil aracılığıyla yapılmasını bir paradoks olarak görürler. “Bir güç türü olarak dil” anlayışını belirleyen post-yapısalcılara göre, dil kullanımı doğası gereği ‘dil hapisanesi’ (Jameson, 1972) olarak terimleştirilen bir egemenliği gerektirir. ‘Dil hapisanesi’ terimi çoğu kez, insanların bizzat gerçeklikle yüzleşmek ve onu tüm insani ‘ön-anlayış’lardan bağımsız olarak kavrayabilmek için dilin dışına çıkamayacaklarını anlatmak ve gerçekliğin sadece ‘ön-kavramlar’la inşa edilen dil aracılığıyla kavranabileceği düşüncesini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Post-yapısalcılar bu düşünceye aynı zamanda dilin bir sosyal kontrol aracı olduğu, yani dilin insanların düşüncelerini düzenleme şeklinin bir tür toplumsal düzenleme ve insanları kontrol amacına da hizmet ettiği düşüncelerini eklerler Foucault’nun çalışmaları, bu anlamda, post-yapısalcılıkta dile bakışın önemli bir örneğini oluşturur. Politika post-yapısalcı gündemde önemli bir yer işgal eder. Bu noktada post-yapısalcılığın yapısalcılığa en önemli itirazı, her şeyin, özellikle de dilin politik bir karaktere sahip olduğudur. Post-yapısalcılar, Saussure’ın dil ve dil-dışı dünya arasındaki bağı kopardığını düşünürler. Saussure’ın açıklaması gösteren ve gösterilene sadece gösterenin unsurları olarak sunar. Konuşmacının aklındaki düşünce olan gösterilen; örneğin ses, harf gibi fiziksel bir kavram olan gösterilene ilişkin bir kavramdır. Kelime ve onun yerini tuttuğu şey arasındaki ilişkinin tamamıyla keyfi ve uzlaşımsal bir ilişki olduğunu ifade eden Saussure’a göre, kelimelerin anlamları bizzat dilin organizasyonu, sistemi oluşturan karşıtlık ilişkileri aracılığıyla sağlanır. Bu nedenle, göstergelerin anlamı dil sisteminin kendi içinde belirlenir ve dış dünyayla hiçbir ilişkiye sahip değildir. Saussure’ın bu düşüncesi gerek yapısalcılığı gerekse post-yapısalcılığı önemli ölçüde etkilemiştir. Post-yapısalcılar bu bakış açısından hareketle epistemolojik bir sonuca ulaşırlar. Dil bir temsil aracı olmadığı için dış dünyanın temsil edilmesinde

kullanılmaz ve bu nedenle dış dünya hakkında olan bilgimizin de bir temeli yoktur. Zira dış dünyanın gerçekte nasıl bir yer olduğu konusunda söylenebilecek kesin bir şey ve son söz yoktur. Post-yapısalcıların Saussure'ın düşüncesinden hareketle ulaştıkları sonuç şöyle ifade edilebilir: toplumsal gerçeklik tamamen gösterge sistemlerinden oluşuyorsa, bu göstergeler sisteminin 'dışında' bir şey olabileceği düşüncesi anlamsızdır. Post-yapısalcıların yapısalcılardan farklılaştıkları bir diğer nokta bilimsellik iddiasından vazgeçmiş olmalarıdır. Post-yapısalcılar da yapısalcı ataları gibi, dil sisteminin konuşucuların niyetlerinden bağımsız olarak işlediğini ısrarla vurgulayarak hümanizmi reddederler. Bununla birlikte, post-yapısalcılığın önemli isimlerinden Derrida, yapısalcılıktaki bilimsellik iddiası ve Saussure'ın konuşmayı yazı karşısında daha üstün görmesi nedeniyle yapısalcılıkta kalıntı halinde bir hümanizm bulunduğunu ifade eder. Derrida'ya göre, Saussure'ın yazıya karşı konuşmaya tanıdığı üstünlük toplumsal olguların incelenmesinde hümanist bir yaklaşımın işaretidir. Zira, böylesi bir metafizik, konuşmacıyı bilinçsiz bir şekilde ayrıcalıklı hale getirdiği için, yalnızca kalıcı anlamlar elde etme umudunu sunmakla kalmaz, aynı zamanda ona bilenebilir hakikat olanağı verir. Derrida'nın yapısalcılık konusundaki en önemli eleştirisi, yapısalcılığın dil aracılığıyla ulaşılamayacak olan dış dünya hakkında konuşmaya çalışmasıdır. Post-yapısalcılar, yapısalcıların bu temel paradoksunu, bilim insanı olma fikrinden vazgeçerek çözerler. Onlar yapısalcıların bilimsellik iddialarını Aydınlanma projesinin bir başka tezahürü olarak görürler ve bu düşünceden gerçek anlamda kopmanın ancak bilimsellik iddiasından tamamen vazgeçmekle mümkün olacağını ifade ederler. Post-yapısalcılar yapısalcıların üzerinde durmadığı dil, temsil ve ideoloji arasındaki bağlantılara yoğunlaşır ve yapısalcıları bu bağlantıları görmemiş olmakla eleştirirler.

Yapısalcılara göre temsil düşüncesi sadece bilimsel bir dil anlayışının ortaya çıkmasının önünde engel olarak duran yanlış bir teoriyken, post-yapısalcılara göre temsil düşüncesi sadece yanlış bir teori değil, aynı zamanda dili istilâ eden ve onun kullanımını biçimlendiren egemen bir teoridir. Post-yapısalcılara göre, "dil dünyanın resmidir" cümlesiyle ifadesini bulan temsil düşüncesinin dil içinde derin kökleri vardır ve bu düşünce toplumdaki egemenlik ilişkileriyle iç içe girmiştir. Dilin ideoloji tarafından kirletilmekle kalmayıp ona tamamen doymuş olduğunu düşünen post-yapısalcılar'a göre, bilim ideolojisiyle kesin bir karşıtlık içinde olmaktan ziyade, esasında temel bir ideoloji örneği, temsil düşüncesinin önde gelen taraftarı olarak görülmelidir.

Çünkü, bizzat bilim kendisini gerçekliğin temsili olarak yanlış biçimde sunmaya çalışmaktadır. Bu nedenle, post-yapısalcılığın yapısalcılıktan ayrıldığı en temel nokta, bilimsellikten vazgeçmeleridir. Post-yapısalcılara göre, ideoloji bireyin içine düştüğü bir çerçevedir ve bireye dil tarafından empoze edilir. Post-yapısalcılar, yapısalcıların yapının genel ve değişmez ilkelerini belirlemeye odaklanırken tarihle problemlili bir ilişkiye sahip olduklarını düşünür. Örneğin Strauss'un yaklaşımında bu ilkelerin kaynağı insan zihninin evrensel yapısıdır. Sonuç olarak yapısalcılık toplumsal varoluşun tarihsel karakteriyle ilgilenme yollarını geliştiremezken, post-yapısalcılar bu konuda daha radikal bir tavır benimserler diyebiliriz. Post-yapısalcılara göre, 'söylem'ler tarihsel olarak kavranılır ve sabit ve evrensel olmayıp, aksine tarihin belirli noktalarında ortaya çıkarlar. Örneğin, post-yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olan Foucault, 'episteme' kavramını bir söylemin içinde bulunduğu tarihsel dönemden bağımsız olarak değerlendiremeyeceğini anlatmak amacıyla kullanır. Foucault, her epistemede bilinçsiz olarak işleyen, pratikler, söylemler ve bilgilerin nasıl oluşturulduklarını ve organize olduklarını anlamaya çalışır. Ayrıca o, her episteme dönemini söz konusu episteme içinde ortaya çıkan söyleme odaklanarak analiz eder. Post-yapısalcılara göre, genel olarak bilim kavramı bizzat özel bir söylemin, yani 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma döneminde geliştirilen bir söylemin ürünüdür. Söylem kavramı, bilimle uzlaştırılabilir bir kavram değildir ve temelde kalıplaşmış ve toplumsal kabul gören konuşma ve düşünme biçimlerini anlatır. Dolayısıyla söylemlerin bir bilimi olamaz.

Post-yapısalcı vurguda bir başka temel unsur, "dilini ele geçirilemezliği"dir. Post-yapısalcı çerçevede bu söz şu anlamı taşımaktadır: dil toplumsal hedeflerin hizmetine koşulabilir de, asla bu hedeflerle özdeşleştirilemez ve asla salt ideolojik bir şey olarak nitelendirilemez. Benzer şekilde dil, toplumsal olarak kontrol edilebilse, toplum içindeki gündelik davranışların ve düzenin bir aracı olarak kullanılabilir de, kendi ele geçirmeye çalışan düzenlemelerden kaçınma, onları yıkma eğiliminde bir özelliğe sahiptir. Bu görüş, dil ve toplumsal düzenlemeler arasında, mevcut toplumsal düzenlemelerin dilin işleyişini düzenlemeye, kontrol ve disiplin altına almaya ve önemli ölçüde onun yerini almaya çalışmasına rağmen, nihayetinde dil karşısında kontrollerini yitirecekleri bir noktaya ulaştıkları bir mücadele resmi sunar. Post-yapısalcılıktaki ele geçirilemez bir şey olarak dil anlayışı Nietzsche'nin düşüncelerine çok şey borçludur. Esasen gösterge kavramı yapısalcılık ve post-yapısalcılık arasında keskin bir karşıtlığa yol açar. Yapısalcılığa göre, gösterge en iyi şekilde, düzenli, formel, büyük ölçüde

matematiksel genellikler sistemine göre betimlenebilir. Post-yapısalcılığa göre dil, yapısalcı şemalarla sadece yüzeysel olarak kavranabilecek en ele geçmez unsurdur (Cuff *et al*, 1998).

Post-yapısalcı yaklaşımda gösterilenden gösterene doğru bir kayış söz konusudur. Post-yapısalcılar aynı zamanda Descartesci bölünmez özne anlayışına yönelik eleştirilerde de bulunurlar. Sarup'un ifadesiyle, post-yapısalcılık bir metafizik eleştirisi, yani nedensellik, özdeşlik, özne ve doğruluk kavramlarının bir eleştirisi olarak çıkar karşımıza (Sarup, 1997: 17). Post-yapısalcılara göre, insan deneyimi özünde dilseldir ve bizler dilsel bir dünyada, diğer bir deyişle biçimini dilin belirlemiş olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Pozitivizmin bilimsellik iddiası yerine dil üzerine kurulu bir toplumsal dünya anlayışı geçirmeye çalışan post-yapısalcılara göre, dil zorunlu olarak her tür bilme, davranma ve yaşama girişiminde merkezi bir faktör konumundadır. Dolayısıyla bu anlayışa göre, toplumsal dünya büyük ölçüde diğer metinlerle ilişki içinde yorumlanabilecek bir dizi metinden başka bir şey değildir ve pozitivistler ve modernistlerin yapmaya çalıştığı gibi, dünyayı tutarlı bir şey olarak görmek imkânsızdır.

Wood'un ifadesiyle, bugün gelinen noktada, postmodernizm ve post-yapısalcılığın, bilimsel dünya görüşünün yerine bilinemezlik ya da rölativizm, tarihin yerine anlatının, sosyal sınıfların yerine yüzergezer 'özne'lerin geçirildiği bir dünya görüşünde, artık, toplumun Parsons'un düşündüğü gibi, 'organik bir bütünlük' ya da Marx'ın tasavvur ettiği gibi, "ikili bir savaş alanı" değil, "dilsel bir iletişim ağı" olarak ele alınması ve tartışılması gündeme gelmiştir. Söz konusu süreçte, dilin de birbiriyle çelişkili ilişkileri olan farklı oyunların toplamı olarak kendini göstermiş, buradan hareketle, postmodernizm ve post-yapısalcılıkta, bilimin de ötekilerin arasında bir oyun, 'dil oyunu' olarak görüldüğü bir aşamaya gelinmiştir. Postmodern olarak adlandırılan bu dönemde bilim modern dönemdeki statüsünü kaybederek, diğer söylem türleri arasında bir 'söylem' konumuna düşer (Wood, 2001).

Post-yapısalcılar dilin güç ilişkilerini yansıttığını, bu nedenle bilimin söz konusu güç ilişkilerinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini ifade eder. Dolayısıyla onlara göre, sosyolojik kavramlar ideolojiden bağımsız olarak değerlendirilemez ve bu nedenle, nesnel bilgiye ulaşma çabası beyhudedir. Dil masum bir iletişim aracı değildir.

İdeolojik olarak kirlenmiş bir dille gerçek bilgiye ulaştığını iddiası da çelişkilidir. Post-yapısalcılar bu çelişkiyi bilimcilik iddiasından tamamen vazgeçerek çözmeye çalışırlar. Böylece, kendi açıklamalarına yöneltilen tüm eleştirileri, yaptıkları açıklamaların gerçekliği yansıttığını iddia etmek gibi bir çabalarının olmadığını, yaptıklarının sadece yorumun yorumu olduğunu, mutlak gerçekliği elde etme amacının saçma bir çaba olduğunu söyleyerek çözerler. Post-yapısalcılara göre, dilin yapısı gerçek dünyanın algılanışını belirler. Bu anlamda gerçekliğin dilsel olduğunu ifade eden post-yapısalcılara göre, dil hayatımız üzerinde sanılandan çok daha fazla belirleyicidir. Dilin hayatımız ve gerçekliği kavrayışımız üzerindeki etkisi tartışılmaz olsa da, post-yapısalcıların, dilin ideolojik olarak kirlenmiş olmasından dolayı, ideolojik olarak kirlenmiş bir dille gerçekliğin bilgisine ulaşamayacağı, bu nedenle böyle bir çabanın gereksizliği konusundaki iddiaları aşırı bir ucu temsil etmektedir. Söz konusu durum, yani toplumsal gerçekliğin dilsel olması daha nesnel bilgiye ulaşma arayışından vazgeçmeye götürmemelidir.

Söylemi inceleme nesnesi olarak gören yaklaşımlardan ilki yapısalcılıktır. Yapısalcılığa göre, dil sembolik düzeni yaratan bir iletişim aracıdır. Dolayısıyla yapısalcılık, dünyanın kendisinin ne olduğunu değil, anlamlandıran insanın onu nasıl anlamlandırdığını keşfetme amacı taşıyan bir yaklaşımdır. Yapısalcı antropolog Lévi-Strauss, toplumun üyelerinin bilgi sistemleri çerçevesinde yaptıkları anlam alışverişlerini inceler. Bilimsel bilginin daha iyi ya da geçerli bir bilgi değil, sadece daha farklı bir bilgi olduğunu ifade eden Lévi-Strauss, insan zihninin yapısını ve onun anlamlandırma biçimlerini anlamaya çalışmıştır. Ancak, yapısalcılığın söylem anlayışı post-yapısalcı söylem anlayışından oldukça farklıdır. Yapısalcı dilbilim dilin ardında her zaman bir yapı olduğu düşüncesini benimser. Yapısalcı dilbilimin etkisindeki, yapısalcılıkta da aynı şekilde, tüm söylemlerin altında, tek ve genel bir sistem olduğu ve buna ulaşılabilen düşüncesi hâkimdir. Yapısalcı anlamda tüm bireyler mevcut bilgi sistemini paylaşırlar. Alışverişi yapılan anlamlar, katılımcı bireylerin bir özelliği olmaktan çok, katılımcıların bağlı bulunduğu bir bilgi sisteminin özelliği olmak durumundadır. Lévi-Strauss'un düşüncelerinde bunu açıkça görürüz. Post-yapısalcılık yapısalcılıktaki bu düşünceye itiraz eder. Her metnin arkasında bir yapının bulunduğunu iddia ederek okuyucunun önemini hiçe sayan yapısalcı görüşün aksine, post-yapısalcı görüş okuyucuyu merkeze alır. Post-yapısalcılığın önemli düşünürlerinden biri olan Derrida'nın yapısalcılık konusundaki en temel itirazı, yapısalcılığın dil aracılığıyla,

ulaşılamayacak olan dış dünya hakkında konuşma çabalarıdır. Derrida'ya göre, “Bir şey kendisinden önce şu ya da bu şekilde var olan bir şeyin yerini tutamaz.” Derrida bu ifadesiyle ‘radikal görelilik’ fikrinin altını çizer. Bu düşünceye göre, merkez fikri bir varlık olarak düşünülemez; merkezin doğal bir mekânı yoktur, merkez bir konum değildir. Merkez ancak bir fonksiyondur. Derrida'ya göre, yazı dilin ön şartıdır. Ona göre, dilin ön şartı olana yazı, bir özgür oyun ve her iletişim sisteminde, bir karar verilemezlik ögesidir. Yazı konuşmayı, sözlü ve işitsel durumdan çıkararak yeni bir duygu dünyasını görmeye bağladığı için, hem konuşmayı hem de düşünme biçimlerini dönüştürür. Yazı doğası gereği hemen algılanmaz. Metinler değişmez bir kimliğe, değişmez bir kökene ve değişmez bir sona sahip değildir. Dolayısıyla, her metin okuma eylemi aynı zamanda gelecek için sonsuz bir önsözdür. Metin doğası gereği geçicidir. Göstergelerin başka göstergelere işaret etmesi gibi, metinler de başka metinlere işaret eder. Çoğulcu metin okumaya yol açan yapı-bozumcu yaklaşım pozitivist kültür tecrübeciliğini reddeder. Bu bağlamda diyebiliriz ki, genel olarak post-yapısalcılara göre, toplum basitçe dil gibi olmaktan öte, bizzat kendisi dildir ve hepimiz dil kapanına yakalandığımız için, içinde yaşadığımız ‘söylemler’ dışında kullanabileceğimiz hiçbir dışsal hakikat standardı ve hiçbir dışsal bilgi göstergesi yoktur.

Yapısalcılık her metnin arkasında bir yapı olduğunu iddia ederek okuyucunun önemini hiçe sayarken, post-yapısalcılık ise okuyucuyu merkeze alır. Her okumanın aynı zamanda bir yazma olduğunu iddia eden post-yapısalcılar, tek bir anlam olduğu ve ona ulaşılması gerektiği şeklindeki yapısalcı görüşün aksine bir anlamlar çokluğu düşüncesini getirmişlerdir. İnsana ve topluma dair söylenecek sözlerin geçerli bir statüsünden söz etmek anlamsız bir çaba olduğunu ifade eden post-yapısalcılar, yapısalcıların, yapısal bir bütün olarak toplumun kavranabilir bir bütün olduğu düşüncesini reddederler. Yapısalcılık, doğruluğu metnin arkasında ya da içinde görür ve ona ulaşmaya çalışırken post-yapısalcılar ise tek bir doğru olduğu ve ona ulaşılacağı şeklindeki yapısalcı görüşe kesinlikle karşı çıkarlar. Söz konusu iki bakış açısı da önemli sınırlılıkları bünyesinde barındırır. Konu insan olduğunda, ulaşılabilir tek bir doğru düşüncesinin yanlış olduğu kadar, “yorumcu kadar yorum olduğu” düşüncesi de yanlıştır. Çünkü, böyle bir açıklama bilimsel çabayı da anlamsız kılar. Yapısalcılık insan davranışını oluşturan şeyin, insanların farkında olmadıkları bir yapı olduğunu savunur ve bunun ortaya çıkarılmasıyla tüm insan davranışının da açıklanabileceğini

iddia eder. Post-yapısalcılara göre ise, metinler yaratan ya da sözcükler kullanan yazarlar, bunu, daha önce karşılaşmış oldukları başka metinler ve sözcükler temelinde yaparken, okuyucular da onların metinlerini benzer biçimde ele alırlar. Derrida' ve diğer post-yapısalcılara göre, metinler arası örüntünün kendine özgü bir yaşamı vardır. Buna göre, yazdığımız şeyler kastetmediğimiz, hiçbir biçimde kastetmiş olamayacağımız anlamlar naklederler. Dolayısıyla sözcüklerimiz kastettiklerimizi aktarmazlar ve bir metne hâkim olmak post-yapısalcılara göre beyhude bir çabadır. Dolayısıyla hiçbir metin bize gerçeklik hakkında fikir vermez. Yapısalcılık'ın bakış açısı, insanı ve onun davranışını yeteri kadar açıklayamadığı gerekçesiyle birçok eleştiri almıştır. İnsan davranışı, insanın algıları, değişen beklentileri ve düşünceleri çerçevesinde zaman içinde değişen bir özellik göstermektedir. Dolayısıyla insan davranışının tüm insanlık için değişmez yasalarını bulma iddiası şüpheyle yaklaşılması gereken bir düşüncedir. Söz konusu insan olduğunda onun davranışı için hiçbir zaman doğa bilimlerinde mümkün olan bir kesinlikten söz edilmesi mümkün değildir. Ancak, post-yapısalcılığın tüm doğruluk iddialarını reddederek ulaşılabilecek hiçbir doğruluk standardı olmadığını iddia etmesi de bilimsel çabayı anlamsızlaştırarak tam bir rölativizme yol açması nedeniyle eleştiriye açıktır.

Bilimsel çaba doğası gereği bilimin ötesinde dolaşmak, mevcut bilgiyi değiştirmek gibi bir amaç taşır. Bilimsel faaliyete bilimselliğini kazandıran da bilinenin ötesine geçebilmektir. Ancak bu çaba tabii ki, görelî olanı mutlak kılmaya çalışmak gibi bir amaç taşımaz. Bilimin sınırları olabildiğince esnektir ve kimse mevcut bilginin gerçekliğinin mutlak bilgisi olduğunu iddiada edemez. Bilim her zaman mevcut bilginin ötesine uzanır ve bilinene yeni açılımlar getirme amacı taşır. Ancak, post-yapısalcılık bilimi söylem konumuna indirgeyerek aşırı bir uca sürüklenmiştir.. Belirsizlik post-yapısalcı söylemin en temel özelliğidir. Bugün post-yapısalcı bakış açısının ele aldığı anlamda söylem, içinde bulunduğu bağlama ve diğer söylemlerle olan ilişkilerine göre yorumlanan, içinde bulunduğu bağlamdan dolayı sosyal yapı, kurum ve organizasyon ve kültürel değişikliklerle ilişkilendirilen dilsel pratiklerdir. Bilimsel faaliyeti sadece söylemler hakkında yeni söylemler üretme etkinliği olarak gören post-yapısalcılara göre dil ve diyalog bir söylemin oluşmasının ön koşuludur. Post-yapısalcıların amacı esasında, yapısalcılığın aksine, bilinmeyeni ortaya çıkarmak, sorgulamak ya da anlatmak değildir. Post-yapısalcılar bilinmeyeni ortaya koyma iddiasını yanlış bulur ve sadece yorum gücünü geliştirme amacı taşırlar. Bu amaç çerçevesinde

değerlendirildiğinde post-yapısalcıların genel olarak amaçlarına ulaştıklarını söylemek mümkündür.

Post-yapısalcılara göre, üretilen her bilgi sistemi kendisinden önceki söylemlerin bir söyleminden başka bir şey değildir. Sadece söylemler kesintiye uğramaksızın devam ederler. Bu nedenle, hiçbir teoriye mutlak hakikat gözüyle bakılamaz, çünkü söylenen herşey kendisinden önceki anlam çevreleri tarafından kuşatılmıştır. Bu anlamda toplumsal hayat ‘dil hapisanesi’ tarafından kuşatılmış olduğu için, mevcut durumda yapılan bütün açıklamalar sadece söylemler hakkındaki söylemlerdir. Post-yapısalcılık, iletişime ve mübadeleye verdiği önemden dolayı, hiçbir konuşma, metin ya da söylemi ne ilk ne de son olarak görmez. Onlara göre, anlamlar sadece süreklilik içindeki söylemlerdir. Post-yapısalcıların yorum gücünü arttırma dışında bir diğer amacı, söylemi ortaya çıkaran bağlamları ortaya koymaktır. Bunun dışında post-yapısalcılar hiçbir şekilde söylemlerin doğruluğu ya da yanlışlığını ortaya çıkarma amacı taşımazlar. Zaten söylemler hakkında yaptığımız açıklamalar da nihayetinde birer söylem olduğu için, post-yapısalcılar hakikat arayışını tamamen terk ederler ve böyle bir çabayı anlamsız bulurlar. Yorum olmaksızın söylemin bir hiç olduğunu düşünen post-yapısalcılar, tezleriyle birçok açıdan eleştirilebilse de, muhtemelen onların en önemli katkısı, yapısalcılardan farklı olarak yoruma ve refleksiviteye yaptıkları vurgudur. Post-yapısalcıların yoruma ve farklı yorum türlerine önem vererek yaptıkları açıklamalar önemli olsa da, onlar, bir metnin anlamının ne yazarın ne de okurun kontrolünde olmadığını düşünmeleri, bir metnin sonsuz sayıda yorumunun yapılabileceğini söylemeleri nedeniyle, aşırı bir belirsizliğe sürüklenmişlerdir. Yorumun ya da algılamalarımızın her an yeni bilgilerle ve yeni yorumlarla değişebileceği düşüncesi bilimsel çaba için gerekli olsa da, tek bir anda dahi anlamın birçok yorum türlerinden birini seçmekten farklı bir şey olmadığını savunan post-yapısalcılar, bilimin değişme ve ilerlemeye açıklık olarak nitelendirilebilecek bu özelliğini bilim yapmanın spekülasyon haline geldiği bir aşamaya getirerek bilimsel çabayı anlamsızlaştırmışlardır.

Post-yapısalcılar dil ile güç ilişkileri, dolayısıyla ideolojiler arasındaki bağlantıyı vurgulamakla en azından pozitivizmin nesnellik anlayışının, daha doğrusu değerler ve önyargılardan arınık bir bilim yapabileceği tezinin ciddi bir sorgulamaya açık olduğunu göstermişlerdir. Pozitivistlerin söz konusu vurgularının bir nedeni de toplumu sanki homojen bir bütünlük gibi algılamaları, bu yüzden dilin farklılaşmış bir toplum

yapısıyla olan bağlantılarını görememeleridir. Post-yapısalcılar bu anlamda nesnellik çabası içindeki bilim inanımı bekleyen muhtemel tehlikelere dikkat çekerek ve bu tehlikelerin dille olan ilişkisini vurgulayarak sosyal bilimlere önemli bir katkı yapmışlardır. Ne var ki, dikkatli olunmadığı takdirde ve aşırı bir genelleme yapıldığında, bilim, güç ilişkileri ve dil arasında kurulan bağlantılar bizi bir rölativizme götürebilir. Bu tür bir anlayış hiçbir bilimsel hakikatin varolmadığı şeklinde yanlış bir anlayışa neden olur ve her türlü anlaşma zemininin ortadan kalktığı bir durum ortaya çıkar. Söz konusu durum, bizi hiçbir düşünceyi doğru ya da yanlış olarak değerlendiremeyeceğimiz, ortak ölçüler geliştiremeyeceğimiz, her türlü eleştiri ve doğru bilgi arayışı imkânını ortadan kaldıracak bir konma iter. Herkesin doğrusunun kendine göre olduğu bir yerde hiçbir ortak doğru olmayacağı için, söz konusu düşünceler birer kanaatten ibaret olacaklardır. Bu anlamda “gerçekliğin ele geçirilemezliği” tezi riskli bir duruma götürebilir. Örneğin, Derrida’nın, anlamı mutlaklaştırma ve kesin sınırlar içine hapsetmeye karşı çıkma gibi haklı bir düşüncesi, dikkat edilmediğinde bizi hiçbir konuda hiçbir yargıda bulunamayacağımız bir “belirsizliğe” iter. Yine, “temsil” düşüncesine getirilen haklı itirazlar da dikkat dilmediğinde, bizi tüm bilgilerimizin salt kurgulardan ibaret olduğu bir gerçeklik (belki de gerçekdışılık) anlayışına götürebilir.

KAYNAKÇA

AKAY, Ali. (1999) *Jacques Derrida Özel Sayısı: Giriş*, Toplum Bilim Dergisi, sayı: 10, sayfa: 5-11

ALPYAĞIL, Recep. (2002) *Dil Oyunlarından Dilin Yapıbozumuna*, Doğu Batı Dergisi, sayı:19 (Mayıs-Haziran-Temmuz), sayfa: 141-144

ALTINÖRS, Atakan. (2003) *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.

ALTUĞ, Taylan. (2001) *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AYSEVER, R. Levent. (2003) *Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış*, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 20, sayı: 2, sayfa: 127-140

BAERT, Patrick. (1998), *Social Theory in The Twentieth Century*, Polity Pres (Çeviri metin: Ümit Tatlıcan).

BENVENİSTE, Emile. (1995) *Genel Dilbilim Sorunları* (Çev: Erdiñç Öztokat); Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BAYRAMOĞLU, H. Ali. (1982) *Toplumsal Bilimlerde Yapı Kavramı Yapısal Yaklaşımlar ve Yapısalcılık*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BEST, Steven-KELLNER, Douglas. (1998) *Postmodern Sosyal Teori*, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BİRKİYE, Atilla. (1984) *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru*, Varlık Yayınları, İstanbul.

BOTTOMORE, T, NİSBET, R. (1997) *Yapısalcılık* Çev: Binnaz Toprak Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Derleyen: T. Bottomore ve R. Nisbet, Araç Yayınları, İstanbul

CEVİZCİ, Ahmet. (2000) ‘Yapısalcılık’, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet. (2000) ‘Fonem’, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet. (2000) ‘Derrida, Jacques’, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

COWARD, Rosalind; ELLİS, John. (1985) *Dil ve Maddecilik*, İletilim Yayınları, İstanbul.

CUFF E. C., Sharrock, W. W. and Francis D. W. (1998) ‘Structuralism’ *Perpectives in Sociology*, Routledge, (Çeviri metin: Ümit Tatlıcan)

CULLER, Conatan. (1985) *Saussure*, (Çev: Nihat Akbulut), Afa Yayıncılık, İstanbul.

CRAİB, Ian. (1992) *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester/ Wheatsheaf, Second Edition, (Çeviri Metin: Ümit Tatlıcan)

DİREK, Zeynep. (2006) ‘Derrida’yla Yaşamı Yeniden Düşünürken: Giriş’, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Sayı: 47-48/ Yaz- Güz, sayfa: 9-15

EGE, Ragıp. (2006) *Jacques Derrida*, Felsefe Ansiklopedisi, Editör: Ahmet Cevizci, Babil Yayıncılık, Ankara (sayfa: 179-195)

FALZON, Christopher. (2001) *Foucault ve Sosyal Diyalog* Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2002) *Bu Bir Pipo Değildir*, Çev: Salahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (2006) *Kelimeler ve Şeyler*, Çev: M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları (3. Baskı), İstanbul.

FOUCAULT, Michel. (1999) *Bilginin Arkeolojisi*, Çev: Veli Urhan, Birey Yayınları, İstanbul.

GAME, Ann. (1998) *Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara.

GİDDENS, Anthony. (2000) *Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özel-Cemal Güven, Ayraç Yayınevi, Ankara.

GİDDENS, Anthony. (2003) *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

GİDDENS, Anthony. (2005) *Sosyal Teorinin Temel Problemleri* (Çev:Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David. (1999), *Postmodernliğin Durumu*, Çev: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HOLLİNGER, Robert. (2005), *Post modernizm ve Sosyal Bilimler*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

PIAGET; Jean. (1999) *Yapısalcılık*, (Çev: Ayşe Şirin Okyavuz Yener), Doruk Yayıncılık, Ankara.

JAMESON, Fredric. (2002) ‘Yapısalcı Tasarı’, *Dil Hapishanesi* Çev: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

IŞIK, Emre. (2000) *Öznenin Dili*, Bağlam Yayınları, Ankara.

İMER, Kamile. (1990) *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

KEAT, Russel- URRY, John. (2001) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, İmge Kitebevi, Ankara,(Çev: Nilgün Çelebi).

KESKİN, Ferda. (1999), “*Söylem Arkeoloji ve İktidar*”, Doğu Batı Dergisi, Sayı 9, Ankara.

KIZILÇELİK, Sezgin. (1992) ‘Yapısalcılık’ *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Yayınları, Konya.

KÜÇÜKALP, Kasım. (2003) *Nietzsche ve Postmodernizm*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

LAYDER, Derek. (2006) *Sosyal Teoriye Giriş*, Çev: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul.

LEVİ-STRAUSS, Claude. (1996) *Yaban Düşünce*, Çev: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları (2. Baskı), İstanbul.

LEVİ-STRAUSS, Claude. (1985) *Tractatus*, Çev: Oruç Aruoba, Bilim/Felsefe/SanatYayınları, İstanbul.

LYOTARD, J. F. (1997) *Postmodern Durum* Çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.

ÖZKAN, Şebnem. (2006) *Dil Sosyolojisi*, Felsefe Ansiklopedisi, Editör: Ahmet Cevizci, Babil Yayıncılık, Ankara, sayfa: 369-388

MAGEE, Brayb. (2001) *Büyük Filozoflar: Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

MARSHALL (1999) ‘Ferdinand de Saussure’, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MEGİLL, Allan. (1998) *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MERQUIOR, J.G. (1986) *Foucault*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Afa Yayınları, İstanbul.

MUNSLOW, Alun. (2000) *Tarihin Yapısökümü*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

MURPHY, John. (2000) *Post Modern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Çev: Hüsamet Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

RİTZER, George. (1992) *Sociological Theory*, McGraw-Hill International Edition (Çeviri Metin: Ümit Tatlıcan)

SARUP, Madan. (1997) *Post- yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev: Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları/ Ark, Ankara.

SAUSSURE Ferdinand de. (1976) *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev: Berke Vardar), TDK Yayınları, Ankara.

SKINNER, Qutein. (1997) *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev. Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara.

SLATTERY, Martin (2007) *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, İstanbul.

SOYKAN, Ömer Naci. (1995) *Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

SOYKAN, Ömer Naci. (2002) 'Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar', Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, sayı: 33, sayfa: 40-79

SÖZEN, Edibe (1999) *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/ Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

TEKELİOĞLU, Orhan. (2003) *Foucault Sosyolojisi*, Afa Aktüel Kitabevi, Bursa.

TÜFEKÇİ, M. Elif. (2004) *Yapısalcı Yöntem ve Uygulama Alanları*, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, sayı: 17, sayfa: 50-67

TURNER, J. H. (1991). *The Structure of Sociological Theory*, (Çeviri metin: Ümit Tatlıcan), 5th Edition, Wadsworth Publishing Company, USA.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) 'Yapısalcılık', *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) 'Foucault, Michel', *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) ‘Lévi- Strauss, Claude’, *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) ‘Post-yapısalcılık’, *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) ‘Post-yapısalcı Felsefe’, *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ULAŞ, Sarp, E. (2002) ‘Post-modern Felsefe’, *Felsefe Sözlüğü*, (Hazırlayanlar, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.;

URHAN, Veli. (2000) *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

VARDAR, Berke. (1974) “Yapısal Eleştiride Yeni Bir Atılım”; Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2-3, sayfa: 315-324

WATERS, Malcom. (1994) *Modern, Sociological Theory*, Sage Publications, (Çeviri Metin: Ümit Tatlıcan)

WEST, David. (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul.

WOOD, E. M. (2001) *Marksizm ve Postmodern Gündem*, Çev: Ahmet Ferthi, Ütopya Yayınları, İstanbul.

YÜCEL, Tahsin. (1999) *Yapısalcılık*, Ada Yayınları, İstanbul.

YÜKSEL, Ayşegül. (1995) *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : **Emine KOTLU**

Lisans Öğrenimi : **Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi**

Yüksek Lisans Öğrenimi : **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Yabancı Dili : **İngilizce**

İletişim Adresi : **ekotlu_@hotmail.com**